
n
p
c
m
Giannalisa Feltrinelli

5 C.

zorrissimo

PROVINCIA DI TORINO
BIBLIOTECA
R b 476

222

606/9
3-98

Trugo Stazio
1690

VERBANI LACUS, LOCORUMQUE ADIACENTIUM CHOROGRAPHICA DESCRIPTIO

A STAZIO TRUGO CATALAUNO+

De Ameno in Riparia S. Iulij, Diœc. Novarienſis

Literis conſignata in ſpeciem Commentarij

Ad lucubratiunculam Dominici Macanei editam an. 1490.

+Anagr. Lazaro Agostino Cotta

Et nuncupata

ILL.MO D.D.I.C. ET COMITI

IOANNI ANTONIO GUILIZZONO

REGIO FEUDATARIO

Verani in Plebe Brebiæ Ducatus Mediolani,

Et Monticelli in Agro Novarienſi,

Domino Arcis Monticellanæ,

Ac Vectigalium Iudici in Dominio Mediolani

Pro REG. CATH. M.

Cum Indice, & Auctario.

MEDIOLANI e Prælo Ghiſulphiano MDCIC.

ILLVSTRISS.E DOMINE

SVas Verbanus Lacus undas effuſurus in totius orbis terrarum beneficium non alio ſub ſydere poterat intumeſcere, quam ſub illo conſpectus tui, Ill.me Guilizzone. Habes, habes haud parum iuris in hunc Lacum, unde fractis aggeribus montium, quibus ante concludebatur, in terras omnes illius vada transfundas, quotieſcunque propitijs, ac benignis influxibus oculorum tuorum fovere, attollere, penituſque complere non dedigneris. Ex tuo ſatis eſt illi, unde iure ſuperbiat, unde creſcat, ac turgidus ultra ripas exundet: nimirum tuis ex ædibus trahit, unde augeſcat ambitioſus; ex illo enim tu potes late proſpicere quidquid habet amœnitatis. En igitur ut ſe tibi iam Lacus ultro ſubmittit, priuſquam levi munuſculo comprehenſus ab alijs ultro tibi offeratur. At cui porro ſe potius vectigalem ferat ni tibi, quem Iudicem Vectigalium tota

colit, ac reveretur Inſubria? Ex ipſo ſitu tum domus tua, tum ſuo lacus intelligit, ſeſe tibi iam obſequioſum; cuius ergo ſe patrocinio proruptururus ex fonte ſuo committat, niſi cuius in fonte ſuo ſic tutum ſibi præſidium experitur? Iam ibi ſatis aſpectu tuo perfruitur. Sine quæſo nunc tandem tuis auſpicijs perfruatur, ſecurus creſcet, ac tuo nomine tumidus æſtus omnes livoris, ac ventos omnes invidiæ deridebit immotus, manenſque ſemper vel in tumore tranquillus. Quacunque ſuas effuderit undas, in alveo ſemper ſuo conſiſtet; Quo namque loci ſe conferat, in quo ſibi non alveum tot, ac tantis inveniat meritis à te factum? Nec eſt cur nos recolligamus tot præclaros ingenio, ſanctitate, beneficentia, quos vetuſtas ex tua nobis familia memorandos adducit viros, cum habeamus quid præſentis, et ſemper novi contemplemur, miremur, ac veneremur in te ipſo. Sunt plurima, quæ ſilere non pateremur, niſi tua modeſtia prohiberemur. Accipias igitur, foveaſque, quod nequit eſſe non tuum, totoq; Lacu, quem tibi levi hoc libello concluſum ſiſtimus, cum liberum fuerit à civilibus otiari negotijs, recreeris. Hunc tuæ mentis navigio peragrabis immotus. Hunc oculorum tuorum ductu percurres tutus, incolumis hinc, et inde traijcies, ac ſecurus quacunque parte libuerit, enatabis. Ex Lacu reddes Oceanum, ſi digneris accipere (leve licet ad merita) iuſti tamen obſequij monimentum. Ex noſtra Calcographia Cal. Septembris MDCIC.

Dominationis Tuæ Illma

Addictiſſimi Servi

Impreſſores Ghiſulphij

P. IOSEPH HIERONYMI SEMENTII
CREMONENSIS,
Clerici Regularis Somaſchenſis, S. T.
Profeſſoris in Ticinenſi Gymnaſio.

ILL.MO I. C. D. D.

ANTONIO GVILIZZONO

Iudici Regiorum Vectigalium
Mediolanenſis Dominij.
Pro Opuſculo eruditiſſimo *De Verbano*;
Qui uulgò dicitur *Lago Maggiore*, ipſi nuncupato.

Epigramma.

GVilizzone, tuis laribus ſpectatur ab altis
Gemmea Ticino concolor unda ſuo.
Inſula proſpicitur, quæ Borromæa vocatur:
Eſt labor Heroum, Semideùmque quies.
Divite Cotta meus ſolers collegit in urna
Muſarum ſpeculum, Nereidumque chorum.
Magnarum largitor opum Lacus iſte tumeſcat:
Nectare nunc melior, nomine Maior erit.

Verbani Lacus Chorographia à Dominico Macaneo olim edita, et Stazij Trugi Catalauni, quibus exornata, atque illuſtrata reviviſcit, adnotationes ita ſunt ab omni cenſura immunes, ut luce, quam Macaneo afferunt, et ipſas dignas cenſeam, ſi Reverendiſs. P. M. Proſpero de Leonibus Inquiſitori Generali ita placuerit. Ex Conventu SS. Coſmæ, et Damiani die 16. Auguſti 1699.

Fr. Euſtachius à S. Vbaldo Ordinis Excalceatorum S. Auguſtini, S. Inquiſitionis Conſultor etc.

IMPRIMATVR

Fr. Proſper de Leonibus Inquiſitor Generalis Mediolani.

Bartholomæus Craſſus Can. Ordin. pro Illuſtriſs., et Reverendiſs. D. D. Archiep.

Angelus Maria Maddius pro Excell. Senatu.

CAPITA LIB. I.

I. In quo prooemium pag. 11.
II. Vnde Verbanus incipiat pag. 16.
III. Qui fluvij in eum decidant pag. 44.
IV Quæ circa Verbanum pag. 54.

CAPITA LIB. II.

I. De effoſſionibus circa Verbanum pag. 57.
II. De Vallibus pag. 60.
III. De Lacubus adiacentibus Verbano pag. 67.
IV. De Arboribus pag. 73.
V. Hominum mores pag. 75.
VI. De Ticino ex Verbano effluente pag. 76.
VII. De Navigio pag. 78.
VIII. De Viglivinenſi agro pag. 80.
IX. De Viglivinenſi fertilitate pag. 83.

SALOQVE
POLOQVE
FIDELITAS CORONATA

AD LUDOVICUM ANTONIUM MVRATORIVM J. V. D.

Bibliothecæ Ambroſianæ ProPræſidem, Virum ſemper Clariſſimum.

FAcinus egregium, glorioſumque aggreſſus es, Muratori preſtantiſſime, dum tot ſapientum virorum ineditas lucubrationes nedum evulgaſti, ſed & miro omnimodæ, ac abſolutæ eruditionis profluvio illuſtrare ſategiſti. Quæ igitur à te publici iuris facta ſunt, doctiores quoſque in admirationem traxere, & quæ edere meditaris, perurgent, ut ad te mittam Chorographiam Verbani Lacus inter Inſubricos (ne dicam Italicos) maximi, optime (ut reor) merentem pro ornatu adnecti Mediolanenſibus Hiſtorijs *Scipionis Vegij*, *Gaudentij Merulæ Novarienſis*, *Bernardini Arlunni*, *Andreæ Bilij*, *Leonis de Seprio*, *Landulphi de S. Paulo*, *Stephanardi Vicomercati* *&c.* quas pro ſerie temporum ordinaſti, & in commune commodum paraſti edendas propediem.

Hoc itaque opuſculum, quod ſemel tantum (anno ſcil. 1490. quo conſcriptum) typis *Mediolani fælicis penes Vlricum Scinzenzeller Cal. Aprilis* prodijt, exinde ab Inſubriæ noſtræ Illuſtratoribus non exigua laude exceptum, è penitioribus *Ioannis Baptiſtæ Blanchini* Novarienſis mei ſcrinijs, quibus tandiu ſub cuſtodia mancipatum delituit, per me tandem ſub finem ſuperioris anni importuna prece erutum, ac redemptum accipe in mei obſequij teſſeram, ut vel recudendum (veluti tuorum Anecdotorum ſpecimen) vel ſaltem inter Bibliothecæ Ambroſianæ Codices nunquam interiturum recondendum cures. Hoc etenim pacto non amplius affligentur vota non modo tot Verbanicorum eruditorum (apud quos pluribus ab hinc annis efferbuit cupido hoc fragmentum videndi) verum etiam mei ipſius, qui, cum apud Luvinates Prætorem ageret Lazarus Auguſtinus Cotta conterraneus, & amicus noſter, & una ſimul obverſaremur, non poteram non mirari cum Oppidanorum humaniora officia, ac præſtantia ingenia (quorum donec vivam, immemor eſſe non potero) tum regionis fælicitatem, cuius propterea laudes à Macaneo iam mihi non incognito proditæ quam maxime ſemper deſideravi, ut centies, ac millies evulgarentur.

Authoris patria Macaneum Inferius (pagus ad hunc Lacum) ut colliges è lib. 1 c. 2. num. 45. Gens de la Bella (ad huc uſque propagata) licet ipſe à natali ſolo cognomen, ut idemmet teſtatur, ſibi aſciverit. Præceptorem habuit Colam Montanum ſcriptoribus rerum Mediolanenſium non incognitum. Humaniores literas Latinas, Græcas coluit, docuitque tum Taurini (teſte *Gaudentio Merula* eius auditore, in Hiſt. de Gallor. Ciſalpinor. antiquitate lib. 2. c. 15.)

c. 15.) tum Mediolani, ubi inter cæteros inſtituit Ioannem Mariam Cattaneum Novarienſem, ac erudiendum ſuſcepit filium Gaſparis Vicecomitis Patroni, & Mæcenatis ſui, perinſignis Equitis, ac Poetæ celeberrimi (qualem Poemation ſuum de Paulo, & Daria demonſtrat, ac deprædicant *Picinellus* in Atheneo, *Vincentius Calmetta* in nuncupatoria Collectaneorum *Ioannis Philotei Achillini, Hieronymus Raphaellius* in Hiſtor. Azonis Vicecomitis pag 110. *Franciſcus Tantius* in Epiſtola ad lectorem poſt rythmos Petrarcæ expoſitos per *Philelphum*, & *Hieronymum Squarciaficum*) & cui Gaſpari author noſter hoc opuſculum ſuum dicavit, ut inferiùs legemus.

Hanc deſcriptiunculam, ut dixi, conſcripſit anno 1490. nam ipſemet lib. 1. c. 3. (nu. 77.) fatetur, ſe triennio poſt cladem Sedunis, Veragriſq; illatã ad pontem Crebulæ in Valle Oſcela (quæ teſtibus *Corio*, *Carolo à Baſilicapetri*, & *Ioanne Capis* pag. 35. accidit anno 1487. 28 Aprilis, ducibus Renato Trivultio, Ioanne, & Giberto Bonromeis) hunc ingenij ſui fœtum parturijſſe, & emiſiſſe. Præterea *Obſervationes ad Tranquillum*, *&* *Valerium Maximum* inter ſtudendum collegit (quæ tamen deſiderantur) ſcripſitq; Italice *Antiquitates Allobrogicas*, Latinè autem *Vitas nouem Ducum Sabaudiæ*, quæ bina opera paſſim recitantur à *Carolo Ioſeph Morotio* in Vita B. Amadei, præſertim pag. 69. 88. 127. 209. 213. 222. 238. 285.

Vxorem habuit nomine Eliſinam, ex qua prolem ſuſcepit. Diem ultimam obijt Taurini circiter annum 1530. humatus in templo S. Dominici cum hac epigraphe.

Taurina vixi ſtudioſus in urbe profeſſor
Muſarum, & morum: vox Macanæus erat.
Cara mihi coniux fuit Eliſina pudica,
Vivens fœmineum duxit in aſtra decus.

Ex ipſius prole, quæ in Pedemontanis ſedem firmavit, præſtantes viri prodierunt, quos inter *Dominicus* alter non reticendus, cuius virtutes hoc Epitaphium complectitur ab erudito *Blanchino* nobis ſuppeditatum.

Dominico Bellio
Bonvicinij Comiti
Patritio Haſtenſi
Doctrina, & prudentia æque ſingulari,
Cuius ab eximia virtute
Allobrogum Duces
Progreſſum ætatis non expectavere.
Adoleſcens enim in loco Perini patris demortui
Suffectus
Fidiſſimi Conſiliarij munus
Apud Emanuelem Philibertum explevit.
Ætate iam firmata
Vix credi poteſt, gravitatem rerum ſuſtinuiſſe.
Septies à Carolo Emanuele ad Summ. Pontif.
Sexies ad Philippos Hyſpaniarum Reges,
Bis ad Luſitaniæ,
Totidem ad Albertum Archiducem Auſtriæ,
Et ad Venetos Orator deſtinatus

Semper

Semper exorator rediit.
Poſtremo nationum notitia, multoq; rerum uſu præſtans
Dum ſummo ſplendore, & gloria
Magni bellorum Præfecti munus exſequeretur,
Maximoque fuiſſet uſui ad firmandam pacem
Cum Henrico III. Galliarum Rege,
Morte etiam pulcherrima honeſtiſſimam vitam exornavit.
Don Franciſcus Bellius Monachus Carthuſianus
Rerum ab optimo fratre geſtarum memoria commotus
M. P.

Res Verbanicas ſuum ævum illuſtrantes tradidit. Tot autem præclariſſimas, quas inde ſpatio annorum ſupra ducentum ſive accolarum induſtria, ſive tot Magnatum ſplendida, ac generoſa ſtudia undequaque auxere, vel oculis tuis, Muratori mi, perluſtraſti, cum quotannis, ineuntibus ferijs Autumnalibus, ſolitus ſis in Inſulas Dynaſtarum Bonromeorum (ut poetice ludam, Pomonæ, Floræ, Naiadum, & Oreadum beatiſſima regna) adnauigare, vel aſſidua, & amæna percepiſti lectione, quamvis graviori, ac ſaniori nomen tuum, Bibliothecamque Ambroſianam, cuius albo inſcribi promeruiſti, magis, magiſque in diem commendes. Attamen recentiora ornamenta huic iucundiſſimæ regioni intertexta delibabit ex alijs ſcriptoribus quiſquis Macanei noſtri lucubratiunculam vel hiſtorice & concinnare, & locupletari concupiſcat. Occurrunt enim

Andreas Bacius (origine Mediolanenſis, & inter Romanos enumeratus à Clariſſimo Equite *Mandoſio*) in Vinorum Hiſtoria.

Anonymus Rauennas in Italia Antiqua, editus à Claudio Porcheron lib. 4. & (ni fallor) c. 36.

Antonius Maginus in Geographia par. 2. pag. 99.

Bartholomæus Taegius in Dialogo Ruris pag. 55.

Benedictus Soſſagus in Poeſi pag. 41.

Bernardinus Arlunnus de Bello Gallico (MS. in Biblioth. Ambroſ. in fol. lit. R. num. 140) qui ſtylo florentiſſimo haſce oras deprędicat, ac topographicè pingere delectatus eſt pag 245.

Bernardinus Baldinus (è pago Verbanico Suna] in opuſculo Luſus, in quo huius Lacus deſcriptio metrica.

Bernardus Saccus Hiſt. Ticinenſis lib. 1. c. 4.

Blondum (& *Lucium Faunum* eius interpretem) miſſum facio, quem noſter Chorographus (lib. 1. c. 3. lib. 2. c. 2.) agentem de Verbano caſtigandum perhibet: neque *Plinium*, *Polibium* memoro, quos nouiſſimi con fuluere, neque *Strabonem* impreſſum emaculandum ex noſtro authore lib. 2. c. 6:

Bonaventura Caſtillionæus de Gallor. Inſubr, antiquis ſedib.

Carolus à Baſilicapetri in Novaria Sacra (intra cuius limites, ut vocant, Eccleſiaſticos aliqua Verbanicæ regionis pars continetur) pag. 193.

Dominicus Marius Niger in Geograph. comment. 7. pag. 131.

Franciſcus Ballarinus in Hiſtor. pag. 317.

Franciſcus Berlinghierius in Geographia.

Galvaneus Flamma in Chronico Extrauaganti MS. in Biblioth. Ambroſ. tit. de aquis, & in quæſt. 8.

Gaudentius Merula Novarienſis (è Foro Lebetiorum, Italis Borgo Lavezaro) de Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 2. c. 15. (ubi plurima ex hoc præceptoris ſui labore deſumpta) & in Memorabilibus lib 3. c. 30 44. 46.

Honuphrius Caſtellus in ſuis Conſiderationibus pag. 12,

Io. Baptiſta Putheus è proximo pago Peſano fluidiſſima, ac limpida latina poeſi mirifice oram delineans in Epithalamio Excell. Caroli Bonromei, & Camillæ Barberinæ MS (1689.)

Ioannes Baptiſta Sucius in Epinicio pro laurea Comitis Abbatis Giberti Bonromei (1691.)

Eſt plaga Borromidum, ſedes iucunda Penatum,
Qua fælix tellus, & cæli mira ſereni
Temperies, Zephiri molles, blandique Favoni,
Ac defæcati pulſa caligine ſoles.
Quidquid frugiferis gignit Campania lucis,
Quidquid Cretæi colles, aut Theſſala Tempe,
Hic florere putes; Phoebæos temperat æſtus
Iupiter, & tepidis irrorat flatibus annum.
Hanc oram famulis, ac vectigalibus undis
Libat Verbanus, qui lene tumentibus auris
Inuitat fragiles ad turgida vela carinas.

Ioannes Blaeu in Atlante, Italia pag. 23.

Ioannes Bunonus in Introductorio ad Cluverium.

Ioannes Franciſcus Carmenus, de quo infra, qui authore noſtro frui deſideravit ardentius.

Ioannes Henricus à Pflaumern in Mercurio Italico, ubi Italiæ Deſcriptio.

Ioannes Nicolaus Dolionus in Amphitheatro pag. 867.

Iulius de Iulijs Canobianus, quem ex *Leandro Alberto* deſumpſit *Morigius*.

Leander Albertus, qui in Deſcriptione Italiæ hauſit non pauca è noſtro Chorographo, quem laudat.

Ludovicus Paſſeronus in Directorio Geographico.

Martinus Brugnettus (1685) in laurea Franciſci de Albertis.

Verbanus, patrias qui iactat in Alpibus ædes,
Ticini ſoboles, vaſtæ quæ margine ripæ
Clauditur, ingenteſque ſinu complectitur alnos. &c.
Ille ego, Verbanum, quem fama vocavit ab herba,
Cuius graminea redimiti fronde Quirites
Bellica nimboſis pandebant vela procellis,
Vincentum ſpectator ero? Quem ferrea quondam
Buccina, & irati generoſa tonitrua Martis
Puppibus umbrabant, ſegni nunc mollia dorſo
Vina feram? nomenque meum, vireſque priores
Oblitus lentis obtrudam Maſſica lymphis?
Quem preſſere acies, onerant Mareotidos uvæ,
Et qui diſcordes ſociavi in vortice nautas,
Baiulo in urbanas potanda Lyæa tabernas? &c.
Non hic exhauſtis Aquilo tumulentus arenis
Intorquet violentus aquas, ſcopuloſque ſonantes

Erigit

Erigit, abſorptis non veſcitur unda carinis,
Nec ferus abruptis epulatur nauibus Auſter;
Sed vitream teneris frontem redimita corymbis
Cimothoe ora ferens humenti roſcida nimbo
Vbere cæruleo tranquillos euomit imbres,
Crinaleſque comis aptat manantibus algas.
Dat natura locum, placido lunata receſſu
Ripa meat: graditur dulcis per cæca viarum
Spiramenta latex, liquidos ſinuatur in arcus
Lympha fugax, ultroque ſuis ſeſe implicat undis;
Blandaque colliſæ geminant ſuſpiria ripæ.
Non hic Sol nimio, penitus flagrante quadriga,
Æſtiferi flammas cum vibrat ab æde Leonis,
Igne necat Cererem, nec tellus indiga cæli
Sulcis æthereas implorat hiantibus urnas.
Quippe lacus multo deductus in arua meatu
Scandit fælices æterno gurgite glebas,
Nec ſinit iraſci Superos. Surgentia circum
Oppida Verbani crebra caput arce coronant,
Et cum turrigeris cæli per inania ſaxis
Sectile reptat ebur, ſtructaque in nubibus ædes
Frangunt marmoreis obſtantia nubila pinnis &c.
Hic tamen Inſubricum fæcundat mercibus axem,
Et Veientano ſolantem nectare Vates
Pampineum noſtras Bacchum deducit in oras. &c.

Nicolaus Reuſnerus de Italia, Regione 11.

Paulus Merula in Coſmograph. to. 2. lib. 4. pag. 1305. totam hanc regionem compendioſe perſtringens, & Macaneum noſtrum compellans.

Paulus Morigius [è Frayni Tetrarchis inter Verbanicas, ac Mediolanenſes familias clariſſimis) qui ſoluta oratione laudes patriæ regionis expandit, dolendo tamen, quod ſedulò, ſed fruſtra hoc opuſculum conquiſiuiſſet.

Petrus de Candia (de quo infra num. 19. 121.) in Oratione, quam habuit, cum Ioannes Galeatius Ducalia ſuſciperet inſignia ex *Bonvicinio Ripa*.

Petrus Paulus Boſca in Martyrol. Mediolanenſi ſub die 11. Auguſti pag. 242.

Philippus Brietius in Ital. Recentior. addit. ad to. 2. pag. 786. 788. & in Parallellis ad eundem to. pag. 550.

Philippus Cluverius in Italia Antiqua p. 1. c. 36.

Philippus Ferrarius in Lexico Geographico pag. 288. ſtrictè regionem complectens.

Ptolomei arum Tabularum illuſtratores, ac omnes Geographi, & Coſmographi, qui Inſubriæ tabulas ediderunt.

Saluator Vitalis in Triumpho Vrbis Mediolanenſis pag. 4.

Diſtat Verbanus a Mediolano inter Occidentem, & Aquilonem milliaribus xxxii. Primo Sextium [de quo infra num. 2.) occurrit in ripa Orientali, unde Ticinus fluvius emittitur. Poſt quinque ad latus Occidentale [authori noſtro dextram) veluti Verbani Reginam conſalutamus Aronam (de qua agemus ſub nota 35.) à qua cæterorum locorum diſtantiam metimur, iuxta tamen promontoriorum ſinuoſitatem,

Eiuſ-

Eiuſdam formam, quam hactenus mendoſam exhibuerunt ſcriptores, *Angelus Serena*, & *Ioannes Iacobus Solarius* ſcite delinearunt, eamque ſubiecimus.

Cum igitur in hac opella valles adiacentes, nonnullique lacus, fluvijque in Verbanum ſeſe exonerantes, aut propè fluentes, & clariora propinqua Oppida nominentur, aliaque prætermittantur, quidquam peculiare de his ſingulatim indicare pro ipſorum ornatu, & quædam etiamſi leviuſcula addere placet, ſeruato ordine, quo author noſter per regionem diſcurrens uſus eſt.

A notis liceat eruere, ex Verbanica ora Diæc. Novarienſis tres Summos Pontifices, totque Mediolanenſes Principes Vicecomites ortos: & colligere, hanc regionem, cum ipſa encomiaſtes nōn habuerit *Minotium*, *Tartarum*, *Porcacchium*, *Tattum*, *Boldonium*, *Bertarellum*, *Iovium*, *Caſſiodorum* eloquentiſſimos viros, nullatenus comparandam cum Lariana, ſi ornamenta per artem ab accolis, & Primatibus frequentiſſime ad litora, ad pendices diſſeminata reſpiciantur. Sed ſi naturæ opes, ſitus faciem, laterum ſuavem acclivitatem quis intueatur, nullatenus Larium audebit cum Verbano conferre. Macaneus ergo noſter ſic incipit.

Dominicus Macaneus Equiti Magnanimo Gaſpari Vicecomiti Patrono, & Mæcenati ſuo S.

IVlianis Kalendis, æſtu caniculari feruescente, ad patrios lares ſeceſſi, ubi Platonicum illud amplexans: *Otio labores anteferendos*: non minus Dianam montibus quam Mineruam ipſam exercui. Subinde amæniſſimam Verbanicam regionem peragrans meditabar, *Ptolomæum*, *Strabonem*, *Melam*, *Plinium*, *Dionyſium* toto orbe terrarum depingendo occupatiſſimos hunc pulcherrimum ſitum utpote minimam glorię ſuę ſegetem vel Pytagorea quadam taciturnitate prętherijſſe, vel brevi tranſcurſu, & celeri nota tantum nominaſſe. Miſerebar deinde, deflebamque præteritorum temporum ærumnoſam infelicitatem, deteſtandamque literarum perniciem, quibus nemo ab hinc centeſimum annum, præter unum *Blondum* Forolivienſem ſummaria oratione

uſum

uſum, propagare curaſſet Verbani lacus inter Italicos eminentiſſimi, & haud dubie primi copioſiſſimas, admirandaſque dotes exteris præſertim nationibus exotica quadam inſcitia penitus ignotas. Meum itaque duxi veteri adagio gladiatoris in arena capere conſilium: ſumptiſque pugillaribus, quos in via nuſquam pænitendos comites pro vehiculo aſſumere conſueueram, compendiario ſermone, topicoque elogio formam camporum, montium, vallium, fluminum, lacus denique totius epiſtographa ſcheda deſcripſi. Mediolanum inde paucis poſt diebus regreſſus, neſcio quo fato annuente, quove aſſentiente Eudæmone, ad curam erudiendi filioli tui delectus ſum, de quo (Dij modo cæpta ſecundent) gloriam ſpero. Verum enim vero id abſque ſumma, arcanaq; naturæ lege eveniſſe, haud dubito, nam Philoſophia, potentiaq; in idem tendunt. De me quidem ut taceam, cuius firmitatem, fidem, ſinceritatem tamquam veram ſapientiam experire: de te certe conticeſcere nequeo; nam pręter patritiam nobilitatem, fortunęq; momentanea, & caduca bona, quæ profanus uulgus inſe ut in reliquos beatiſſima exiſtimat, Socraticam animi tui pulchritudinem admirari non deſino. Quis enim Dypatum Inſubriorum te in hiſtorijs, fabuliſq; noſcendis peritior? quis in vernacula Poetica terſior? quis eloquentia Periclea mellifluvior? quis ingenij nobilitate celerior? quis, inquam, moderatione aurea probatior? Vererer equidem, ne fędę crimine aſſentationis accuſari poſſem, niſi adeſſent hac præclariſſima in Civitate prudentiſſimi, literatiſſimique viri (ampliſſimi harum rerum teſtes) quorum commercio aſſiduo oblectaris, & quibus non minorem apud

poſteros familiaritate tua laudem tribues, ac præbuerint Hiero Siculus, & Pauſanias Lacedemoniæ, Simonidi Melico, Periander Corynthijs, Thaleti Mileſio, Pericles Anaxagoræ, Cræſus Soloni: utque ad Romanos exempla decurrant, Scipiones Polibio, Ennio, Terentio, denique Pompeio Magno, Theophani Mitileneo, Varroniq; linguæ Latinæ duci. His igitur, tantiſque virtutibus tuis effectum eſt, ut quod antea tumultuarie ſcripſeram, in penatibus tuis ordine redigerem, abſolutoq; tibi, & dedicato opuſculo hoc, obſeruatiunculas quaſdam Tranquilli, nec non Valerij Maximi in ſtudendo ſuccinte annotatas editurus erã, niſi quorundam digladiantium pugna me detinuiſſet iuxta Heſiodi anum illud καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει, καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ (*Pauper mendicum, cantorem muſicus odit*) quos operam ludere permittamus, donec eluceſcat dies, quo veros authorum ſenſus non gerris Siculis, ſed docto iudicio comprobent. Hæc interim Chorographia [candidiſſime Gaſpar] Plautino more fabularum noſtrarum antilogium erit, in qua ſi veſaniam Cheryli imitabor, tu magnanimitate Alexandri parcas velim. Vale nutantis cymbæ meæ appellende portus.

Ioannes Iacobus Ghilinus

Macaneo S.

LEgi libenter Chorographiam tuam, qua Verbanum noſtri ſæculi hominibus non monſtras ſolum, ſed tamquam in perfectiſſima pictura oſtendis. Nihil in ea eſt non erudito, ac diligenti viro dignum, & quod non ita præſentem in ea enarratione peritiam teſtetur, ut maiorem tamen etiam in poſterum

rum

rum polliceatur. Tibi igitur gratulor, qui patrios lares, montes, & amnes ſcribendo, & præter pietatem, & præter doctrinam inter præclaros ſcriptores apud poſteros nomen tibi paraveris. Mihi quoque non inter poſtremas lætitiæ partes fuerit tui notitiam, & amorem nactum eſſe, quem & magnifacio propter doctrinam, & bonitatem; & ubi acciderit, te à me amari, quo ad per vires meas effici poterit, libenter oſtenſurus ſum. Perge ergo, & cæptum opus magno iudicio, magnaq; doctrina non minori laude perfice, præter quod non ſolum Verbanica ora, ſed etiam ętas noſtra tibi debitura eſt. Vale.

CHOROGRAPHIÆ VERBANI LACVS

Per Dominicum Macaneum editæ.

Liber 1. *Caput* 1.

ELementorum, quæ à DEO OPTIMO, MAXIMOQVE creata ſunt, aquam cęteris præſtare, & imparem nequaquam ambigi debet: Quippe hęc terras fructibus ſuis decorat, flammas oppoſita potentia enecat, æthera ſcandentibus nebulis petit, denique cælum denſis vaporibus ad ſidera ſurgentibus ſibi vindicare præſumit. Illa namque alimento humoris ad ſe tracti nutriuntur; Quod *Homerus* divinarum omnium inventionum fons fabulamento poetico nobis intelligendum reliquit, ubi finxit, Iouem cum cæteris Dijs in Oceanum ad Ethiopum menſas diſcubuiſſe: ita ut rectiſſime videatur ſcripſiſſe *Ariſtoteles*, longe omnium optimum eſſe aquam. *Thales* quoque *Mileſius*, aquam ex imis terrę ſcaturiginibus natam humida manu cælum fabricaſſe, divinamque habere materiam, exiſtimavit. Vnde myſtici opinionem Poetæ illius ſequuti Oceanum nuncupavere Deum. Nec minorem animantibus victus utilitatem circumfluus humor, in orbemque deſinens præbet quam terra ipſa omnium parens, & altrix. Cuncta enim ex humore, & igne concreſcere haud dubie, Phyſici probant, quorum alterum terras ambientem Oceanum vocant, qui

maria, flumina, ſtagna, lacus, fontes emittit, ut lynceo hominum eruditorum ingenio indagatum eſt, qui tradiderunt, euidenter per omnem terram diffundi, monteſque ipſos etiam ſcandere, cuius rei ratione auribus eruditorum impendio hic notabimus inconcinna tantum oratione, & tumultuaria ſatisfeciſſe contenti. Varijs argumentis probatur, aerem frigida terræ, cauernoſaque loca ingredi, quæ ſpiritum in ſe premendo, & condenſando in aquam redigunt, & quamuis non totum, tamen tenuiorem partem. Vnde *Albertus Magnus* inquit, ſe hoc periculum feciſſe, miſiſſe qui ex altera parte montium ventos in ſpeluncas flantes ſpecularentur, ipſumque ex aduerſo per directum ſtetiſſe, mox vidiſſe humorem per ſtillicidia fluentem: hac denique ſe conſtitiſſe ſcribit ſententia, aerem illum in cavernas ingredientem, nec exitum habentem attenuari paulatim, & eius ſubtiliſſimam partem in aquam mutari. Nec abſonum, aerem humidum, rimoſaque terræ loca ob Solis inacceſſum frigore torpentia elementum ex ſe gignere frigidum, & humidum, quod eſt aqua. Diligentiſſimus quidem, & nunquam ſatis à me in hoc laudatur *Albertus*, ſi modo non ſuppreſſiſſet huiuſce rei inuentorem *Senecam*, qui hęc eadem in Naturalibus enarraverat quęſtionibus. Obnoxij profecto, & infælicis ingenij eſt, ut ille inquit, deprehendi in furto malle, quam mutuo reddere. Alij dixerunt, aquam ſyphonibus tumentem cacumina terræ aſcendere: unde probant, maria non augeri, quam aqua, quæ influit, iterum ad montes refluat, licet ſint Mathematici quidam, qui Solem huiuſce rei cauſam velint. Nec deſunt, qui aſſerant, vapores per terræ poros elevatos liquefieri: hæc ipſi viderint in

medium

medium relinquenda à nobis, utcumque ſint. Mihi vero mirandum, præcipuumque Oceani opus inter cætera nunc deſcribere ſat erit Verbanum Ciſalpinum lacum utpote inter Italicos eminentiſſimum cum adiacentibus oppidis, finitimiſque eiuſdem, & fluvijs, & ſummis naturæ dotibus ibidem gaudentem, cui deſcriptioni haud ab re nomen Chorographiæ indidimus, quod tum breviter tum ſingillatim quæque etiamnum minima loca dividimus, magiſque rerum qualitatem, ac quantitatem depingimus, in quibus hanc à Coſmographia differre *Ptolomeus* fideliſſimus ſcriptor teſtatur. Sed quid agam? unde exordiar? tantus Verbanicarum laudum campus patet, vt à quibus initium ſumam, muſſitem.

Regio illa fælix, & ſalubris cæli perenni temperie occurrit: tam foecundi campi ſubeunt, tam aprici colles, & pingues ſaltus boum, caprarum, lanatarumq; pecudum, tot cæduæ ſiluæ, tot nemoroſi montes, fontium, fluminumque ingentes decurſus, tanta delicatiſſimorum piſcium copia, innumera melliferarum apum alvearia, denique tanta frumenti, olearum, caſtanearum fertilitas, ut palam ſit, naturam ipſam circiter Verbanum luxuriare voluiſſe.

Eſt ergo forma Verbani cocleę inſtar, quibuſdam lunatis cornibus bifurcata, alibi trigona patet, ut quotidie navigantibus accolis credendum eſt, & nos quoque certiores arbitri eum ſuperiore anno luſtravimus. In longitudinem quidem ſtadia CCCLXIII. in latitudinem vero XXXII patet: Quibuſdam in locis ita arctatur, ut tantum mille paſſus, vel paulo minus contineat, alijs tria, aut bina paſſuum millia. Natura interdum ita placidus, ut à quibuſcunque vel remigandi

inſcijs

inſcijs placidiſſime navigetur: modo ita turbidus, ut Benaceos, imo Adriaticos fluctus exſuperet: nunc illum tranquillum, eodemque fere temporis momento ventoſum inſpicis, præſertim cum everſas concitat Eurus aquas, quem indigenæ montani ſibi peculiarem Hyvernam nominant, ut Galli Circium, Appuli Iapygam. Alter quoque Mediolanum verſus furit frequentiſſimè navigantibus, quem cũ nautis fęlicem iure è regione ipſa Aquilonem vocabimus. Hic ſcopuli non cavernis, non Scilla, & Caribdi inferiores latrant: adeout illud poeticum rectè concinnari queat:

ventos hic vaſto Rex Eolus antro
Imperio premit, ac vinclis, et carcere frænat.

Inſunt muſcoſæ domus, quas Nereydum, & Tritonum atria celeberrimus quiſque vates exiſtimabit. Spumam [quam Græci ἀφρων] ita niveam exhalat, ut ex ea conceptam Venerem quicunque in maius extollentes Poetę haud immerito canere poſſent. Circiter plurima portus tutiſſima navium receptacula conſpiciuntur. Varia hinc, atque illinc rerum facies; nam modo occurrentibus montibus arctatur, modo latiſſimis littoribus herbis, & tepore verno niteſcentibus diffunditur, ut ſi quis illius potiſſimam frugalitatem, & amoeniſſimum ſeceſſum collegerit, nimirum cunctis Italię lacubus præferat, licet alij ex pręclariſſimis antiquorum geſtis gloriam ſibi apud terſiſſimos authores comparavere, ut Albanus, ex quo vaticinium illud fuit: *Priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potituram Vehijs Romam*: Vt Regillus in Agro Tuſculano, ubi Caſtor, & Pollux pro Romanis dimicantes viſi, poſt pugnam ex oculis evanuere: apud eundem P. Vaticinius Reatinæ Præfecturæ vir noctu

Romam

Romam petens nunciare iuſſus, Perſem Macedonum Regem ab Æmilio Paulo captum. Nec ſe Ciminius Hetruriæ lacus contra Verbanum noſtrum iactet quamquam Herculeis viribus effoſſus: nec ſe Traſimenus, & Avernus diverſis malis famoſi erigant, alter inter Peruſiam, & Cortonam T. Flavij Conſ. temeritate, & clade inſignis, alter in Baiano ſinu ſpelunca ſcrupea, & fætido exhalatu ſulphureæ voraginis celebris, ubi etiamnum aditum domus Plutonis finxere, quod denſa caligo inerat, quodque obſcænum illud ſacrum humano ſanguine confectum Inferis agebatur, quo falſa antiquorum opinio evocari manes putabat. Nec ſeſe Larius, & Lucrinus, Benacuſque, etſi diuerſiſſimis in locis ſiti, copia tantum piſcium germani, extollant; Hic enim ſuaviſſimis piſcibus uberior eſt tum innatis, tum ex Adriatico fluctu in Padum, mox Ticinum, poſtremo in lacum hunc nantibus. Quod etſi quibuſdam mirum videatur, attamen altius ſcrutantibus veritas apparebit. Scatet autem his præſertim, troctis, lucijs, qui reliquos magnitudine excellunt, agonibus ſaxatilibus, varijs minoribus ad luxum ganeę conquiſitis, inquiſitis, denique quorum nomina recenſere prolixi magis eſſet quam frugalis ſcriptoris. Quidam autem, *Plinio* auctore, omnibus annis ſquammas clavorum caligatiorum effigie pendentes tantum Virgiliarum ortu apparent, quos ruſticanus uulgus Muzzanos nuncupat, etſi apud nos ſint hoc nomine quidam alij, qui latine Mugiles dicuntur, vernacula autem lingua quibuſdam in oris Ceuali: quæ dictio etſi uulgaris, à Græco tamen originem habet. Eant nunc *Catullus*, *Plinius* (nunquam ſine pręfatione doctrinæ nominandi) lacus patrios iactent, dummodo hunc

ſitu,

ſitu, natura, apricis collibus, viridantibus ripis, gemmeis euripis, omnium denique rerum copia cunctis præſtare conſtet, ut ſtatim in procinctu ſequentia legentibus erit.

Liber 1. *Caput* 2.

Vnde incipiat.

1 EXordium *Magayno* [1] vico ſumit, mareque noſtrum [ſi parua magnis conferre licet] imitatur;

Magaynum, accolis Magadino, & de eo *Gaudentius Merula* Novarienſis in Hiſtoria De Gallorum Ciſalpinorum antiquitate, & origine lib. 2. c. 15. *Franciſcus Ballarinus* in Hiſtorijs Comenſibus pag. 304 Stabulum eſt litorale, paret Heluetijs, & Eccleſiæ Comenſi, diſtatque ab Arona milliaribus 38.

Primo namque introitu coarctatur, mox diffunditur ut propontis, iterum premitur, ſecundo panditur
2 more ponti Euxini, & denique Sextium [2] uſque non mediocrem pagum clauditur.

Sextium, priſcis Scozula, ſed *Andreæ Alciato* in Antiquario MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. D. num. 425. in fol. Sextum Calendarum, Italis Seſto Calende. Primum in ſiniſtra Verbani ripa occurrit, unde Ticinus fluvius emittitur.

Verbanuſque lacus deſinit eſſe ibi,
Et Ticinus amat dicier

cecinit *Antonius Cerrutus* in Carminib. pag. 98. De eo *Merula* De Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 1. c. 6. & lib. 2. c. 15 *Ferrarius* in Lexico Geographico, *Carolus à Baſilicapetri* Epiſcopus Novarienſis in Novaria Sacra pag. 70. *Gaſpar Ens* in Delicijs Italiæ pag. 38. *Boſca* in Martyrolog. die 1. Novembr. pag. 363. *Innocentius* III in Epiſtola ad Philippum Archiep. Mediolani ſummatim relata in *c. inter dilectos*. *De fide Inſtrumentor.* plurima indicans circa S. Donati Abbatiam, quæ hic habetur, fundatam à Luithardo Epiſcopo Ticinenſi circiter annum 860. quam exinde Pius IV. Noſocomio Mediolanenſi addixit. Ibi antiquæ inſcriptiones [de quibus *Merula, Alciatus*, & *Bonaventura Caſtillionæus* in Hiſtor. De antiquis Gallorum ſedibus) & Franciſcanorum Strictioris Obſeruantiæ aſceterium, curante Fr. Io. Franciſco Obicino conterraneo, & affine noſtro excitatum circiter annum 1632. Ibique R. virum Nicolaum Portam pluries inuiſimus memores, quod illius mirandam patientiam, cum ipſe Bibliothecam Ambroſianam curaret, nõ raro fatigaverimus importuni. Pagus Præfectura eſt, paret Feudali iuri Demarchæ Ferdinandi Culani Mediolanenſis, & regimini Eccleſię Papienſis. Diſtat ab Arona milliaribus 5., & citra illam eſt.

Dextra

Dextra in Inſubricas oras tendenti conſpiciuntur Gardola [3] vicus, 3

Accolis Gordola: eum denuo notat author lib 2. c. 1. & *Ballarinus* in Hiſt. pag.303. Inter ipſum, & Magadinum Ticinus erumpit in Verbanum. Hoc in vico circiter annum 1350. floruiſſe Humiliatarum Sodalitium, tradunt *Humiliatorum Chronica* MS. aſſervata penes P. Ioſeph Hieronymum Sementium Cremonenſem C. Reg. Somaſchenſem, & in Gymnaſio Papienſi Regium S. Theologiæ profeſſorem. Hic Heluetij, & Eccleſia Comenſis imperant: diſtat ab Arona milliaribus 36. Exinde conſpicimus oſtium Vergiaſchæ fluvij, Minuſium, Muraltum, Burbalium (viculos litorales Heluetiorum) mox

Locarnum (4) Oppidum Vicecomitum noſtrorum opimis victorijs nobile (caput imperij Illuſtris Satrapæ Ioannis Ruſchæ multis in pagis, & Caſtellis imperitantis, quem quidem Principatum à maioribus ſuis hæreditario iure relictum obtinet, auget, in dieſque validiorem retinet) nuper arce munitiſſima, addita etiamnum ſumma munificentia inclyti Reguli noſtri, qui ipſam illi, ut fideliſſimo, tradidit, & largitus eſt. 4

Italis Locarno, & de eo author rurſus in lib. 2. c. 2. Perbelle deſcribitur a *Iacobo Hofmanno* in Lexico to. 1. pag 926. *Ioſia Simlero* in Repub. Heluetica pag 254. 255 466., *Gaſpare Ens* in delicijs Italiæ pag. 41. referente arcis ſtructuram, Præfecturæ amplitudinem, agri fertilitatem, nundinas, populi ordines, ac Magiſtratus, & à *Philippo Ferrario* in Lexico Geographico. De eo quidquam penes *Guicciardinum* lib 5 11 12. *Ballarinum* in Hiſtor. pag 302 303, *Tattum* in Annalibus Sacr. Comenſib. Dec. 1. pag. 877, & Dec. 2. plurimis in locis, & in Tabula 3. Topographica Diœc. Comen. pag 1110 *Chronicon Humiliatorum* MS. ut ſupra, *Merulam* lib. 2. c. 15., *Domitium Calciatum* Novarienſem (MS. ex Biblioth Ambroſ. V. Novaria Miſcellan. Novarien 10.) ſic canentem:

Cognite & Heluetio minitaris, Ruſca, propinquo:
Ruſca atavis, proaviſque potens, & honore paterno,
Qui iuga, convalles ſceptro moderaris amœnas
Verbani, Ticinus nitidis qua mergitur undis,
Et prima Heluetijs ſe opponit fronte Lycarnus.

nec non *Andream Aſſaracum Saraccum* (è pago Veſpolato Novarienſe) qui in Trivulſiade lib. 3 pag 36 de Verbano cantaverat:

Heluetius latum Verbanum proripit armis,
Verbanum, & Larium Cicchi acieſque tenent:

quiq; Herculem Ruſcam lib. 6. pag. 81. phraſi pene eadem ſic celebrat:

te, Ruſca, propinquum,
Alcidem veluti quem timet Heluetius.
Tu iuga, convalles ſceptro moderaris amœnas,

Ticini nitido qua latet unda lacu.
Verbanum dixere lacum, qua fronte Lycarnus
Opponit prima ſe Heluetijs, ut obex.

Diligentius deſcribitur à *Morigio* in Hiſt. Verbanica cap. 6. paret Heluetijs, & Eccleſiæ Comenſi, diſtatque ab Arona milliaribus 34.

5 Inferius Aſcona (5) eſt Oppidum,

Eodem nomine apud accolas. *Merula* lib. 2. cap. 15. *Ballarinus* pag. 304. Diſtat à Locarno milliaribus 2. Inter utrumque Madia fluvius in lacum ſe exonerat. Pagum antiquis ſplendoribus exutum denuo illuſtrat Clericorum Seminarium à Bartholomæo Papi Aſconate ſub Divo Carolo Bonromeo fundatum, ac dotatum anno 1584. 3. Cal. Nouembris. *Martinus Brugnettus* in Epico Carmine in laurea Franciſci de Albertis canit:

Te quoties Madiæ vultus, Aſcona, minaces
Terrent? te placida foveat licet ægidis umbra
Pallas, Muſarumque colat lectiſſimus ordo?

Heluetijs paret, & Eccleſiæ Comenſi, diſtatque ab Arona milliaribus 30.

6 prope quod quatuor millia paſſuum binæ Inſulæ cuniculares (6) ideſt cuniculis animalibus abundantes iacent, quæ non minorem admirationem quam voluptatem præbent tranſeuntibus.

Hoc cuniculorum vivarium deſcribitur à *Merula* eodem lib. 2. c. 15. quod tamen interijt.

7 Paulo poſt viſuntur Briſagum, (7)

Accolis Briſago. *Merula* dicto lib. 2. cap. 15. *Simlerus* ut ſupra pag. 481. *Boſca* in Martirolog. pag 411. die 23. Decembris. Heluetijs, & Eccleſiæ Mediolanenſi paret, diſtatque ab Arona milliaribus 26.

8 Transfluvius (8) ab authore noſtro prætermiſſus (accolis Traſiume) vicus poſt Briſagum, interior eſt ad milliare, & tantundem à ſiniſtra Canobij. Maxima ibi ab antiquo religio erga Divum Iulium Presbyterum Patronum Ripar æ ab eo nuncupatæ, ac Novarienſium tutelarem. Paret Eccleſiæ Mediolanenſi, ac Primatibus Bonromeis ſub Præfectura Canobiana, diſtatque ab Arona milliaribus 23.

9 Canobium [9] populo frequentiſſimum, vberrimum coriaceæ mercis emporium. Ex eodemq; loco acutiſſima, & acerrima ingenia in omni prope ſcientiarum genere emergunt: plures togati Canobienſes hac inclyta in vrbe conſpicui occurrerent, ſed illos obiter nominaſse ſat erit, quod vt illis vere

Maius ab exequijs nomen in ora venit.

Italis Canobio, & de eo author rurſus lib. 2. c. 2. *Ioannes Franciſcus*

Saxus

Saxus Carmenus I. C. pleniorem huius Municipij patriæ ſuæ hiſtoriam anno 1600. conſcripſit, eamque per ipſum exinde auctam vidimus penes eius nepotes. Verum ne diutius ea lucubratio ſane erudita, & elegans deliteſcat, placuit hic epitomen referre. Scripta eſt Italice, duobus partita libris. Primus in xxj. capita diſtribuitur, in quibus agitur de Oppidi ſitu, ortu, æthymologia: diviſione in municipes, ac aſcititios: antiqua libertate ſub Imperatoribus: templis, & aſceterijs: legibus municipalibus: de vicis ſubditis: Humiliatorum, & Humiliatarum anno 1160. aduentu in Oppidum cum Chronologica Præpoſitorum nomenclatura: De Monachis Vallis Vmbroſæ anno 1247 10. Martij in idem inductis, & de hac Abbatia circiter annum 1483. primum commendata Ioanni Iacobo Sclafenato (de quo noſter Chorographus mox infra, & *Bernardinus de Buſto* in Mariali in ſermone propalationis par. 2 & *Auguſtinus Oldoinus* ad Ciacconium) quo in capite author texuit Chronologicam Abbatum ſeriem ab anno 1250. vſq; ad 1480.: de Claſſe ibi anno 1276. menſe Iulio inſtructa ab Othone Vicecomite Archiepiſcopo Mediolani, de qua etiã *Stephanardus Vicomercatus* de Geſtis Othonis lib. 2. § 4 MS. in Biblioth. Ambr. lit. S. n. 35. *Ioannes de Monte, Manipulus florum, Corius, Boſſius, Bugattus, Georgius Merula, Iovius, & Sigonius* in Regno Ital. lib. 20.: de turri campanaria: ædibus S. Gotardi Carmeni: vltronea Oppidi deditione in poteſtatem Vicecomitum: Geſtis Ioannoli, Beltramini, Simonelli, Petroli, & Antonij fratrum Mazardorum e proximo viculo Ronco: iurgijs inter Oppidanos, & Suburbanos: Oppidi migratione in poteſtatem Vitaliani Bonromei anno 1441. 9. Februarij: Arcis Vitalianæ extructione, & obſidione: De prodigijs S. Pietatis anno 1522. 8. Ianuarij (De hac Hiſtoria miraculoſæ imaginis D. N. I. C. vide *Boſcam* in Martyrologio Mediolanenſi pag. 8. ſub die 8. Ianuarij, vbi *Ripamontius* Dec. 2. Hiſt. Mediolanenſis Eccleſiæ lib. 15 & Dec. 3. lib. 8. pag. 558. Hiſt. Vrbis Mediolani, *Franciſcus Collius* lib. 4. de Sanguine Chriſti diſput 8. c. 1., ac alia de Oppidanorum pietate vide penes eundem *Boſcam* pag. 180) Capucinorum acceſſione anno 1569: Collegio Virginum S. Iuſtinæ condito anno 1608. ac de Religioſis domibus. Secundus recenſet municipes aut literis, aut armis illuſtres ex familijs Allegra, Baciocca, Badda, Boiſia, Bombella, Bonacina, Branca, Caldarona, Canobia Mediolanenſi Novarienſi (Cremonenſi, quam laudat amicus noſter *Franciſcus Ariſius*) Mutinenſi Bononienſi, Deſtriera, Ferrantina, Fontana, Galla, Gallarina, Gallarola, Ghiaccia, Homacina, Legnaga, Luvara, Mantella, Mazzirona, Marca, Mentaſca, Pairana, Planta, Pizalla, Pontia, Porola, Poſtcolumna, Pugnetta, Reſchinia, Romeria, Saxo-Carmena, Taſſana, Tenca, Terotta, Terinantia, Veolla, Zachea, Zagana, Zamarretta. Binæ in primo habentur inſcriptiones: altera in ædibus Capucinorum:

D M
HAVE PRIMITIVA BENIGNA
INCOMPARABILIS FEMINA
VIVA MIHI POSVI.

altera vero in quadam caſa litorali:

D M
COMINIE Q F ATILIANE
MATRI DVLCISSIME

quas author docte commentarijs illuſtrat. Hanc Cominiam putarem ex eadem

C 2 gente,

gente, à qua Cominiacum (pagus Verbano proximus) dictum videtur, & à qua fortaſſe prodijt ille Cominius, de quo fit mentio penes *Gallaratum* Inſcript. XXXIII. & *Carolum à Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag 116 Municipium à Macaneo noſtro vocitatur præſtantiſſimorum Aduocatorum ſeminarium, nec immerito. Et quidem nuper è vivis exceſſere Sebaſtianus Mantellus, & Ioannes Baptiſta Bicettus, qui pari integritate, eloquentia, & doctrina in foro Mediolanenſi perſonabant. Ex municipibus quidam Franciſcus virtute floruit, qui e Minorita Regularis Obſeruantiæ Capucinus factus vivere deſijt anno 1570. Mediolani. Salem rudem ſubfulvum, & ſubalbum, quo univerſa Ditio Mediolanenſis utitur, hoc in Oppido per artificium ad Oppidanorum, & Heluetiorum uſum defecant, aliquantulum augmentant conantes Zelandorum artem imitari, & adeo albificant, ut nivium candor videatur æmulationem pati. Municipium igitur paret Magnatibus Bonromeis, & Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 22. De Valle Canobiana vide infra n. 101.

10 **Dehinc poſt mille paſſus tranſeunti conſpicuum templum Diuo Euſebio [10] dicatum in colle ſupereminet, cui preęſt Sacerdos prępoſitus à Reuerendiſſimo D. Iacobo Sclaphenato Cardinali Parmenſi integerrimo, qui merito Sacerdotium illud, vt cætera obtinet.**

Hoc Divi Euſebij templum una cum cœnobio fuit à Canobianis anno 1247. 10. Martij creditum Monachis S. Bartholomęi Vallis Vmbroſæ Nouariæ, teſte *Carmeno* ut ſupra. S. Carolus Bonromeus huiuſce Abbatialis Sacerdotij Commendatarius illudmet anno 1579. Canonicis Canobianis addixit.

11 **Et in ſilice fundamenta Caſtelli Malpaghæ [11] etiam nomen retinentis in profundo Lacu ſita ſupereminent,**

Eodem nomine apud Verbanicolas, ſed recenter, ac frequentius nomen Vitaliana. De arcis Malpaghæ everſione inferius dicemus: ſuper eiuſdem fundamentis poſt annos ſupra centum ab expulſione Mazarditorum ipſius conditorum, de quibus mox facienda mentio, aliam anno 1519. excitavit magnanimus Dynaſta Ludovicus Bonromeus, quam Vitalianam nominavit, hiſce carminibus à *Gaudentio Merula* lib. 2. c. 15. celebratam.

Vitaliana vocor Verbani turris in vndis
Edita, primariæ nomina ſtirpis habens.
Me Ludouicus ſic Borromeus in altum
Extulit, vt pateat Vitalianus honos.
Simq; locus fidis ſemper patefactus amicis,
Hoſtibus at noſtris ſim moribunda lues.

Anchiſes Vicecomes ex Olegio Caſtello Verbanicis oris præfectus eam anno 1523. obſedit, nec expugnavit, validiſſime reſiſtente eodem Ludovico Bonromeo, qui in ipſam confugerat, ut iram Franciſci Sphortiæ evitaret. Qua

de

de re *Carmenus*, *Arlunnus*, & *Merula* in eorum Hiſtorijs MS ac *Alciatus* innuit in Conſil. xr. lib. 5. Diſtat ab Arona milliaribus 17.

quod olim à Mazarditis [12] quibuſdam piratis conditum, fauſto Mediolanenſium omine deletum, fuit. 12

Mazarditorum ſceleſtiſſima flagitia, tyrannidem, piraticas curſitationes, rapinas, homicidia, ac fœdiſſima quæq; deſcribit ex publicis documentis I. C. *Io. Franciſcus Saxo Carmenus* in Hiſtoria Canobiana cap. 14 cuius epitome eſt, quinque nimirum fratres (hos ſuperius num. 9. nominavimus ſingulatim) ex familia Mazarda, è pago Ronco, & patre lanio, Ruſconarum partium (Gibellinarum) ſectatores aduerſus Vitanas (Guelphas) in magnos, feroceſq; animos ſeſe anno 1403. ſeu 1404. erexiſſe, Canobium primo intercepiſſe, turrim campanariam, ac ædes Prætorias in propugnaculum vertiſſe, & auctis ſicariorum, & aſſeclarum catervis incruduiſſe, vndequaque graſſantes uſq; ad annum 1414. Interea ad infamis vitæ tutamen caſtrum in ſcopulis Canaranis excitaſſe, eique nomen Malpaga inditum: anno tandem 1414. à Duce Philippo Maria navalibus, & terreſtribus copijs duce Iacobo Lunato obſeſſos ſeſe, ac arcem diruendam dedidiſſe, ſub libertatis & exilij lege, verum anno 1426. 16. Iulij patriæ reſtitutos. Et hinc idem author innixus Principali Diplomate, quod inter Codices MS. Officij (ut ait) Statutorum Mediolani litt. C, pag. 88. aſſervatur, emendat *Merulam* dicto lib. 2. c. 15. & *Leandrum Albertum*, qui hoſce perditiſſimos homines vltimo affectos ſupplicio prodiderunt.

Paulum infra exiſtunt Canaræ [13] vicus celeberrimus, & amęniſſimus Canobienſium receſſus, 13

Rectius Canarum, incolis Canaro, vicus olim cum iure piſcandi, olivetis, & ancillis pertinens ad Canonicos Eccleſiæ Cathedralis Novarienſis, teſte *Carolo a Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag. 361. De eo *Paulus Merula* in Coſmograph. par. 2. lib. 4. *Boſca* in Martyrolog. ſub die 11. Auguſti pag. 242. Demarchas Bonromeos, & Eccleſiam Mediolanenſem recolit, diſtatque ab Arona milliaribus 18.

ſupra quas [montes verſus] Ogebiana (14) mapalia frequentantur, ubi ſuperioribus annis pro certo compertũ eſt, ruſticos illos ad averruncandam tempeſtatem, quæ quotannis ſæva hominum, boumque labores depopulans gliſcebat, miſerrimum Sacerdotem ſenio confectum, eundem Parochum ſuum, ingentis mole ſaxi, catenaque collum gravatum habentem, ut canes ſolent, in medio lacu deieciſſe, quod cum magicis artibus grandines elicere omnibus accolis perſua- 14

ſumerat: exinde obſervatum eſt, ſe nullis cæli ſimilibus agitatos calamitatibus. Hoc ideo mihi prętereundum nō fuit, quod in ſylueſtribus deſertis magis quam uſpiam incantationes exerceri, à multis exploratum eſt.

Accolis Ogebio. Illud eſſe puto, quod penes *Carolum à Baſilicapetri* pag. 361. nuncupatur Oglon: Ei etenim adiungitur proximum Canarum cum oliuetis. Ex hiſtoria, quam author noſter hic affert, exorta eſt in vulgum fabula de Sacerdote veluti alieni thori temeratore per Ogebianos in vas vinarium per fraudem coniecto, & ſaxis onuſto in profundiorem lacus ſinum deiecto. Diſtat vicus ab Arona milliaribus 16. paretque Demarchis Morigijs, & Novarienſi Eccleſiæ.

15 Ghiſſam, Roncum (15) accolis Ghiſſa, Ronco, pagos inter Ogebium, & Intrum [proh dolor!) nemo præter *Paulos Morigium*, & *Merulam* notavit. Eos ego ipſe recenſebo, non quod illum Verbanus vel alluat, vel lambat, vel flagellet, ibique pelluceat perexiguum, ſed quidem elegans templum Diuo Mathæo nuncupatum ſuperioribus annis à Ven. viro Mathæo Baraijno excitatum, inſtructum, dotatum: neque quod ipſum decoret ſacra ædes (quam, extra vrbem Novariam, unicam novimus dicatam Divo Martyri, Doctoriq; Mellifluo Laurentio ad Puteum Presbytero Novarienſi) pauc s ab hinc annis exſtructa à Io. Baptiſta, & Ioſeph fratribus Beſijs ſuaſu Petri Pauli Calati Canonici Novarienſis: neque quod hic (ſcil. Roncus) ultra collis radices ad iactum lapidis ſitus proſpectet ſpatioſè in lacum, aut coronetur ſacellis, in quibus Auguſtiſſimæ, & Sanctiſſimæ Triadi iam uſque à ſeculo conſecratis referuntur nonnulla Chriſti D. N. Servatoris myſteria: neque quod uterque pareat Antiſtiti Novarienſi, & imperio Comarcharum Morigiorum, aut ſuos inter Dynaſtas recolat Eminentiſſimum S. R. E. Principem Iacobum Antonium, ſed meam ob ſummam benevolentiam erga I. C. Ioannem Borellum Baraijnum, qui ſæpius, ac pro noſtra amicitia, & ſua comitate me vel inuitum illò convellit, convulſumque excedere non ſinit, niſi ſolenni ſtipulatione pepigerim (& imo caverim) de redeundo Verbanica iucundandus amœnitate. Diſtant ab Arona milliaribus 14.

16 Fraijnum (16) accolis Frino ſubſequitur, Dynaſtarum Morigiorum domicilium, & Decaniarum SS. Mauritij, & Martini caput, ſitum intra Oppidum Intrum, & Canarum in peramœna, & ſuavi collis acclivitate ſupra lacum ad iactum lapidis, magnificis, & conſpicuis ædibus recenter à ſuis Toparchis exornatum, ſacrove Iacobi Antonij Morigij murice iugiter reſplendens. Paret Eccleſiæ Novarienſi, diſtatque ab Arona milliaribus 14.

17 Hinc Salaſca [17) incolis Slaſca, ubi ædes Prætoriæ Morigianæ Ditionis, & Decaniarum SS. Mauritij, & Martini, quæ vicis 34. partim in lacum ſpectantibus, & partim interioribus ius dicit, quos *Morigius* recitat in Hiſt. Mediol. lib. 3. c. 4. pag. 431. Hanc ditionem ab Intrenſi ſeiungit fluvius, cui ſuperimpoſitus oblongus pons ſiliceus, ad cuius ripam in eadem Morigiana ditione ædes Equitum Melitenſium.

18 Torbaſium [18) priſcis Oribaſium, ſi credimus *Alciato* in Antiquario MS. ex Biblioth. Ambroſ. lit. D. num. 425 in fol. accolis Torbaſo, pagus interior ad milliare ſupra Intrum in Valle Intraſca, Romanam nobis exhibet inſcriptionem, quam ibidem *Alciatus* collegit.

Præ-

Prætereuntur inſuper in litoribus conſpicua Oppida Intrum, (19) 19

Italis Intra, Oppidum Præfectura, & nundinis clarum, duobus incluſum fluminibus, paret Tetrarchis Bonromeis, & Eccleſiæ Novarienſi, diſtatque ab Arona milliaribus 10. De eo ſcribunt *Martinus Brugnettus* in laurea utſupra, *Merula* de Gallor. Ciſalpin. antiquit. lib. 2. c. 15., & *Carolus à Baſilicapetri* pag 158. Ibi in Ædibus Collegij Canonicalis Romana inſcriptio, quam ſolus *Morigius* evulgavit, tuque, ſtudioſiſſime Muratori, inuiſiſti ſcripturus de Cimbrorum in Italiam aduentu per Oſcelam, & alius addidit Monimentis *Gallarati*. Flumina, quibus Oppidum cõcluditur, adeo graviter ipsũ aliquando premunt, ut idemmet vel obruere, vel diruere minitentur. Septemtrionale à S. Ioanne, Meridionale à S. Bernardino nuncupatur. In eo toti Mediolanenſi Provinciæ uſui ſunt, ut cum excreverint, piceas, abietes, larices, aliaſq; arbores ante per ſummos montes cæſas, ac diſpoſitas abripiant, & in lacum devehant, ex quibus laquearia, tabulata, & alia opera paſſim in hac Provincia conficiuntur, ut inferius author noſter lib. 2. c. 4. De ipſorum altero (meridionali puto) *Brugnettus* cecinit:

Circum ſulphureis fluvius delabitur undis
Vivificis ægros renovans humoribus artus:
Huc mergi properant languentum turba, ſeneſque
Reptant Pæonijs annos deponere ripis.

etenim de Septemtrionali vitium, malignitas, & morbifera qualitas deprædicatur ab accolis. Eadem lignorum devectio per flumina Verzaſcam, Madiam, ac alia in hunc lacum cadentia e regione dextra, per quam diſcurrimus, de quibus infra hoc lib. c. 3.

Ipſius Oppidi nomen in mentem revocat nedum præſtantem virum Ioannem Petrum de Notarijs I.C., & Ioannem Baptiſtam Scaramutiam Canonicum Cathedralis Novariæ, quem ſupra omnes Oppidanos quammaximo honore (& iure merito ob morum probitatem, & rerum peragendarum ſolertiam) cumulatum vidimus à doctiſſimo, dulciſſimoq; Epiſcopo Novarienſi Ioſeph Maria Maravilia, dum ei Præſuli fuit à Secretis. Etenim in eo Secretarij munere apud anteriores eiuſdem Eccleſiæ Præſules habuit præceſſores non ſolum Gaſparem Vandonum, Hectorem Albergantum, Petrum Franciſcum Terrinum, Ioannem Baptiſtam Obicinum viros literis non obſcuros, verum etiam Vbertum Decembrium, cuius monimenta literaria Muſeum Novarienſe quandoq; luce fruiturum exornant: Ioannem Angelum Arcimboldum, qui exinde Epiſcopus Novarienſis, & Archiepiſcopus Mediolani: Ambroſium de Roccacontrata, qui *Petri Azarij* expolivit Bellum Canapicianum, quod legimus in Minervæ Propileo nuperrime Venetijs cuſo: Petrum Camporeum, qui & Epiſcopus Cremonenſis, & Cardinalis: demum Æneam Siluium Picolomineum, qui Summus Pontif. Pius II. vt tu ipſe, Muratori mi, tradis in to. 2. pag. 177. tuorum Anecdotorum. Sed cur nos ab inſtituto fere diſcedentes evagemur, ne rimeris, precamur: voluimus enim in mentem revocaſſe Alex. V. (de quo & inferius nu. 92. 121.) ac indicaſſe Innoc. XI. olim Novariæ Epiſcopos & imò S. Abundium Zephirinum, ipſummet Alex. V. Innocent. IX. de la Nuce agnomento Fachinettum e pago Cravenia vt infra nu. 104 & B. Gregoriũ X. è Vicecomitibus Maſſini veluti Novarienſis ſoli ſupremos flores, quos in eodem Muſeo collectos coluimus. Tu igitur ne altius inveſtiges,

Ad

20 Ad S.Bernardini aſceterium (20) nec ignobile, nec reticendum pergimus, à ſodalibus Franciſcanis Strictioris, ut aiunt, Obſeruantiæ cultum, ſitum intra Pallantiam, & Intrum, conditum à Pallantinis, Intrenſibus, & Vallintraſcanis. Qua de re publici Tabellionis Octaviani Viani acta vidimus celebrata anno 1468. 10 Aprilis, & de eo *Blanchinus*, cui ipſamet communia fecimus.

21 Pallantia, (21)

Hoc municipium [Italis Pallanza, de quo author rurſus lib. 2. c. 3.] nedum *Merula* etiam in Memorab. lib 3. c. 35. ac *Franciſco Ruggero* in Meletis pag. 199. enunciatur, ſed & per belle deſcribitur in *Cod. MS.* penes PP. Capucinos Mediolani inſcripto *Fundationes Conuentuum Capucinorum Provin. Mediolani*, & à ſuo *Ioanne Baptiſta Blanchino* patriarum, ac Mediolanenſium antiquitatum cultore celebratur integro latino opuſculo, quod raptim perlegi, quodque ob authoris mortem, ſeu Pallantinorum incuriam ineditum una cum tot alijs tanti viri lucubrationibus translatum fuit in Bibliothecam Cænobij Ambroſiani Mediolani. Hic igitur author expandit conditionis Oppidi, etymon, ſitum, arcem, ſacras ædes, & quidquid ad pietatem ſpectat: colligit Romanas inſcriptiones, quas indicat *Baſilicapetri* pag. 156 157: & referunt *Merula*, *Alciatus*, *Gruterus*, & *Gallaratus* Inſcript 44.45.46 47. recenſet municipes memoratu dignos nimirum Barbavarios, Reynos, Morigios, Vianos, Applanos, Blanchinos, Balionos, Ruffinos, Ferramuſcas, Bertarellos, Pizolios, Cadolinos, Francios, Caccianinos, Arridonos, Innocentios, Palanzenos, Arlinos, Iſolanos, Cagornias, Varronos, eorumq; geſta, ac monumenta commendat quā diligenter: deſcendit ad Vniuerſitatis latifundia, Regalia: agit de legibus Municipalibus conditis anno 1373. 19. Ianuarij, imperante Io. Galeatio Vicecomite: Demum agri limites minutatim deſignat ex publicis tabulis. Ibi tamen deſideraſſem cauſas belli, quo Novarienſes firmati claſſe, quam teſte *Calcho* ad Angleriam armaverant, bis cum Pallantinis conflixere, & bis Oppidum expugnarunt anno 1213. ſeu 1223. ut mavult *Baſilicapetri* pag. 395. quodque in Pallantinos, ac Vegetianos efferbuit vſq; ad 1259; eas tamen quiſq; videat penes *Vercellinum Bellinum* in Deſcriptione Serravallis, quam habebit in Biblioth. Ambroſ. V. Novaria, Miſcellanea Novar. 5. Nec deeſt mentio Conuentus Capucinorum à Pallantinis anno 1617. 4. Octobris extra municipium excitati: Verum deeſt illud Humiliatarum Sodalitium, quod in Oppido ante annum 1398 floruiſſe ſcribit *Marcus Boſſius*. Plura de Barbavarijs olim hic dominantibus enarrantur à laudato *Blanchino*, & mihi paucula de eiſdem ſubdere placet, quæ ex authographo Chronicorum MS. *Petri Azarij* Novarienſis in Bibliothecam Ambroſianam nuper recondito per ſympolitem meum eruderavi. Author ille cum de Matthęo Vicecomite ſcriberet, tradidit exordia Ciuitatis Novariæ ſubdens, quendam Barbavarium, Martinum agnomento Cavalcaſellam, & Crollamontem Barbavarios olim dominatos in Valle Seſſite, Valle Oſcela, in Vehemenia, & ad plagas Verbani: Conſules Novariæ adeptos à Barbavario Pallantiam, Intrum, Vallem Intraſcam, Streſiam (pagum lacualem de quo infra num 27.) ac Valles, quæ Oſcelæ adiacent: A Martino Vehemeniam Cruſinallum, Plebanatum Vehemeniæ, & Vallem Stronam. Palantiæ, Intri, & Vallis Intraſchæ Prętorē agebat Iacobus Puſca I.C Oppidanus meus anno 1412 11. Iulij, ut ex tabulis Iacobi Ragni Notarij Pallantini. Municipium hactenus ſolummodo Regium imperium veneratur, paret

Eccle;

Eccleſiæ Novarienſi, mercatum hebdomodalem alternatim cum Intro celebrat, ſuos inter præſentes municipes literis commendandos præoſtentat Iulium Innocentium I. C., & Advocatum multarum palmarum in foro Mediolanenſi, ſollicitumque celeberrimi Bernardini patrui imitatorem, nec non Ioannem Baptiſtam Francium IatroPhyſicum medicarum lucubrationum editione clarum, diſtatque ab Arona milliaribus 12. In agro iucundiſſimum eſt arbuſta, & ulmos ordinatim conſitas ſpectare, quas agricolæ ita educant, ut eas vitibus intexant, onerentque. Has arbores ipſi vocant *Altini*, à voce latina (vt opinor) *atinia*, qua huiuſce vitigeræ ulmi ſpecies deſignatur apud *Columellam* de arborib. c. 16. & *Plinium* lib. 16. c. 17.

Ad latus Septentrionale ſinus Mergotiani inferius notandi, inviſimus Sunam (22) pagum litoralem, & Dynaſtiam olim Morigiorum, nunc Vianorum conſalutandam omnino ob ſummam literaturam Bernardini Baldini, Iulij Pogiani, Ioannis Baptiſtæ Pogiani, ac Dominici Zucchinetti, de quibus fuſe in Muſeo Novarienſi. Regitur ab Eccleſia Novarienſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 13. 22

quam circumfluit ſinus Mergotius (23) longitudine mille paſſuum, qui ramus eſt procedens ex lacu iſto (quem pulcherrimum inter alios ſcribere delegimus) ſic quoque dictus à loco vicino eiuſdem nominis. 23

De Mergotio (accolis Mergozzo) cum paruo lacu effecto à Verbani refluxu ſcribit *Carolus à Baſilicapetri* pag. 203. De eo *Facius de Vbertis* in Dittamundo lib. 3. cap 5. cecinit:

Et ciercato per tutto fù dal ſumo
Da lo Laco Magior, che fà el Teſino,
Io dico da Margoto ſino al ſumo.

Nimbi, turbineſue, quos ſummopere ferocientes eructant hæ fauces Mergotianæ, peculiari nomine ab accolis vocitantur *Mergotium*. Quilibet autem repentinus, & improviſus turbo à Verbanicolis voce Longobardica vernacula nuncupatur *rummo*. Ideo ingenioſiſſimus *P. Thomas Ceva* in ſuo nobili, ac prope divino Poemate (Puer Ieſus lib. 3.) quoſdam lemures infernales catervatim irrumpentes inducit, quorum uni nomen imponit Rummum, eumque ſic deſcribit:

Quem ſequitur Rummus, Rummus qui devia ſaxa,
Quique habitat Locarni, & vertice ab alto
Margutij veniens Verbani exaſperat undam.

Paret vicus Magnatibus Bonromeis iure Feudi collato anno 1446. ut colligimus e *Baſilio Serenio* in Ethico Stylobate pag. 493., & de Valle Mergotiana agit author noſter lib. 2. c. 2.

Vbi idem ſinus deflectit in ſuimet latus meridionale, ibi Feriolum (24) accolis Feriolo, caſæ litorales (de quibus noſter author hoc lib. c. 3.) nec omnino ignobiles ob antiquæ arcis reliquias. Hic prope eminet mons Orphanus (quem *Carolus à Baſilicapetri* deſcribit pag. 194.) & in cuius latebris, crepidinibus, ac rimulis veluti in patrijs laribus paſſeres ſolitarij nidulantur. Hac etiam (ſi accolis fidimus) non raro præteruolitat quædam peregrina perſtrepentium avium ſpecies, quarum miræ naturæ eſt (ut ipſi firmant) reptilia nonnulla garritu acu- 24

tiſſimo faſcinare. Hoc tamen crediderim eſſe fabuloſum, cum de huiuſmodi re nil unquam reperierim penes ſcriptores, pręſertim *Vlyſſem Aldourandum*, & *Plinium.* Ibidem Bonromeorum equilia, & planities non exigua, nec infæcunda ex ſabulo congeſtitio, aggerato, & vi fluminum Athoſonis, & Stronæ protruſo, quod laci angulum videtur repleviſſe, ac ſolidaſſe. Parent Bonromeis Dynaſtis, & Eccleſiæ Novarienſi, diſtantque ab Arona milliaribus 12.

Ad latus autem meridionale eiuſdem ſinus occurrit Bavenum (25) Italis Baveno, nullatenus reticendum vti Eccleſiaſticæ Terminationis in Diæceſi Novarienſi caput, de quo *Baſilicapetri* pag. 150. Ibi Romana Inſcriptio, quam recitat *Paulus Gallaratus* in Antiquis Novarienſium Monimentis num. 22. & indicat idem *Baſilicapetri* pag. eadem, aliarumque Inſcriptionum fragmenta, quibus oppidum decoratur, collecta vidimus in Muſæo Novarienſi. Superioribus menſibus extra pagum a lapidicina quodam effoſſa non exigua copia monetæ Romanæ cupreæ, in qua effigies Imperatorum, qui dudum ante aduentum D. N. I. C. dominati ſunt. Huius Eccleſiaſticæ Terminationis res diligentius examinat, evulgabitq; *Ioannes Iacobus de Margaritis* I. C. cuius ſtudio agendæ gratiæ ob notitiam, quam de hiſce habuimus. De huiuſce pagi Curte, nonnulliſque proximis pagis in ea contentis mentionem facit *Innocentius* III. in Epiſt. quam ſub num. 2. enunciavimus. Paret Tetrarchis Bonromeis, diſtatque ab Arona milliaribus 11.

Sola autem Pallantia ex Verbanicis Oppidis meram ditionem Inuictiſſimi Ducis noſtri retinet, nobilium, aut ditiſſimorum virorum cætu frequens, iuxta quam Iſellæ duæ (26) peninſulæ uulgatiſſimum piſcatorum commercium ſitæ ſunt.

Iſellæ, veluti paruæ Inſulæ, ſeu Inſulæ bellæ, accolis eodem nomine. *Gaudentius Merula* dicto lib. 2. cap. 15. *Baſilicapetri* pag. 154. Ad oſtium prædicti ſinus quatuor Inſulæ enumerantur. Anguſtior a S. Angelo nominatur, & iure emphytheotico à Dynaſtis Bonromeis poſſidetur, diſtatque ab Arona milliaribus 12. prout fuſe *Blanchinus* in præcitata Hiſt. Pallantina, & *Baſilicapetri* pag. 157. Amplior conſita ſolis pomarijs, & magnificis ſui Toparchæ, & Emphytheotæ Bonromei ædibus onerata a S. Victore nuncupatur, diſtatq; ab Arona milliaribus 13. Duæ minores (Iſellæ) 10. & pro unica quandoque viſæ; nam breuiſſimus ſcopulus inter utramque ita continuatur, ut ab una ad alteram ferè pedibus iri poſſit, præſertim cum aqua minime abundat. Harum duarum altera uulgaris, altera vero, quæ Mediolano navigantibus occurrit prima, monile eſt, atque ocellus Verbani, ſupremumque Inſubriæ delicium, cum in aliqualem elegantiæ ſuæ parcellam ſuffurata videatur, ac delegiſſe quidquid miræ, venuſtæque iucunditatis ſupereminet in ſeceſſu Cavallaſcano extra Comenſe pomerium vernante, in citreorum malorum ſyluis Tremedianis, & in hortis Capuanicis, Bellaſianis, Varenanis, totque alijs Larij litora opacantibus. Quare huic vero Eliſiorum, ac Tempe compendio debent iure merito rependi (nec longe ſufficiunt) quæque *Bartholomæus Taegius* inter Epiſtolas hyperbolico oeſtro exagitatus ſcribebat de Inſula S. Iulij. In harum

omnium

omnium altera Divus Iulius, qui floruit ſub finem ſeculi Chriſtiani IV. ſacram ædem condere deſignarat, & S. Arialdus crudelitèr dilaniatus. Vtramque hiſtoriolam celeri calamo complexus eſt *Cotta* in Topographia Inſulæ San-Iulianę ex *Gothofredo Buſſero, Bonino Mombritio, Landulpho de S. Paulo*, quibus addimus *Boſcam* in Martyrologio pag. 177. penes quem *Alciatus, Tattus*, & *Puricellus* &c. Sed hæc funeſta ſileant iucundiſſima ſcribenti, & ſuſpicienti in ſcopulo, qui primùm occurrit, & quem magnanimus ille Dynaſta Vitalianus Bonromeus ſuperioribus annis, abraſis fere omnibus Inſulanorum caſis, tranſtulit è piſcatorum contubernio in Regiarum Deliciarum miraculum. Binas elegantiores *Carolus Franciſcus de Michelis* in Laurea Franciſci de Albertis (1685.) ita pingit. *Ibi loci genio nobilitata tellus, incorrupta aeris temperies, circumfluentium undarum tranquillitas, & Regia plane magnificentia extructæ molis intrantem oculum, animumque ſuſpendunt. Sed quod caput eſt natantis fortunæ, virentes æterno Autumno Heſperidum horti divites undequaque pompam explicant hilaritatis. Quam pulchre circumactæ in gyrum arborum inſidiæ pretioſa Pomonæ præmia comprehendunt? quanta florum fructuumque ubertas, qui pondere ſuo curvatos in fertilitatis obſequium ramos deducunt? Hic aurea malorum tempeſtas citreis incumbit truncis: illic nata ad Principum voluptatem laurus caſtiſſimo terræ ſucco, & pinguioribus baccis ſignatur: ibi demiſſi viridi, olentique ab ubere fructus contegunt ſolum, ut vocati ab ultimis Italiæ finibus nobiles aduenæ innocenti furto dites abeant, aut ſaltem ad rei novitatem hærentes Atalantæ in morem, inuſitato ſtupore, gradum defigant.* De ampliore *Martinus Brugnettus* in eadem Laurea cecinit.

Hæc Zephyris effuſa comas, umbrataque cedro
Mollibus erigitur clivis, laurique ſuperba
Verberat aſtra coma: lenes fulgentia circum
Vitra bibunt ventos. Linquentum nectara ſedem
Iurares hanc eſſe Deûm; viget vndique nardo
Hyblæos imitata ſinus: ſe ſponte relaxat
Vis, geniuſque loci non curuo vomere foſſus,
Non cæli lactatus aquis, nec aratra ferentum
Saucius vngue boum. Circum violaria ſparſæ
Iſmariæ gratantur aues, iunctumque Leoni
Cum per ſumma poli Phoebum rapit altior æſtas,
Alnus perſpicuis incendia temperat vmbris
Aeque tonſa comas, nimiamq; repellit opacæ
Fronde diem. Vano ſubter rumore cadentes
E valuis cernuntur aquæ: iactare doloſos
Hic licet è menſa capiendis piſcibus hamos.
Non coryli fragiles, tremuliſque ſedentia ramis
Pruna, nec Heſperiæ deſunt pomaria ſyluæ.
Digna Deo ſedes: ibi Cæſaris omnia cernis,
Nec tibi ſufficiunt oculi, ſenſumq; vagantem
Hoc vincit quodcunque vides, lunataq; circum
Stagna Quirinales fluitant ſuperantia thermas,
Pomaq; confertim vitalibus inſita ramis
Verbani famula circum clauduntur ab unda.

De eadem *Benedictus Soſſagus* in Poeſi pag. 93. *Ferrarius* in Lexico V. Verbanus,

nus, *Boſca* de origine, & ſtatu Biblioth. Ambroſ. pag. 156 Quæ vero prima ut ſupra navigantibus occurrit, celebrata ab *Honorio Lombardo* (ſeu mavis *Andrea Puſterla*) in Triumpho Verbani par. 1. ſt. 41. pluribuſq; ſequentibus, rectius à me nuncupanda erat, nedum Magnatum, & Principum, ſed & literatorum virorum ſeceſſus, nidulus, ſolatium: Etenim in eam viros literis illuſtriſſimos vidi advocatos animi recreandi gratia, quos inter memini à me ſalutatam Inſubricam, ſapientemque Syrenem, omniſcium nempe Carolum Mariam Maddium, quem non niſi venerabundus rurſus conſalutare audeo, cuiuſque mellitos luſus nunquam ſatis recitandos, nunquam ſatis enucleandos referre licet:

Iſoletta, in cui ſi giace
L'alma ſciolta da gli affanni:
Ond' eſilio hanno gl'inganni,
Oue hà patria la mia pace.
Tu più belle, e più propizie
Fai le ſtelle al cuor giocondo,
La maggior di tue delizie
E' il diuidermi dal Mondo.
Qui dal Mondo ſon diſtinto
Per queſt' Iſola, in cui giaccio,
Qui mi par dall'onde cinto
Eſſer tutto al Cielo in braccio.
Dalle voglie più moleſte
L'alma qui non ſente guerra,
Qui prouò d'eſſer celeſte
Con ſpiccarſi dalla terra.
In queſt Iſola depoſe
L'alma ſtanca ogni ſua cura,
Qui diſgiunta dalle coſe
Sente il dolce d'eſſer pura.
Soura lei grazie diuine
Di bei lumi il Cielo ſpande:
E riſtretta in tal confine
Più s'accorge d'eſſer grande.

Hinc religioſiſſimus vates, qui Italicas Muſas cælo reddidit, ſuiſque carminibus delicias huius Inſulę augebat, inducit auroram, aves, flores, ſomnia, zephyros ibidem colloquentes, & nunquam à ſua morali Philoſophia devius concludit:

Vieni, vieni hora gradita
Alle Muſe, ed à gli Amanti:
Mà paſſando in pochi inſtanti,
Nel venir ci ſei fuggita.
Sono i diletti tuoi Fior, Sogni, e Venti:
Le delizie quà giù ſono momenti.
Rurſus idem vates.
Io, che ſeguij la Gloria in sù i verd' anni,
Dolce d'inuito, e di mercede amara,
A te ritorno, Iſola bella, e cara,
A riſtorarui i mal ſofferti affanni.

Di

Di riſarcir di ſue tempeſte i danni
Sù le tue ſponde il mio naviglio impara;
E come per quiete acqua riſchiara,
Nella tua pace anch io purgo gl'inganni.
Ne' tuoi ſilenzi i deſir miei bugiardi
Non odo più: ſol di riposo io ſento
Quel dolciſſimo amor, mà che vien tardi.
Qui di mie vanità dolor contento
Par, che gli ozi beati al cuor mi guardi,
Paſcendo di delizie il Pentimento.

Eadem celebratur à *Io. Baptiſta Sucio* ſic canente in Epinicio pro laurea Co. Abbatis Giberti Bonromei (*1691*) ſuperius enunciato.

Eminet in paruo ſpectabilis Inſula Ponto
Ceu vaſti Regina lacus, quam læta coronat
Luxuries, viridique nemus circumdat amictu:
Quis modus impenſis? multis quot fudit ab annis
Vitalianus opes, ut dura, abruptaque moles
Artificum laſſata manu penetrabile dorſum
Flecteret, ac rigidas ſineret molleſcere cautes?
Non vacat immenſi pompam celebrare theatri,
Lucenteſque trabes, & avitis picta figuris
Atria: congeſto fulgent aulæa metallo,
Fuluaque privatum ſuperant laquearia luxum.

Martinus Brugnettus in Laurea Franciſci de Michelis proſequitur;

Illa coloratis Indorum ſparſa lapillis
Suſpenſum fert ora Tagum, velataque gemmis
Colla levat, Tyrio paries rubet ebrius oſtro,
Et circumfuſo ſedes cruſtantur achate.
Spirant humanos ſimulantia marmora uultus:
Vivere ſaxa putes: hic feſſo lumine ſtertit
Bacchus Agenoreo firmans veſtigia thyrſo:
Hic haſtata ſuam vigil evibrat ægida Pallas,
Et gravis edomitæ ſpolijs feralibus Hydræ
Amphytryoniades Nemeæ præfocat alumnum.
Quidquid Mygdonijs clauſit natura fodinis,
Arma Ducum, chalybes, & ſceptra micantia Regum,
Hic collecta iacent: recto coit ordine limen
Mauro poſte tumens: Fluitant laquearia gemmis
Phidiaca conſtructa manu, neque barbara Memphis
Audet opes iactare ſuas: ſuffecta columnis
Atria decurrunt: Lybicos accedere montes
Amphion iuſſit: multus ſub fornice curuo
Tophus adeſt: clauſo conſurgit lympha meatu
Herbarum ſub corde latens, ſupràque retenti
Non expectati manant laquearibus imbres.
Flore coronatas percurrunt balnea glebas
Arcanis emiſſa tubis, & ludrica Nais

Mox

Mox retegit, mox celat aquas, varioque natatu
Subſilit: hinc oritur, latet inde, coitque, fugitque
Lynpha nugax, florumque vias metitur, & auget.
Ingemmis Dryades, Nynphæ cælantur in auro,
Argento Oreades: candentia ſubter eburnos
Percurrunt electra gr dus [ut lubricus anguis
Præcipiti cum monte ruit) cælataque circum
Saxa iacent, viridi ſtipantur marmore calles,
Et multo cernis vig latum limen achate.
Imminet auguſti facies cuneata theatri
Fluctibus: in latebras vigili ſuffoſſa labore
Mox diſcedit humus, mox ſcanſile marmor in altum
Nititur, & domitas nitido pede comprimit undas.

Bartholomæus Craſſus in Laurea Angeli Mariæ Madernæ idem argumentum adorſus (1675) ſic canebat:

Qua magnus in Arcton
Flectitur, & gelidas propius ſuccedit in Alpes
Verbanus, medios felix tenet Inſula fluctus.
Inſula, deliciæ veris, tranquilla Favoni
Regia, ludentum ſtatio ſublimis amorum,
Nympharum, Dryadumque quies: locu ipſe fluenta
Diſcidit, & mediys ſteti t inconcuſſus in undis.
Edomiti ſilices, expugnantemque ſequuti
Accepere iugum: Dominis famulantur arenis,
Et vectigales lambunt veſtigia lymphæ:
Pendula ſuſpenſam libravit in æquore molem
Tellus, ingeſtiſque locum ceſſere ruinis
Submoti latices, iuſſique recedere fluctus.
Hic tabulis ſigniſque locus: nitor ardet ubique
Aureus, illatiſque rigent cryſtalla fodinis.
Picturam mentitur humus, fictoque coronat
Vere ſinum, ſubſuntque novis aſarota figuris.
Aedibus egredimur: vicinis area ſylvis
Præiacet; hic rigido frænans ſua regna tridente
Neptunus moderatur aquas: Cruſtata lapillis
Antra lithoſtraticam faber alternavit in artem.
Illic pumiceo ſimulachrum claudere nido
Artifices voluere manus: ibi grata voluptas
Cernere diſpoſitis iactam ſiphonibus undam.
Numina marmoreis hærent cælata figuris,
Neptunus, turrita parens, clypeataque Pallas,
Et thyrſos iaculans Bacchus cui tempora circum
Flava coloratis redimitur pampinus uvis.
Illic populeæ depreſſus pondere clavæ
Amphytrioniades Nemei gerit ora leonis.
Proximus excelſos aditus conſurgit in hortos:
Hic peregrinorum vernant examina florum,

Qui

Qui virides Atlantis opes, fulvoſque præirent
Heſperidum lucos: rutilis ibi conſita malis
Ditia Phæacas ſuperant pomaria ſyluas.
Scanſile ſurgentis coit in faſtigia terræ
Marmor, & aurata ſepes lætiſſima cedro
Amphitheatrali ſtipat viridaria pompa.
Quid memorem Pariæ vectas à culmine rupis
Pyramides, genij quibus inſedere volucres
Bonromæorum geſtantes aurea Patrum
Stemmata? Quid ſeptos cælati margine calles
Marmoris, atque illò iuſſos aſcendere montes?
Quid ſuper impoſito moles fabricata theatro?
Bellua quid, famulas latè quæ deſpicit undas?
Nobilis inferius ſedes: camerata prementem
Suſpendit ſyluam, vigilique effoſſa labore
In latebras diſcedit humus: ceu plurima ſurgat
Porticus, aut longi facies cuneata theatri
Fluctibus immineat, tales vibrantur in arcus
Antra: rigent curuo ſcabri ſub fornice tophi,
Et cava marmorei rodunt Muſea chelydri.

Thomas Ceva in Puero Ieſu lib. 6.

Verbana haud diſcolor illi
Inſula, ad Eoum qua formoſiſſima Solem
Vergit opaca cedris, Bonromeoſque penates
Deſuper aſpectat.

Et in Syluis pag. 15 inuehendo in ventos, ac deſcribendo turbinem, quem (ut ſupra diximus) Verbanicolæ vocant *rummo.*

Rurſum alter de grege eodem
Verbanos dum trano lacus, è valle repente
(Namque ibi in inſidijs prædo ſub rupe latebat)
Adfuit improviſus agens pluvio axe procellam;
Merſiſſetque ratem, niſi me florentibus ulnis
Inſula, quæ medio ſurgit pulcherrima ſtagno,
Bonromeorum ſtatio, diſcrimine in illo
Obuia ſub noctem portu ſeruaſſet amico.

Joſeph Hieronymus Sementius, à quo hæc Inſula vocitatur *labor Heroum, Semideumque quies*; Et *Ludovicus Antonius Muratorius* in Vita, quam ſcribit, Caroli Mariæ Maddij poſt hæc ſcripta vita functi.

Tot magnificentiæ, ac artis conatibus hoc mnemoſynon ſuæ eloquentiæ, ac obſequij teſtem præſtantiſſimus *Maddius* infixit.

VITALIANVS COMES BONROMEVS
EX CONS. SECRETO M. CATHOLICÆ
REI TORMENTARIÆ PRÆFECTVS GENERALIS
PROCVRATOR GENERALIS CÆSARIS IN ITALIA
INFORMIBVS SCOPVLIS
SVBSTRVENS, ET EXTRVENS
DIGNITATEM OTIIS, MAIESTATEM DELICIIS
COMPARABAT ANNO M.DC.LXXI.

Atta-

Attamen haſce tantas delicias Ioſeph Gemellus Hortanus Capucinus vertit in mæroris, ac horroris argumentum, cum in Baſilica Aronenſi perſolueret Epicedium Comiti Renato Bonromeo Vitaliani fratri.

27 Continens appellimus ad eiuſdem ſinus latus meridionale, Streſam (27) accolis Streſa, inviſuri, vicum, quandoque Burgi nomine, ſeu titulo inſignitum, teſte *Carolo à Baſilicapetri* pag. 150. Paret Eccleſiæ Novarienſi, ac Magnatibus Bonromeis, diſtatque ab Arona milliaribus 9. In eo ante annum 1398. floruiſſe religioſam Humiliatorum Domum, tradit *Marcus Boſſius* MS. pag. 52. Inter navigandum amæniſſimam villam Salam *Baraÿni* noſtri denuo videmus, ubi bruxium, & laurum ſpinoſam hyemales brumas ſpernentem avulſimus, quibus arbuſculis noſtrum ſeceſſum Fontem aureum conveſtivimus. Hanc verò laurum ita enutrire, & propagare ſtudemus, ut ex eius cortice ſecundum artem decocto viſcum in aucupij uſum trahamus.

Hinc tendimus vicum, quem author infra lib. 2. c. 1. vocat Buziratum (vox
28 ait *Arlunnus*, Latinis auribus abſurda) rectius Belgiratum (28) Italis Belgirato: paret Comarchis Bonromeis, & Eccleſiæ Novarienſi, diſtatque ab Arona milliaribus 6. De eo *Baſilicapetri* eadem pag. 150.

Accedit dehinc ordine Chorographię noſtrę Lexia
29 **(29) unde proueniunt optima Liberi munera cum Falernis, Setiniſque certamen habentia, utque de noſtris loquamur meris, MontiBrigantinis palmam auferentia.**

Recentioribus Leſia, accolis Leſa, & de ea *Carolus à Baſilicapetri* pag. 150. *Puricellus* in Monimentis Baſil. Ambroſ. num. 131. 577. Vicus eſt præcipuus, ſeu Præfectura Verbanicæ regiunculæ, quam Vergantum vocant, decem pagos continentis. Huic Præfecturæ addicti ſunt pagi ultra 30. partim litorales, partim interiores, quos recenſere ſuperuacaneum eſt. Paret Dynaſtis Bonromeis, & Eccleſiæ Novarienſi, diſtatque ab Arona milliaribus 6. Vina Leſiana, quæ à *Bacio*, & *Arlunno* celebrantur, ex noſtri authoris ſententia palmam MontiBrigantinis auferunt. Verum utriſque parem generoſitatem, virtutem, ac robur occinit præclarus Poeta (tui, meiq; amātiſſimus) Don *Baſilius Bertuccius* Mediolanenſis, Hieromonachus Baſilianus, qui in ſuo feſtivo Dytirambo inſcripto *Bacco nel Monte di Brianza* vina Brigantina quibuſuis Italicis præſtare contendit. Allegorice tamen ludit, cum per id innuat, Lombardicos Poetas ob eorum neruum, ac medullarem, omnifariam, & profundam quarumcunque diſciplinarum cognitionem cæteris Italis præferendos, licet ſuavitatis in lenocinio non omnes cum Hetruſcis &c. comparandi. Quapropter Baccho è Græcia à Turcis utpote abſtemijs fugato, è Sicilia, & uſque Iapygia ob omnium vinorum vitia excedenti, & tandem poſt peragratam Italiam ſiſtenti in culmine Mediolanenſis Orobij collis inter Briantæos viniferos celeberrimi, illicque ob Thraces è Buda profligatos epulanti, ac eorundem ominanti abigeatum è Peloponeſo, proptereaque vinorum MontiBrigantinorum cuppas libanti offert ingurgitandas lagenas miſſas ab amicorum cætu, ſub quibus figurat prædilectos, & perinſignes Poetas Longobardicos: Quæ munera ſingulatim Bacchus ſalitiora, ac

ſuo

ſuo numine digna dijudicat inter propinandum Auguſtiſſimo Cæſari *Leopoldo Magno*, & *Invicto*, *Carolo* Hiſpaniarum, *Ioanni* Pannonum Regibus, *Veneto Senatui*, & *Carolo* Duci Lotharingo de Thrace undequaq; centies attrito triumphantibus, totq; alijs Chriſtianæ militię Ducibus bellica virtute aduerſus Mahometanos illuſtribus. Hoc ingenioſum figmentum quis crediderit ab *Horatio* præviſum, dum ille Poeta, Falerno exagitante, vibrans thyrſum ad lyram canebat:

Bacchum in remotis carmina rupibus
Vidi docentem &c.

Non igitur mirandum, ſi quis penes *Arluvnum* ſic de vinis Leſianis ſcribentem legerit: *Quippe decoctum, ſuoque tempore defecatum vinum Falerno, Maſſicoque contendit; nam etſi quidem in tanta generoſi liquoris fertilitate, copiaque durum ſit alicui palmam explorato iudicio tribuere, cum Surrentanum, Albanum, Campanum, Rhæticum alij, rurſus alia probaverint, hoc certe tractu ſuo maturatum calore, non aquoſum, non inſipidum, non auſterum, ſed mira palati ſuavitate gratioſum magno ſemper lenimento cuiuſvis ſtomachum confovit.* De vinis Verbanicis agitur hoc lib. c. 4. in fin.

Poſt Leſiam antequam Aronam pervenias, vici litorales recenſendi ſunt: Vil-
la Leſiana (30) accolis Villa di Leſa, diſtans ab Arona milliaribus ſupra quin- 30
que, & de ea *Baſilicapetri* pag. 150.

Solcium (31) Solcio diſtans ſupra 4. 31

Somarinum (32) Somarino, mapale quidem, ſed laude non indignum ob ſuo-
rum vinorum præſtantiam, ſuavitatem, robur validiſſimum, annoſamque 32
durationem.

Madina (33) accolis Mena, papyri fabricatrix, & Dagnentum (Dagnento) à
pendice imminens, diſſiti 3.: obtemperant Tetrarchis Bonromeis, & Eccleſiæ 33
primus Novarienſi, cæteri Mediolanenſi.

Maſſinum (34) Italis Maſſino, alte in ripa lacus inter Leſiam, & Aronam 34
poſitum: Hic olim inſtitutam Abbatiam Monachorum Ciſtercienſium, eamque à Deſiderio, & Carolo Magno Longobardorum Regibus commendatam Monachis S. Galli Conſtantienſis, tradit *Hieronymus Biſſius* in Generoſa Nobilit. Vicecomitum pag. 70. Eccleſiamque in ſuperimminentis montis vertice extructam, Divo Servatori nuncupatam, admirandiſque lipſanis divitem ab Heremitanis S. Auguſtini ſuperioribus ſeculis cultam fuiſſe, ſcribit *Carolus à Baſilicapetri* pag. 151. Otho Vicecomes filius Guidonis anno 1141. 1. Maij Aedem Divo Michaeli Arcangelo in oppido excitauit, ex Abbatis S. Galli permiſſu, & Guido eius filius recepit à Monachis S. Galli Dynaſtiam Maſſini, quam ſubinde anno 1142. ab Imp. Conrado II. ſibi cõfirmari impetrat. Pagus igitur, qui à *Calcho* lib. 7. pag. 158. 159. lib. 16. pag. 336. *Iovio* in Vita Othonis, & a *Ripamontio* Dec. 3. lib. 2. pag. 185. & lib. 3. pag. 224. celebratur, eſt Vicecomitum Præfectura, ac Diœceſis Novarienſis, non tamen credo ibi ortum Matthęũ Magnum: Illis omnino aſſentior, qui ipſum Invorij Inferioris natum affirmãt, pręſertim *Benuenuto SanGeorgio* ex Comitibus Blandrati Novarienſis in Chronico Montisferrati pag. 138 et antiquioribus præclariſſimæ illius familiæ tabulis Genealogicis MS. in Bibl. Ambr. aſſervatis. Et profecto non levis argumẽti mihi videtur vulgare illud agnomentum (Capiſtri nempe) quo Invorienſes a circũſtantibus populis inſigniuntur ob aviditatem, qua iactabundi feruntur deprædicaſſe memorabile portentum, nimirum omnia ipſorum iumenta in Matthęi ortu diſruptis capiſtris exultaſſe cum in ſtabulis rudendo, tum per compita curſitando. Ibidem etiam Otho Vicecomes

Archiep. Mediol. natus eſt, qui Vicecomitibus videtur fundamēta Principatus ieciſſe. Arci autem, in qua hi nati, Galeatius ipſorum nepos non pepercit, cum tot alias anno 1358. everteret, teſte *Azario*. Maſſinum igitur, & Invorium Oppida profectò glorioſa ſunt, veluti domicilia præclaræ illius gentis, e qua prognati nedum tot Principes Mediolanēſes bellica virtute, arte regnandi, ac imperij amplificandi cupiditate illuſtres, plurimę, ac nobiliori parti Inſubriæ imperitantes, verũ etiam tot Antiſtites, & Cardinales, ac B. Gregorius X. in toto orbe vices Chriſti gerens, quos Muſęum Novarienſe relegendos exhibebit. Invorij nobile (ait *Baſilicapetri* pag. 74) Sacerdotium eſt Eccleſiæ S. Mariæ nuncupatæ de Barro olim à Monachis cultæ. Anno 1284. 8. Novembris (ita ex Archivo Canonicali Gaudiani] ei præſidebat Fr. Martius. Quando autem fuerit inſtitutum, & exinde Clericis ſecularibus traditum, non reperij. Titulo Prioratus iam dudum decoratum poſſidetur à Iacobo Camillo Manino Gaudianenſis Baſilicæ Primate, ac amico meo: annoque 1539. 30. Octobris poſſidebatur à Io. Franciſco Vicecomite, qui Fr. Bernardinum Sertorium ſodalem Franciſcanum, & conterraneum meum in Vicarium ſibi inſtituit ad huiuſce ſui Sacerdotij templum excolendum.

Naviganti poſtmodum quinque millia paſſuum
35 Arona (35) cum turribus eminentibus fulget; quibus
in locis, ſingulis in hebdomadis emporia celebrantur,
quę ipſi mercatum nominant.

Eodem nomine apud Italos, *Alciato* in Antiquario Alona, idem *Lucilio Tergago*, & *Bonaventuræ Caſtillioneo*, fortaſſe ob alę ſtemma, quod ab Oppido oſtentatur, at *Carolo à Baſilicapetri* frequentius Rona. Oppidum profectò nobilius cæteris Verbanicis, ſed recens omnino dicendum veluti conditum circiter annum Chriſtianum 970. Turritum à Chorographo noſtro vocitatur: ſed eius arcem per idem mei (puto] temporis conditam, verum à Galeatio Vicecomite anno 1358 teſte *Petro Azario* Novarienſe MS. everſam, exinde ſub Vitaliano Bonromeo circiter annum 1450. inſtauratam, ſolidioribus propugnaculis ampliatam, & imo natura, & opere munitiſſimam, ac Divi Caroli Bonromei ortu nobiliſſimam, ac veluti Mediolanenſis ditionis firmiſſimum propugnaculum deſcribunt *Morigius*, *Gaudentius Merula*, *Arlunnus &c.* De Oppido (cuius mœnia ſub initium huius ſeculi fuere innovata iuxta recentē militię artē) agunt *Baſilcapetri* pag 75. 407 *Taegius* in Ruris Dialogo pag. 55. *Marcus Aurelius Cuſanus* pag. 355. *Nicolaus Paciedianus* pag 6 binas inſcriptiones referens (quas huc importatas cenſeo, & inde per noſtrates collectas evulgavit *Ianus Gruterus*) *Bartholomæus Scala* in Vita Vitaliani Bonromei pag. 14. *Puricellus* in Vita S. Arialdi pag. 151. ſub anno 1066. & in Monimentis Baſilicæ Ambroſianæ num 308 ſub anno 1109 *Stephanardus Vicomercatus* de geſtis Othonis Vicecomitis (MS. in Bibliotheca Ambroſiana lit. S. num. 35.) lib. 2. §. 4. *Benedictus Soſſagus* in Poeſi pag 44. *Gaſpar Ens* in Delicijs Italiæ pag. 38 *Boſca* de Origine, & ſtatu Biblioth Ambroſ. pag. 73. & in Martyrolog. pag. 145 146 147 237. ſequutus *Ioſephum Vicecomem* lib. 2. de Miſſę Ritibus cap. 14. *Baſilicapetri*, & *Gluſſianum*, utrumq; in Vita S Caroli lib. 1. c. 2, nec non *Ripamontium* in Pontificatu S. Caroli, *Sebaſtianus Rolliardus* in Hagiopoea pag. 89. *Cotta* in Muſęo Novarienſi MS.

MS. prodens, oppido imperaſſe Stephanum Vicecomitem Matthæi Magni filium, & Ioannis Galeatij I. Mediolanenſium Ducis avum, mox anno 1328. Petrum agnomento Calcinum, ac Robaldonum fratres Torniellos Novarienſes Ludovici Bavari Imperatoris aſſentatores, quorum ductu hęc Aronenſis ora ſub anno 1337. cædibus, ac direptionibus inter Guelphos, & Gibellinos inſanius fędabatur, *Carolus à Baſilicapetri* pag. 536. narrans Oppidi reſtitutionem Dynaſtis Bonromeis factam anno 1499. à Duce Ludovico Sphortia, qui illudmet ipſis eripuerat, *Merula* De Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 2. cap. 15. & in hiſtoria ſuorum temporum MS. lib. 1. *Io. Simonetta* in Sphortiade lib. 15 *Guicciardinus, Iovius, Galeatius Capella, Bugattus*, *Mambrinus Roſeus*, *Bernardinus Arlunnus* de Bello Gallico MS. & alij, quos ipſe *Cotta* ibidem refert, cum agit de Anchiſe Vicecomite Oppidum anno 1523. ab impetu Gallico propugnante, & ſervante: *Gualdus Prioratus, Capriata, Luſcus*, ac alij Scriptores huius ſeculi agentes de obſidione, quæ Oppido imminebat anno 1636. & quam anno 1644. ſuſtinuit adverſus Gallos. Anno 1673. die 9. Iulij Divo Zenoni dicata, ictu fulminis pulvis tormentarius petitus erupit innoxius: anno 1688. 20. Iulij rurſus fulguritus partem arcis evertit, excubias peremit, Oppidum quaſſavit, grandinem ſaxeam in ipſum eiaculatus; qua de re *Honorius Lombardus* in Verbani Triumpho. Viros literis percelebres prætereo præter Dominicum Buellum Ordinis Prædicatorij (cuius opera typis Novarienſibus anno 1572. cuſa vidi, hactenus tamen Dominicanis Nomenclatoribus ignota) nec non præter Michaelē Angelū Cacciam, qui hoc in Oppido ortus ſedit in Supremo Conciſtorio Mediolanenſi, ac Antonium Bendonū, qui nuper in foro Mediolani floruit inter præſtantiſſimos Advocatos: prætereoque tum Gratianum Ponzonū, cuius geſta, virtutem, ac pietatem felici calamo expandit *Marcus Antonius Roſſa*, & qui ultimum diem obijt anno 1652. 17. Octobris, tum Stephanū Antonium Cantianū, de quo mentionem fecere *Boſca* in Origine Biblioth. Ambroſ. pag. 161. & *Philippus Picinellus* in Athenęo pag 497: tum Pricivallum Carrarium præſtantiſſimum Phyſicum, & Philoſophum, ac Ioannem Petrum Carrarium percelebrem ob admiranda antidota aduerſus peſtem feliciter excogitata, qui ſuperioribus annis floruere: tum deniq; Chriſtophorū, ac Fabricium Conturbios hoc in Oppido ortos, de quibus in Muſęo Novarienſe. Hic mortuus, ac tumulatus fuit, inclinante ſeculo XI. Thealdus Caſtillioneus Mediolanenſium Antiſtes, eiuſque cadaver paucis ab hinc annis effoſſum teſtatur *Boſca* in Martyrologio pag 145 Hic floruiſſe Benedictinorum Aſceterium, ſeu Abbatiam SS. Gratiniani, & Felini inſtitutam exeunte ſeculo X. à Falco Obizone Comite Anglerię, Divumque Carolum Bonromeum eiuſdem Abbatialis Sacerdotij Commendatarium curaſſe illudmet tradi PP. Societatis Ieſu, demonſtrant *Baſilicapetri, Gluſsianus*, & *Ripamontius*. De hac Abbatia fit mētio in antiquo *Cod MS.* in Biblioth. Ambroſ. lit. P. n. 58. pag. 35. & de Abbatia Sexti Calendarum habetur mentio pag. 41. 83. Hic demum apud eoſdem PP. aſſeruatur ille Codex membranaceus perantiquus, de quo mētionem facit *Ioānes Mabillon* in Itinere Italico pag 21. & 212. & quo uſus eſt *Philippus Baliotus* Nouarienſis in Vita S. Gaudētij *Bollandus*, & *Papebrochius* pluribus in locis. De Oppidi nundinis inſtitutis uſq;a retroactis ſeculis plura habentur documenta in *Codicib. MS.* Archivij Statutorum Mediolani lit. E. F. G. P. Extra Oppidum ad Aquilonem ſupra collem anno 1652. Cænobium Capucinis fuit excitatum alio funditus everſo, quod pariter extra oppidum meridiem verſus ijſdem extru-

ctum fuerat anno 1571. authore Divo Carolo Bonromeo, in illo, ut conijcitur, ſitu, ubi S. P. Franciſcus in Galliam proficiſcens concionem ad Aronates habuit cum inſigni miraculo hirundinum in cuneum denſatarum ad inſtar nubis in aere ſuſpenſæ ad arcendos Solis radios ſane moleſtos populo, qui adſtabat auditor, ut ex *Chronicis Franciſcanis* ſcribit idem *Baliotus* in Delicijs Seraphicis. Templum huius veteris Cænobij ſacraverat ipſius Sanctus conditor anno 1574. 4. Septembris. De colle Aronenſi, in quo S. Caroli Bonromei geſta iam deſignata referenda ſtatuis intra ſacella per collem ſcite diſpoſita, agunt ſcriptores eiuſdem glorioſi Antiſtitis, *Marcus Antonius Gratarola*, *Franciſcus Rivola*, *Bartholomæus Maninus*, *Benedictus Soſſagus* in Poeſi pag. 2.6.7.8. Coloſſum æneum, quo refertur ad vivum ipſius S. Præſulis imago, elegantia & opere iuremerito tot alijs æquiparandum, quos *Merula* enumerat in Memorabilibus lib. 4 c. 7. inventum à Io: Baptiſta Cerrano pictore Novarienſe, ex laminis cupreis cælatum, inceptum uſque ſub Federico Card. Bonromeo Archiepiſcopo, ut ex illius Magnanimi Principis vita, ac ſcriptis *Blaſij Guenzati* penes Biblioth. Ambroſ. lib 4.c.13. referentis epigrapham inſequentem (quam idem Purpuratus conſcripſerat incidendam illius ſtatuæ baſi) nimirum

D. CAROLO CARD. BORROM. ARCHIEP. MEDIOL.
ET PATRVELI SVO
OB GRANDEM IN PONTIFICATV ANIMAM,
ET MAGNA IN ECCLESIAM MERITA
FEDERICVS BORROM. CARD. ET ARCHIEP. MEDIOL.
COLOSSEAM EFFIGIEM ÆREAM INAVRATAM
CVBITOS XXXIII. ALTAM
IN HOC COLLE IVXTA AVITAS ARCES
ET IVXTA TANTÆ VIRTVTIS NATALE CVBICVLVM
POSVIT.

Et *Boſca* de ſtatu Bibl Ambroſ. pag. 74. & in Martyrolog. pag. 148. (ubi illum dicit enormem utens elegantiori voce indicante eundem ſupra communem hominis ſtaturã, & imo exprimente miram ipſius proceritatẽ veluti ſe extollentem ad cubitos xxxvi.) perfectũ annis 1694. 1695 1696. à Syro Zanella Papienſe, & Bernardo Falcone Luganẽſe, qui iam deſignatã latitudinẽ, ac altitudinẽ ampliarunt, & in eo colle anno 1697. erectum, inauguravit rite anno 1698. 19 Maij Emin. Card. Federicus Caccia Archiep. glorioſiſſimæ recordationis, cum hanc regionem luſtraret pro ſuo munere paſtorali. Oppidum recolit Demarcharum Bonromeorum Feudale imperium ex Ducali munificentia collatum, quam teſtantur tabulæ Ioannis Franciſci Gallinæ anni 1441. 9. Februarij. & *Baſilius Serenius* in Ethico Stylobate pag. 492. Mediolanenſi Eccleſiæ obtemperat in eius poteſtatem a Divo Carolo Archiepiſcopo adactum (cum antea Oppidani id ſibi ſumpſiſſent, ut nulli Diœceſi ſe contineri vellent) diſtatque à Mediolano milliaribus 37. & Præfecturæ caput eſt imperans pagis ultra 12. Hoc nullatenus prętereundum puto, nempe Federicum Bonromeum S. Caroli Cardin. fratrem, Camerini Ducem, Vritanum Principem, ac Aronæ Dynaſtam anno 1560. enixe curaſſe, ut ipſummet Oppidum inſigniretur Sede Epiſcopali, ac titulo Civitatis, hiſce tam generoſis votis obſecundante Summ. Pontif. Pio IV. imo aſſentiente, ut etiam Io. Antonius Card. Moronus Epiſcopus Novarienſis nonnullos ſuæ Diœceſis pagos conferret, qui tamen tantũ, & tam glorioſum facinus deturbarunt.

Nullum

Nullum alium in dextra vicum poſt Aronam proſequutus eſt author: ideo addendi

Dromellum (36) & 36

Dromellettum (37) accolis Dromello, Dromelletto, ambo ad collis radicem infra Aronam ad milliaria illud vix 1. hoc quaſi 2. Parent Dynaſtis Bonromeis, 37
& Eccleſię Novarienſi.

Olegium Caſtellum (38) accolis Oleggio Caſtello à litore, & Arona diſtans 38
unicum milliare, Vicecomitum Pręfectura, & patria Anchiſis Vicecomitis, de quo ſupra num. 11. & 35 tetigimus, nec non illius Ioannis Vicecomitis agnomento Olegiani, qui poſt dimidium ſeculi xiv. penes Bononienſes nomen ſibi comparavit vel ex minori fide, vel ex nimio dominandi æſtu. Pago imperant Vicecomites, inter quos Galeatius I. C. è Collegio Mediolanenſi, doctrina, Vrbi Pręfectura, ac alijs munéribus optime geſtis præclarus.

Mercuriacum (39) accolis Mercurago, vicus prope litus, & ab Arona diſſitus 39
ad unicum milliare, notandus ob Romanam inſcriptionem, quam refert *Carolus a Baſilicapetri* pag. 73. Paret Dynaſtis Bonromeis, & Eccleſiæ Novarienſi, & de eo *Ferrarius* in Lexico.

Burgus Ticinus (40) Borgo Ticino, Oppidum interius ab oſtio Ticini ad 40
duo milliaria, & quinque ab Arona, memorabile ſane ob lyricam poeſim *Antonij Cerruti*, qui ſua tempeſtate Venuſinus alter nuncupatus eſt ex graviorum virorum cenſura in Muſęo Novarienſi recenſitorum. Oppidi munitiones ſuſtulit Galeatius Vicecomes anno 1358 teſte *Azario*, opes autem exinde crudeliter diripuere milites illi Anglici, qui prædabundi per Agrum Novarienſem volitabant, teſte eodem *Azario*, feracitatem, ac ſalubritatem *Cerrutus* Oppidanus deſcribit in Carminibus pag. 98

Caſtellettum (41) accolis Caſtelletto ſopra Ticino, cum aliud Caſtellettum in- 41
ferius lib. 2. c. 6. habeatur; Ex hoc Verbanico prodijt Fr. ille Iacobus ex Eremitanis S. Auguſtini, qui in funere Io. Galeatij Vicecomitis I. Mediolanẽſium Ducis orationem habuit, quam à Nomenciatoribus Auguſtinianis prætermiſſam refert *Cotta* in Muſeo Novarienſi; prodieruntq; *Angelus Porinellus* Capucinus, & *Franciſcus Ariſta* Paræciæ Recto-, qui ſuperioribus annis ſpectabili morum integritate floruere. Prodijtq; & Bonifacius ille Vicecomes, de cuius memorabili quodam auſu in Franciſcum II. Sphortiam Mediolanenſium Ducem ſcribunt *Mambrinus Roſeus* ſub anno 1523. *Laurentius Cappellonus* in Diſcurſu 20. lib. 2. *Guicciardinus* lib. 15 pag. 435 *Galeatius Capella* lib. 3. *Gaſpar Bugatius* lib. 6. *Collenuccius* parte 2. lib. 2. pag. 38., *Albertus de Lazaris* parte 1. pag. 318. Pagus Baronibus Ioanni, Bonifacio, alijſque Vicecomitibus, & Eccleſię Novarienſi paret, ac ſitus eſt unde Ticinus emittitur à Verbano, diſtatq; ab Arona milliaribus 5: ipſius munimenta delevit Galeatius Vicecomes anno 1358. teſte *Azario*, & de eo *Carolus à Baſilicapetri* pag. 70.

Siniſtra vero Mediolanum venienti leguntur Magaijnum (42.) Locarno oppoſitum, non tamen ex recto paralello, 42

Poſt Magadinum, quod num. 1. notavimus, ſequitur vicus litoralis Genna, deinde litoralis regiuncula milliariorum fere ſeptem, quam Gambaronium vocant,

cant, (accolis Gambarogno) uini plerumque albi, & minus robuſti ferax. Vici præcipui ſunt Vira, ac S. Michael. Obtemperat Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi; perbelle deſcribitur ab *Hofmanno* in Lexico tom. 1. pag 681. ex *Simlero* in Republ. Heluet. poſt deſcriptionem Locarni.

43 **Apinum ſaxoſa cum turre, (43)**

Accolis Pino, ſive Saſſo da Pino, cui proximum eſt Tronſianum (Tronſiano) ambo è colle ſpectantia in Lacum, diſtantia ab Arona milliaribus 25.

44 **Macaneum, (44) dulce natale ſolum noſtrum,**

Italis Macagno: Aliud ſuperius inferiori conterminum patria illius opificis, qui circiter annum 1550. fabrefecit fontes manuales in delicio Mediolanenſi Leinato, de quo *Soſſagus* in Poeſi pag. 50. Paret familiæ Marlianæ, & Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 22.

45 Aliud inferius (45) de quo author hic: Auguſtiſſimi Cæſaris veneratur imperium, ſubimperante inclyta gente Mandella Mediolanenſi ex Othonis Magni munificentia ob operam, quam *Tatius*, & *Robacontus* ex eius maioribus ſtrenue navarant in Berengarium III. Vvillamque coniuges (Italorum Reges) & in expugnanda Inſula S. Iulij anno 962. Qua de re noviſſime *Tiberius Gandolphinus*, *Cotta* in Chorograph. lib. 2. & *Carmenus* in Hiſt. Canobiana lib. 1. c. 4. Nuper aqud incolas ſolennis erga Divum Iulium cultus inductus per Ioannem Franciſcum Guizzettum. Eccleſiæ Mediolanenſi obtemperat municipium, diſtatq; ab Arona milliaribus 21.

46 Vedaſca Vallis (46) ſequitur, de qua infra num. 107. ſub Præfectura Luvinenſi.

Agra (47.) vicus in apice elatioris collis ad lęvam citra Luvinum, ſpectans in Lacum. Eius incolas acerrimi ingenij ita divites novimus, ut omnia illic acceſcere quis iocando dixerit. Paret Dynaſtis Marlianis, & Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatque ab Arona milliaribus 22.

48 Culmenia (48.) accolis Colmegna, vicus litoralis intra Macaneum Inferius, & Luvinum, paret Dynaſtis Marlianis, & Eccleſiæ Mediolanenſi, dictatque ab Arona milliaribus 20.

49 **Luvinum, [49]**

Italis Luvino. De eo *Gaudentius Merula* de Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 2. c. 15. *Bonaventura Caſtilionæus*. Præfectura ſatis ampla continet Vallem Vedaſcam, Conſilium Maius, & Vallem Marchiroli, de quibus inferiùs agemus, & olim Vallem Travalij nuper ſeiunctam. Oppido fama apud Inſubres acceſſit ex penicillo nedum Bernardini Luvini, quem in arte pictoria erudijt *Gaudentius Ferrarius* Novarienſis è vico Vgia, ſed & Aurelij è Bernardino gnati, & Ioannis Luvini, quos non raro laudatos legimus: increbuitq; è toga Hieronymi Rubei, qui in urbe Mediolano tum Regio Ærario patrocinatus eſt, tum ſobolem præclare propagatam fixit: ſed magis increbuit ob virtutem, qua inter Carmelitas floruit B. Iacobus de Eleuterijs (de quo *Boſca* in Martyrolog pag. 356.) innovando patriæ non minus decus quam Anſelmus Luvinus, qui ſub finem ſeculi 10. thiaram Mediolanenſem geſtaverat. Nundinas hic frequentari vidimus, & de eis habetur facultas in Archio Statutorum Mediolani in *Cod. MS.* lit. T. pag. 14.

Demar-

Demarchas Marlianos, Eccleſiamque Mediolanenſem recolit, diſtatq; ab Arona milliaribus 19.

Maſsentianam (50) accolis Maſsenzana, vicum interiorem, & Luvino proximum recitamus ob gloriam, quam aſſecutus eſt a ſuo *Auguſtino Ramello* milite, & Architectonices profeſſore, ac authore illius voluminis Italice, & Gallice conſcripti (cui titulus *Le diuerſe, & artificioſe machine*) Pariſijs cuſi anno 1588. 50

Germignaca, [51] 51

Idem nomen apud Italos, & de ea infra hoc libro cap. 3. Olim Vallis Travalij Præfectura fuit, ac Metrocomia. Hic amplæ turris ſuperſunt veſtigia. Huc appulit claſſis, quam anno 1276. Otho Vicecomes Mediol. Archiepiſc. in portu Canobiano extruxerat ad infrigendas Turrianorum vires. Qua de re *Stephanardus Vicomercatus* cecinit in Geſtis eiuſdem Othonis lib 2 §.4. Paret municipium Dynaſtis Marlianis (ſub Præfectura Luvinenſi) & Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatque ab Arona milliaribus 18. Hic Franciſcum Caldaronum, & Andream Textorium rurſus, & peramanter amplexor.

Travalliæ Arx [52] nomen prædictæ Vallis retinens, 52

Italis Val Travaglio, & de ea author infra lib. 2. c. 2. *Merula* lib. 2. c. 15. *Galvaneus Flamma* Chronic. Extravag. MS. tit. de aquis. Arcem autem putamus eam eſſe, cuius veſtigia adhuc viſuntur in pago Bedero inter cæteros Vallis eminentiſſimo, vbi non ſemel penes noſtrum Ioannem Antonium Daverium diverſati ſumus. Qua ætate, quave de cauſa fuerit diruta, nobis non conſtat: uſque ad annum 1066. ſtetiſſe, ſcimus, & in ea tunc coniectum in vincula B. Andream Monachum Vallumbroſanum maxima amicitia iunctum S. Arialdo ex Decumanis Eccleſiæ Mediolanenſis pijſſimo, ac fervido inſectatori Clericorum, quos intemperantia pelliciebat ad illegitimas nuptias, & de quo tetigimus num 26. In eam coniectum dicimus, non in turrim quæ e vertice propinqui, ac elati collis Caldæ Lacui imminentis ſpeculabatur ſpatioſiſsime, cuiuſq; reliquiæ uſq; adhuc ſuperſunt: neq, in alteram, cuius non modica pars adhuc condecorat Germignacam. De arce, puto, Bederana mentionem facit quidam *Syrus* penes *Puricellum* agentem de S. Arialdi martyrio pag. 119. In eodem pago Baſilicam excitavit S. Galdinus Archiepiſcopus Mediolani, ac S. R. E. Card. circiter annum 1165 quam Divo Victori conſecravit, ipſamq; notavit *Cotta* in Topographia Inſulæ S. Iulij ob antiquum cultum erga D. Iulium ex religione, ac pietate gentis Balinariæ. Antiqui Dynaſtæ Morigij ſibi hanc Vallem in Toparchiam recentiſsime compararunt, & Præfectura Porti inſtituta, vicis II. imperans, quos inter exiguus non eſt Domum (ubi novimus Ioſeph Valianum Parœciæ Rectorem, virum literatura, & in re epiſtolaria inſignem) neq; Ticinallum, ubi hactenus germinat gens Seſſa, è qua prodijt Gerardus ille, qui ſive ex Canonico Parmenſe, ſive ex Monacho Ciſtercienſe, & poſt Præſulatum Novarienſem biennio tentum ad Albanenſem fuit deſignatus, mox anno 1211. Archiepiſcopus Mediolanenſium factus, quo anno poſt dies triginta in fatis ceſſit Cremonæ, cum in Inſubribus fungeretur Apoſtolica Legatione, & ad ſacram purpuram fuiſſet deſtinatus, ut innuitur penes *Carolum a Baſilicapetri*

pag.

pag. *376.* & in Muſęo Novarienſe, nec non in Chorographia Ripariæ S. Iulij lib. 2. MS. unde geſta, ac monimenta literaria huius Cardinalis deſumuntur. Pagi illius, regioniſq; amęnitate captus, cum Nouariæ ſederet, fertur è Regio Lepido patria ſua quendam ex affinibus, illò advocaſſe, ædes & illic excitaſſe, quas pro illius ævi ruditate haud inelegantes putandas arbitramur. Verum in hiſce ſolam accolarum fidem ſequvti ſumus, cum nil certi viderimus. Hæc Vallis paret Eccleſiæ Mediolanenſi, ipſiuſq; initiumdiſtat ab Arona milliaribus 14.

53 Poſt Germignacam occurrit illuſtris pagus litoralis Portum, (53) de quo ſuperius tetigimus, Præfectura Vallis Travalij nuper inſtituta, obtemperans Morigijs, et Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtanſq; ab Arona milliaribus 15.

54 Exinde Caldæum (54) accolis Caldè, poſtremus Vallis Travalij vicus: ibi fornacum calcariarum copia, & mons ad id uberrimus, & turris veſtigijs nobilis. Diſtat ab Arona milliaribus 14.

55 Lavenum, (55)

Italis Laveno, *Merulæ* in Sylua Memorabil. Portus Labienus De eo idem *Merula* de Gallor. Ciſalp. lib. 2. c. 15. *Caſtillionæus* opinatur, huc appuliſſe Cimbrorum colluviem, de qua inferius num. 80. cum ex condicto (ad confligendum cum Romanis) pergeret in agrum Novarienſem. Sed *Cotta* per fauces Eumeniæ, & Ripariam S. Iulij breuiſsimo utentem itinere ipſam profectam ſentit in Chorographia lib. 1. pag. 9. Pagus ſedes eſt Præfecturæ quamplures vicos complectentis, obtemperat Dynaſtis Bonromeis, ac Vicecomitibus, & Eccleſię Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 10.

56 Accerum, (56)

Recentioribus Cerrum, indigenis Cerro. *Gaudentius Merula* eodem lib. 2. c. 15. Recentem eſſe pagum, autumat *Carolus à Baſilicapetri* pag. 192. conijciendo ortum poſt exciſum Burgum Cerrum olim vicum præcipuum regiunculę, quam Curiam Cerri (accolis Corcera) nuncupant. Burgus ille fuit in ea modica planitie extra fauces proximæ Eumenię, (de qua inferius num. 120) citra Gravallonam ad milliaris dimidiũ circiter, ubi ipſius levia ſuperſunt veſtigia: Illic prope habetur vicus Paræcialis Cerreia, & Mons Cerranus: conijciendo itidem, deleto (qua de cauſa ignoratur) eo Burgo, incolas migraſſe vltra Verbanum. Præfectura eſt Dynaſtarum Bonromeorum, & Vicecomitum, paret Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtat ab Arona milliaribus 8. & fortaſſe ad arboris cerri dotes, & laudes prodendas notatus fuiſſet ab *Aldrovando* in Hornithologia, ſi eidem tanto viro innotuiſſet. Attamen maius nomen ſibi aucupari non poſſet quàm à virtute, ac pietate Hieronymi Guilizzoni, qui ſuperioribus annis Primatem Baſilicæ Belutienſis agebat: nec non a toga Ioannis Antonij Guilizzoni, qui ſubſellium Regiorum Vectigalium univerſi Dominij Mediolanenſis iam dudum aſſequutus eſt, ac miniſtrat ſumma integritate, vigilantia, iuſtitia, æquitate in iure dicundo.

Plura inter Cerrum, & Angleriam per Chorographum noſtrum prætermiſſa addimus, licet non omnia nobilia.

57 Cereſolum (57) nempe, &

58 Renum (58) Cereſolo, Reno, caſas litorales, quę parent Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtantq; ab Arona milliaribus illud circiter 8. hoc paulo minus.

S. Ca-

S. Catharinam ad Saxum Ballarum (59) accolis S. Catterina del Saſſo, ere- 59
mum rupi in lacum ſe protendenti, ac imminenti, infixam ueluti nidum ſalebris. Proſpicit in oſtium ſinus Mergotiani, colitur a Monachis Carmelitis Congregationis Mantuanæ, commendaturque tum ob ſacros conditoris cineres ibi aſſervatos, tum ob ſanctitatem, qua dudum ibidem vixit circiter annum 1440. Albertus Beſutius Nobiliſſimus vir, & huius ſolitudinis primus cultor, cuius eximiam virtutem, feliciuſq; pro cœlo fœnus explicat *Ioannes Iacobus Beſutius* in ſuæ gentis Theatro par. 1. ex *Galeſino, Gluſſiano, Brautio, Bultio, Ferrario, Puricello, Franciſco Maria Guazzo, Antonio Georgio Beſutio, Carolo a Baſilicapetri, Morigio, Carſio, Creſcentio, & Petro Paulo Boſca* in Martyrolog. Mediolanenſi pag. 275. Hæc eremus perbelle habetur penes *Nicolaum Pacedianum* (MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. A. n. 105. in fol.) pag. 7 ac diſtat ab Arona milliaribus 8.

Arolum (*60*) viculum litoralem (accolis Arolo) obtemperantem Dynaſtis 60
Bonromeis, & Vicecomitibus, ac Mediolanenſi Eccleſiæ, diſtantemq; ab Arona milliaribus 7 circiter.

Legiodunum (*61*) Italis Legiuno, Oppidum interius ad milliare, quod lau- 61
datur a *Merula, Alciato, & Caſtillionæo* putantibus, ipſum ita dictum a quadam legione ibidem a Romanis locata ad compeſcendos Gallorum furores. Nonnulli opinantur, hac profectum Iulium Cæſarem, cum bellum Salaſſis inferret. Præfectura eſt, ac Dynaſtia Beſutiorum Mediolaneſium, nonnullos vicos continet, notaturque a *Boſca* in Martyrolog. die 9. Iunij, & 1. Auguſti: obtemperat Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 8.

Moallum (*62*) vicum litoralem, noſtratibus Moallo, obtemperantem De- 62
marchis Bonromeis, & Vicecomitibus, ac Mediolanenſi Eccleſiæ, diſtantemque ab Arona milliaribus circiter *6*.

Beſutium (*63*) indigenis Beſozzo, Oppidum interius a litore milliari 1. diſtans 63
ab Arona 10 cœli clementia, agri ubertate, ædium elegantia, urbanoq; ſplendore cum quibuſvis lacualibus municipijs contendens. Sed hanc meſſem relinquimus *Ioanni Iacobo Beſutio*, qui oppidum patriam ſuam, ac Præfecturã Dynaſtarum Beſutiorum Mediolanenſium concinnat. Hic S. Niconis Anacoretæ recoluntur exuviæ, ut ex eiuſdem authoris ſcriptis didicimus. Vide *Boſcam* in Martyrolog. ſub die 18. April. & 22. Septembr.

Turum (*64*) incolis Turo, caſas litorales ditionis Comitum Bonromeo- 64
rum, et Vicecomitum, ac Mediolanenſis Eccleſiæ, diſtantes ab Arona millaribus *6*.

Brebiam (*65*) accolis Brebia, pagum mediterraneum diſtantem a litore circi- 65
ter milliare, et ab Arona 4. obtemperantem Magnatibus Bonromeis, et Eccleſiæ Mediolanenſi, et olim illuſtrem tum ob Romanas inſcriptiones penes *Alciatum, Merulam, Caſtillionæum, Cicereium*, alioſque tum ob thermas ab Ethnicorum ſuperſtitione Palladi, ſeu Minervæ dicatas, ſed ſemper illuſtriorem tum ob ſacrum fanum, quod ibi D. Iulius delubra delens extruxit, tum ob prodigia, quę ibidem ipſe Sanctus vir patravit, ut apud *Mombritium*. De quibuſdam in arce Brebiana (olim ditionis Archiepiſcopi Mediolanenſis) iudicialiter anno 1224. coram Archiep. Henrico Septala geſtis legitur in Archivio Canonicali Gaudiani. De eadem arce ſolo æquata circiter annũ 1263. à Martino Turriano in Archiepiſcopum Othonem Vicecomitem ferociente ſcribunt *Corius*, et *Stephanar-*

F *dus*

dus Vicomercatus. Per agrum crebro exhumantur urnę ſepulcrales, ac reperiuntur monumenta, pleraq; epitaphijs exornata antiquā ſuperſtitionē referentibus.

Hiſprium, accolis Hiſpra (*66*) ultra ripam ad milliare, ab aſperitate dictum, ſi credimus *Merulæ* lib 2. c. 15. diſtantem ab Arona milliaribus 4. ijſdem coercitum poteſtatibus, quibus propinqui pagi.

Rangum tuguria litoralia diſtantia ab Arona milliaribus 3. eiſdem imperijs addicta.

67 Angleria (*67*) cum pulcherrimo caſtello Aronæ oppoſita, ipſaq; Vicecomitum noſtrorum laudanda origo, Nam hi ipſi à Comitibus Angleriæ ſtirpem trahunt, quos à Regibus Longobardorum ſtemmata deduxiſſe vetuſtiſſimi Annales, Chronicaque haud aſpernenda tradidere: de qua hiſtoria non mihi longius diſſerendum eſt, quod *Georgius Merula* vir Latinis literis, Græciſq; ſeculi noſtri conſumatiſſimus eam ita enarrat, illuſtrat, & excolit, vt nil addi, diminuive poſſe videatur. Hiſce duobus validiſſimis enarratis Oppidis, & ſuppoſitis locis præclariſſimi, humaniſſimiq; Bonromeorum Dynaſtę *Ioannes*, & *Vitellianus* sūma cum iuſtitia, nec minori comitate dominantur.

Maioribus noſtris Stationa, ſive Stazzona, nec non Hetoredia, vt placet *Nicolao Pacediano* pag 6. Italis autem Angera. De ea rurſus author lib. 2. c. 1. 2. *Merula* De Gallor. Ciſalpin. lib. 1. c. 5. lib. 2. c. 15. ubi nonnulla à *Franciſco Philelpho* prodita refellit veluti commentitia, *Iacobus Philippus* Bergomenſis in Supplemen. Chronic. lib 12. *Baſilius Serenius* in Ethico Stylobate pag. 523. *Galvaneus Flamma* penes *Puricellum* vt infra, & in Chronico Maiori lib. 3. c. 75. 155. 835. *Corius* ſub anno 493 *Benedictus Soſſagus* in Poeſi pag. 44 *Boſca* in Martyrolog. pag. 147. & de Origine, & ſtatu Biblioth. Ambroſ. pag. 72. *Gabriel de Simeonibus* de Origine Vrbis Mediolanenſis lib 4. pag. 86. Marchio *Vercellinus Maria Vicecomes*, qui diſſertationem de falſis Angleriæ Comitibus hæreditarijs, de commentitijs eorundem ſcutarijs leonibus &c. promiſerat. *Petrus Azarius* prodens peſtilentiam in hac ora Anglerienſi graſſantem ſub dimidium ſeculi xiv. *Emanuel Theſaurus* in 3. Regno Italiæ ſub Bernardo Anſprando Annotat. 227. *Carolus à Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag. 79 407 *Stephanardus Vicomercatus* lib. 2. §. 2 4 *Puricellus* in Monimentis Baſilicæ Ambroſ. num. 443. 444. 578. & in Vita S. Arialdi pag. 108. 111. 151. ex *Landulpho de S. Paulo*. De Romanis inſcriptionibus, quæ hìc habentur, agunt *Alciatus* in Antiquario MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. D. num. 425. in fol. *Andreas Thevet* Coſmograph. univerſ. to. 2. pag. 702. *Bartholomæus Scala* in Vita Vitaliani Bonromei pag 14. *Bonaventura Caſtillionæus*, *Ciccreius* MS. *Gruterus*, *Merula &c.* Chronica Anglerienſia ſervantur MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. F. num. 252. in fol. & ✝. num 254. in

4. exſcriptore

4. exſcriptore *Franciſco Caſtello*, & lit. A. num. 721. in 4. Municipium titulo Civitatis fuit inſignitum à Mediolanenſium Duce Ludovico Maria Sphortia anno 1497. 7. Octobris, illiq; in profanam Diœceſim data, hæc Oppida Verbanica, nimirum Sextum Calendarum, Liſſantia, Doroſium, Lavenum, Hiſprium, Cerrum, Portum, Ticinal um, Arx Travalij, Germignaca, Luvinum, Macaneum, Saxopinum, Vira, Rancium, Magadinum, Cantunum, Biguezolum, Loſona, Soldullum, Gordola, Brozolum, Scotia, Briſagum, Locarnum, Tignola, Trefluvius, Canobium, Canetum, Ogebium, Pallantia, Suna, Mergotium, Intrum, Iſellæ, Streſa, Belgiratum, Leſia, Madina, Arona, Mendriſium: Magiſtratus, Præfectura, (de qua in *Cod. MS.* Bibl. Ambroſ. lit. P. n. 236 pag. 55) ac Dignitates inſtitutæ. Huius rei Diplomata ſervantur in Archio Statutorum Mediolani in Cod. K. pag. 34. (ſed illic videndi etiam Codices O pag. 286 P pag. 135. PP. pag. 167. ad eamdem rem facientes) ſervanturq; in Archio Civitatis in Cod. anni 1497. ad an. 1502. pag. 2. 3. 4. 5., quæ omnia perlegimus. Tanto amore Dux ille municipium proſequi orſus eſt, vt facilè credens, & idemmet municipium olim inter Civitates enumeratum, & ſe ex antiquis Regulis Angleriatibus gnatum, maluerit Comes Angleriæ nuncupari: Argenteum numiſma tunc cuſum vidimus, in cuius altera facie hæc epigrapha: *Angleria Civitas*: in altera verò icon Beatæ Virginis, & in circulo: *Ludovicus Maria Sphortia Angleriæ Comes*, de quo titulo mentionem facit etiam *Iulius Salernus* in Orat. I. pro Ticinenſibus penes Biblioth. Ambroſ. MS. lit. F. n. 285 & *Marcus Hieronymus Vida* in Orationibus pro Cremonenſibus MS. Oppidum ſuis Demarchis Bonromeis per eundem Ludovicum Mariam ereptum, & anno 1499. ab ipſo ijſdem reſtitutum prodit *Baſilicapetri* pag. 536. Ornamentum ipſius præcipuum nedum Petrus Martyr Angleria, qui Oceanias Decades, ſive de Inſulis nuper inventis, ac de Legatione Babylonica ſcripſit circiter annum 1500. (& quem laudant *Io. Matthæus Tuſcanus*, *Poſſevinus*, *Geſnerus*, *Friſius*, *&* *Iovius*) ſed & Carolus Emanuel Romerius, qui inter fori Mediolanenſis celeberrimos Advocatos floruit circiter huius ſeculi dimidium. De nundinis Anglerienſibus uſq; à ſuperioribus ſeculis inſtitutis plura monimenta MS. habentur in eodem Statutorum Archivo lit. P. pag. 135. Hìc Servitarum aſceterium, de quo nulla mentio penes *Giannium*, & paulò poſt dimidium præſentis ſeculi effigies B. M. V. prodigijs innumeris floruit, eiq; templum excitatum. Hæc Prætoria ſedes plures pagos etiam interiores continet, paret Dynaſtis Bonromeis, & Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona unico milliari.

Taijnum (accolis Taijno) ad latus collis ſpectantis in lacum, obtemperans Dynaſtis Bonromeis, Eccleſiæq; Mediolanenſis, diſtat ab Arona milliaribus duobus.

Liſſantia (68) ſequitur vicus litoralis, accolis Liſſanza, & Aleſſanza, citra Sextium ad duo milliaria, notandus ob ſolam ſuimet paranomaſiam, qua non- 68
nullos nimis credulos Gallos decepit; nam cum hi anno 1644. Aronam obſeſſuri, ſeù obſidentes curſitarent per oram, & nonnulli ex manipularibus, ſive populabundis, ſive pabulatoribus pagum, hunc, eiuſq; arcem expilaſſent, ſuis rem adeo ſub obſcure nunciarunt, vt Alexandria urbs cum arce intercepta, ac direpta crederetur non ſine effuſa ea lætitia, quam fauſtus eventus, & gloriæ libido ſuccendit. Ditio eſt Feudalis Vicecomitum, obtemperat Eccleſiæ Mediolanenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus tribus.

Ibi Lacus claudi incipit, concatenariq; ad quoſcunque Gallicos tumultus arcendos, quę res ſi modo anguſtos tramites, & ſaxoſos non tantum hominibus, ſed & feris inacceſſos conatibus ſummis tranſgrederentur, claſſeque in Inſubricos agros forte, ut ſunt leves, tranſcendere ſibi confiderent, nimirum natura illis bene
69 conſuluit Alpes (69) opponendo, quod eorum dementes furores pręvidebat. Qui quidem altiſſimi montes totam vallantes Italiam varijs in locis varia nomina ſumpſere; Nam quandoq; Graij appellantur à tranſitu Herculis, aliquando Cottiani à Rege Cottio, interdum Iulij, nec non litorales, nonnunquam Pęnini non à tranſitu Pęnorum, ut plurimùm auctores alioquin probatiſſimi diſſeruere, ſed ab eius ſacri verticis incola, ut *Livius* ſcribit, agnominati. Hac autem ex regione Rhætij vocantur à Rhętis, vt Vindelicij à Vindelicis.

Alpes rurſus expenduntur à *Gaudentio Merula* de Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 2. c. 5. *Carolo à Baſilicapetri* in Novar. Sac pag. 197. *Philippo Cluvero* in Italia Antiq. to. 1. *Aegidio Theſcudo* in Rhætia Alpina, *Nicolao Pacediano* (MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. A. n. 105 in fol.) lib. 16. *Simlero* in Valleſia, & *Daniele Heremita* de Helvetiorum ſitu.

Liber I. Cap. III.

Qui fluvij in eum decidant.

70 LAbuntur in eum flumina multa, ex quibus Ticinus (70) Alpibus Rhętijs decurrens, ex eodemq; iugo montis ſcatens, ex quo Rhodanus, Rhenus, Danubius, Athoſo, diverſas tamen in regiones labentes.

Ticinus ſcaturit è monte S. Gothardi, ex quo cætera flumina, de quibus author hic. A *Claudiano* in VI. Conſulatu Honorij celebratur veluti *viſu pulcher*, laudatur à *Sidonio Apollinari* (lib. 1. epiſt. 5.) qui per eum navigavit: eundem deſcribunt *Gaudentius Merula* lib 2 c. 15. de Gall. Ciſalp. & lib. 3 c 7. Memorabilium narrans huius fluminis irruptionem circiter annum 1500. *Philippus Cluverus*

verus in Italia Antiq. lib.1.c.14.& 36. ex *Polybio, Livio, Plinio, Strabone, & Silio Italico, Ballarinus* in Hiſtor.pag.319.& *Brugnettus* canendo:

Hic illo exoritur celſi de vertice montis,
Vnde ſcatet Rhodanus, Rhenuſque bicornis: hiantes
Arcanis iſtum ſolvunt tres fontibus urnæ,
Rectior inde coit, mox flectens ora deorſum
Obliquat curſus, & prono margine labens
Te, Verbane, petit magnarum Rector aquarum.

De ipſo erumpente è Verbano, ipſiuſq; curſu poſt Sextum agit author noſter lib.2.c.6. Ab illius nomine *Ioannes Baptiſta Sythonius*, & *Ioannes Cerrutus* (MS. in Bibl. Ambr. lit T n.428.) quædam eorum poetica inſcripſerunt, ac ad ipſius ripas *Aloyſius Borra* iuvenilia quædam ſe ceciniſſe prodidit. Ab eodem flumine Burgum Ticinum dictum cecinit *Antonius Cerruttus* in Carminib. pag. 98. Hoc ipſum flumen, plurima circa recentem Papiæ obſidionem expendens induci: *Fr. Ludovicus de Ameno* Novarienſis (uſus nomine Anagrammatico Italico *Clodoveo Faramundi*) in Epithalamio inſcripto *Convito de Fiumi* penes Biblioth. Ambroſ. V. Novaria, Miſcellanea Novarien. 1. atq; ad idem in obitu Philippi Tornielli alloquitur *Philippus Zaffirus* Novarienſis in libro *Rime di diverſi Eccellentiſs Autori* par.6. pag. 184.

Fluit prope Bellinzonam (71) Oppidum ita validiſſimum, vt Sedunicos furores, impetuſque, ne in agros noſtros graſſentur, arceat. 71

Rectius Bilitio, priſcis Axima, Antianorum Metropolis, Italis Belinzona. De ea rurſus noſter Chorographus in fine libri 2. c. 2. *Paulus Diaconus*, Abbas *Regino, Sigonius*, & alij penes *Tattum* in Dec.1 pag 510. 516. *Maginus* in Geographia par. 2. pag.98. *Cluverus* in Italia Antiq. lib. 2 c. 12. *Aegidius Teſcudus* in Rhætia Alpina pag. 97. *Hoſmannus* in Lexico V. Bilitio, *Ioſias Simlerus* de Rep. Helvet. pag. 257. *Ferrarius* in Lexico Geograph. *Gaſpar Ens* in Delicijs Italiæ pag.44. *Boterus* in Relationib.p.1. lib 1. tit. Grigioni, ubi etiam de Briſago, Locarno, & Lugano, *Franciſcus Ballarinus* pag 273 305.306. *Domitius Caltiatus* Novarienſis hiſce verſiculis:

Additur his Alpina phalanx, quæ mœnia caſtri
Bilitionis habet Germano exercita more,
Francigenùm contemnit opes quo tempore fortes
Cæſus Olon, & Gunthrani fera reppulit arma.

Maximus ibi cultus erga S. Iulium Presbyterum patronum meum, & Novarienſium Tutelarem, ibidemq; poſt dimidium huius ſeculi domus PP. Ieſuitis erecta, quæ tamquam nativo, & Germanico idiomate pollens (verbis utor *Lazari Carafini* Epiſcopi Comenſis) ad neceſſarium cum iiſdem Dominis (Helvetijs nimirum imperitantibus) Magiſtratu, ac populis illius nationis commercium plurimùm conferre cenſetur. Altera ex oppidi arcibus (de quibus infra in fin. lib.2 c.2) præſidio Hiſpano firmatur ex fœdere per Regem Hiſpaniarum cum Helvetijs percuſſo. Planitiem non exiguam, quæ citra Oppidum patet, *Ammianus Marcellinus* l. 15. *Sidonius Apollinaris* Carm 5 & *Gregorius Turonenſis* 10. c.3. nuncupant Campos Caninos, teſte *Cluvero* in Italia Antiq to.1.cap.14 pag. 101.

101 Paret Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 44.

72 **Lacum ingreditur varijs completus fluminibus, [72]**

Flumina, quæ Ticinum inflant, ſunt Biaſchina labens per Vallem Bregnanam, aliud prope Antianicum ruens, aliud per Vallem Calancam, aliud ex Valle Marobiana, aliudq; ex Valle Meſolcina vt infra.

73 **Inter quæ notiſſima Meſa ab Valle Meſulcina alterum recipit. (73)**

De hoc fluvio Meſa, cuius fons in iugo S. Bernardini intra Rhætias alpes, vide Lexica *Hofmanni, Ferrarij, Moreri*, *Cluverium* in Ital. Antiq, & *Ioſiam Simlerum* in Valleſia pag. 302. De hac Valle infrà n. 98.

74 **In eundem Madia, (74)**

Quæ orta e iugo non procul a monte S. Gothardi, in Valle Lebetiaria (Italis Valle Lavigiara de qua *Caraffinus* in Ordinib. habendi Congregationes pag. 47) receptiſq; aquis e vallibus lateralibus Rovana, Boſco, Campo, Bavone, Lucernone, & Centum vallium præcipitat in lacum intra Locarnum, & Aſconam utſ. nu. 5. Maxima per hoc flumen, & per Vergiaſcam (de quo infra) lignorum copia protruditur. Quo circa *Brugnettus* cecinit:

Hinc Madia excuſſo cœli properantior igne
Adſtitit abreptos inſano gurgite montes,
Sylvarumq; comas, annoſaq; robora torvâ
Fronte trahens gemini naſcens cervicibus amnis.

De hoc fl. *Cluverius* in Italia Antiq. to. 1. c. 36. pag 410. Vallis Madia, per quam fluit, & cuius initium diſtat à Verbano milliaribus 2. principem vicum habet Cevum, ſatis ampla eſt, eius longitudo ultra milliaria 30. extenditur, eiq; catenantur minores valles, de quibus hic ſuperius. Obtemperat Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi, eiuſq; initium diſtat ab Arona milliaribus 36.

75 **Et Vergiaſca (75) derivantur.**

Accolis Verzaica ex Valle eiuſdem nominis, de qua inferius nu. 99.

76 **Inſuper Treſa (76) ex Lugano lacu eo turbine ruens, vt eam decennio elapſo prope Germignacam lapideo ponte iniungere opus fuerit, quoniam pontes ligneos, ac limo impexos verticoſo ſinu diruebat.**

De hoc flumine (etiam accolis Treſa) *Bonaventura Caſtillionæus*, & *Philippus Cluverus* locis citatis, & *Brugnettus* hiſce carminibus.

Hinc magna revomens Lugani flumen ab urna,
Treſa, venis non compta comas, viridiq; ſerenis
Permiſſam zephyris pallam circundata canna,
Obliquo ſed calle means, nexuq; viarum
Feſſa cadens multi victrix erroris anhelas
Humentes laxata ſinus.

Annis etiam ſuperioribus ponti ligneo à fluminis vi direpto ſiliceus bis ſubrogatus.

Memo-

Memorandus quoque Athoſo (77) vulgò Tonſa 77
vocitatus iuxtà Domudoſſulam (antea Oſcelam dictam) præcipitans, ubi exercitus noſtri trieteride elapſa, innumeris Sedunis, Veragriſque ad pontem Crebellam (vicum ſupra Domum) interemptis, ingentem reportavere victoriam.

Alijs Athiſo, accolis Atòs, Toſa, Tonſa: Scaturit ſupra Formatiam Vallem in Valle Antigorij, in extremis Diœceſis Novarienſis alpibus, ebibit fluvios, Diveriam ruentẽ ex Vayra, & Fraſſinone Vallibus Sedunicis, Bugnã, Oveſcam, Antiã, Meletium, Tornum, alioſq; ex Vallibus adiacentibus nimirum Diveria, Bugnanca, Antronenſi, Antiaſca, Vegetiana, & ex lacu Agari, & Capite laci in Valle Antigorienſi, & è Valle Premia. De eo author noſter etiam lib. 2. c. 2. *Philippus Ferrarius* in Lexico Geographico V. Athiſo, *Carolus à Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag. 84. 201. 210. 507. 522. *Cluverus* in Italia Antiqua lib. 1. c. 14. & 36. *Bonaventura* Caſtillionæus cum alijs penes *Ioannem Capis* I. C. qui poſt Carolum à Baſilicapetri edidit huius ſuæ patriæ hiſtoriolam inſcriptam *Memorie della Corte di Mattarella*. Huius fluminis oſtium diſtat ab Arona milliaribus 13. & hinc adverſo flumine facillime navigatur ad milliaria 12. Nonnulla alia notabimus infra nu. 103. Ad cladem, de qua hic mentionem facit noſter Chorographus, & ad Cimbrorum profectionem per Oſcelam, de qua mox ſubdit, referenda ſunt hæc *Martini Brugnetti* carmina.

Sedunas animas fumans in cæde bibiſti,
Et crudele tuæ rubuerunt ſanguine lymphæ
Submerſis plene Veragris, cum Sphortia pugnax
Induit ære lacum, cæloque minantia pila
Suſtulerant utrinque rates, pontemque Crebellam
Vindex ſanguineo fregit Bellona flagello.
Te bibit aſſuetus ſaturari ſanguine Cæſar,
Impellente ſiti cum terras milite luſtrans
Victor inacceſſas Martem deduxit in alpes.
Hic congeſta trahens cum ſylvis arma, viroſque
Audaces Marius Cimbros in vincla coegit,
Illos cum patrium violatis finibus æquor
Regna ſimul, monteſque trahens, araſque Deorum
Enſibus Heſperias ſcrutari cogeret ædes.

P. Sementius ſub nomine Ioannis Iacobi Scazighæ hoc Epigrammate

(Fertilis hæc ſedes, geminus qua fertur Athoſon
Splendidiora videt Stemmatis aſtra ſui.
Quando equidem Melgar veluti Sol regnat, ab ipſo
Aurea tranquillum ſydera lumen habet.)

quod ſuus author nuncupavit Ex. D. Comiti de Melgar Gubernatori Mediolanenſi, dum in ipſius aula inſerviebat erudiendo D. Federicum, & D. Io. Simonem eiuſdem fratres maximæ expectationis præclaros adoleſcentes.

Hoc

Hoc eſſe flumen Athoſonem, quod *Plutarchus* in Mariana vita refert, firmiſſimis auſim probare argumentis, iuxta quod Marius ſepties Conſul cum Q. Catulo Cimbros ad internecionem deduxit. Nec quiſquam mihi obiectet, in epitomatis Livianis à *L. Floro* editis Atheſim reperiri, nam id rationibus, falſum eſſe, demonſtrabimus. Scribit ipſemet, Cimbros, Theutonos, atque Tigurinos, cum terras eorum inundaſſet Oceanus, & Gallia, atque Hiſpania excluderentur, novas ſedes quærentes in Italiam per Tridentinas Alpes veniſſe. Id vero quam inſipidum eſt, qui breviore via tranſire poterant, longiorem multo quæſiſſe, cum proximior Domoduſſelæ via, qua proficiſcuntur, qui ex his veniunt regionibus. Prætereà ita *Plutarchus* tradit: *His dictis, iuſſit Theutonorum Reges adduci, nam illos fugientes Sicciani in Alpibus exceperant*. Sicciani vero qui ſint, neminem adhuc apud Tridentum, qui ſe ſcire, diceret, reperi. In Novarienſi
78 agro hos eſſe, Siccia (78) fluvius teſtatur.

Sicia, alijs Seſia, Seſſites, *Divo Ennodio* Seſſis penes *Cluverum* Ital. Antiq. to. 1. pag. 409, accolis Seſia, oritur è nivoſi inferius deſcribendi montis latere adverſo Italiæ, recipit aquas Vallium adiacentium, nempe Vgiæ, Maſtalloni, Civaroli, & Bucioleti recenſitarum à *Baſilicapetri* pag. 128. 139. 141. Agris Novarienſi, Vercellenſi, & Viglevanenſi utilis ob rivos in ſationem, & culturam deductos, prælertim ob Mauram (accolis Mora) exuberantem rivum, qui ſtudio Ludovici Mariæ Sphortiæ agnomento Mauri nedum irrigat latifundia Sphortiadum (Sforzeſca) de quibus author lib. 2. c. 8. verum etiam fuit olim tot infortuniorum, ac militaris incendij origo, ut narrat *Plotus* in Indice l. ſi quando V. Novariæ nobiles Decuriones, & *Baſilicapetri* pag. 86, ac 534. Hunc rivum Mauram *Facius de Vbertis* in Dittamundo lib. 3 cap. 5. recenſuit canendo:

Et così cercando tutto quel paeſe
Paſſamo el Savio, Novara, & Vezegli,
Che poco prima à fabricar enteſe.
Tutto el paeſe è piano, & montigegli,
Come ſuona el ſue nome, e dieno ancora
De pan, de vin, & fiumi grandi, e begli.
La Dora, Aſtura, l'Agogna, & la Mora
Paſſamo, & giungemo à Monferrato,
Ove un Marcheſe, argo, & pro dimora.

F Seſitem

Seſitem autem, & Ticinum colloquentes fingit *Io. Iacobus Rubeus* in Ode 2. pro Ferdinando Taberna Card.

vaſtiſſimam interſecans Vallem [79] eodem nomine, 79

Vallis Sicia, alijs Seſites, Seſia, Siciana, Seſeda, Sicida, Italis Valle Seſia, & de ea *Carolus à Baſilicapetri* in Novaria Sac. pag. 117. vſq; ad 149. *Aegidius Theſcudus* in Rhætia Alpina, *Ferrarius* in Lexico Geograph *Nicolaus Pacedianus* (MS. in Biblioth. Ambroſ. lit. A. nu. 105. in fol.) pag. 6. *Hoſmannus*, ac alij. Bifariam dividitur, in Inferiorem nempe, cuius caput Burgus Seſſites, (vbi Inſcriptio Romana antiqua, ait *Baſilicapetri* utſupra, quam tamen fruſtra conquiſivimus) & in Superiorem, cuius metrocomia Varallum Prætoria ſedes utriuſque. Vallis extenditur ad milliaria 25. vicos Parçciales ſupra 40 continet, quam maxime populoſa. Subtilium ingeniorum eſt ferax, & venarum metallicarum haud expers, quę tamen (ut novimus) propter immaturitatem, vel inſeparabilium mineralium contumaciam exhauriunt effoſſorum opes, & fuſorum peritiam illudunt, excepta dumtaxat aurifodina ad extremum, ſummumque pagum Alaniam, multis ab hinc annis detecta, cuius ubertas non ſinit, vt cultores deſiderentur. In ea valle excreſcit illud montis cacumen, quod ſemper nivoſum, & altiſſimum omnium vndequaque ab Italia conſpicitur, & adeo amplum, ut à varijs populis ultra, citraque Alpes attingantur, & de eo poſt alios tangit *Petrus Azarius* in Bello Canapiciano ex Propylæo Minervę p. 2. pag. 403. Aer in alpibus nivoſis, editiſſimis, ac remotioribus cuicunq; animali impervius fit ob nimiam (ut opinor) rarefactionem illic partam à corpuſculorum alimentalium defectu. Diſcrimen ſuperioribus annis expertus eſt Laurentius Teſta Varallenſis, qui multum prætergreſſus limites ab alpinis illis deſignatos luiſſet ſuę nimię curioſitatis pœnam, ni ſemiſuffocatus retractus fuiſſet per comites cautos, & ſollicitos, ne incredulus interiret. In huius Vallis extremis Alpibus graſſatus eſt impius ille *Dulcinus*, de quo inferius nu. 100. Varallum (*Gaudentio Merulæ* lib. 2. c. 11. Varalle, Italis Varallo) de quo etiam *Boterus* in Relationib. p. 1. lib. 1. tit. Lombardia, & *Gluſſianus* in Vita S. Caroli, toti Chriſtiano orbi clarum ob Dominicæ paſſionis figurationem, quæ ante annum 1493. ſupra montem ſane ſqualentem, & Oppido imminentem à B. Bernardino Caymo Franciſcani Sodalitij alumno ortum habuit. & exinde religioſiſſimum incrementum, quæque deſcribitur à *Io. Baptiſta Faſſola* municipe una cum totalijs, & profecto gravis notę viris, quos in Muſeo Novarienſi in illius Venerab. conditoris Vita collectos vidimus, quibus addendi *Sebaſtianus Rolliardus* in Magiopœa pag. 87 89., & *Lepidus Maccabrunus* in Encomio pag. 29. Varalli decus præſens putandus *Carolus Turcottus* è Societate Ieſu, qui à S. D. N. Innoc. XII. anno 1696. die 19 Octobris ad Epiſcopatũ Andrevillenſem, & Vicariatum Apoſtolicum litoralis Provinciæ, ſive Civitatis Quecheu (quam *Ferrarius* in Lexico Quanchæum vocitat) ſitæ prope Macaum in Regno Sinarum, evectus fuit, quiq; in ipſomet Muſeo promeruit fusè commendari ob eximium amorem, & felicitatem, qua in colendo apud Sinas Chriſti vineam multis ab hinc annis inſudat. In eodem opere quamplurima non contemnenda huius Vallis monimenta perlegimus diligenti ſtudio expoſita præſertim circa viros tum literis, tum artibus liberalibus illuſtres. Eiuſdem regionis hiſtoriam ex eodem *Faſſola* epitomatã vidimus inter Miſcellanea Novarienſia in *Biblioth.*

Ambroſ. ipſamque typis cuſam audivimus. His addimus donationem, per quam regio in ditionem Eccleſiæ Vercellẽſis migravit, & quàm firmarunt Impp. Otho III. anno 994. & Henricus II. an. 1014. teſte *Marco Aurelio Cuſano* pag. 355. 356. Anno 1238. menſe Maio confirmata fuit Comiti Brandratenſi vt infra nu. 103. Non patitur ſubiugari Feudo, paret Eccleſiæ Novarienſi, diſtatq; ab Arona milliaribus 18. ſi brevi (licet aſperiori) via per Ripariam S. Iulij pergis. Eamdẽ una cum Vallibus Oſcelana, & Intraſca à locuſtarum colluvie denudatam anno 1364. ſcribit *Azarius*.

quem quidem alij Sicciam, alij Seſitem dixere, qui mox Padum ingreditur iuxta *Bremide* haud ignobile Oppidum.

Plurima de hoc Oppido exponeremus, ſi propiùs ad inſtitutum noſtrum accederet.

80 Certius argumentum veritatis noſtræ (80) exiſtit campus, in quo conflictus fuit, quem tunc Rhaudium, nunc immutatis literis Robium, ſiue Rodobium appellant. Certiſſima quoque ſuperſunt argumenta Arx Mariana à Novaria quatuor millibus paſſuum, nec non Sillavengum, Sillavenia vici, ac Romanianum Oppidum, & Blandrate à Flandria, mutatione F in B. ut coniectari licet, dictum Quæ omnia eo deveniunt, quo liquido eruditis viris recte ſentientibus appareat, Romanos, Barbaroſque in his dimicaſſe locis, non in agro Veronenſi, ubi nulla penitus huiuſce memoria pugnæ reſtat. Nec illis abſonum videatur, *Florum* propinquitate nominis Athoſonis Verbanici, Atheſiſque Veronenſis longe deceptum ab recta via exorbitaſſe; nominum enim ſimilitudo maximos authores in pudentiſſima errata deduxit.

Cimbros ergo Chorographo Hiſtoricus noſter primus omnium (quod ſciam) ſenſit, nec infirme probavit, per Vallem Oſcelam adventaſſe, cum in Italiam irrumperent. Itaq; diſſertationem, quam de hoc tranſitu, Muratori oculatiſſime, ſuſcepiſti, exple, clademq; illam inſignem hiſce Barbaris per Romanos in agro Novarienſi illatam ſtatue, & firma, ac *Iulij Moſcardi*, cœterorumq; Veronenſium iactationes everte, quas *Cotta* in Chorograph. lib. 1. pag. 10. vix delibavit ex recentioribus ſcriptoribus vtroq; nempe *Merula, Caſtillienæo, Andrea Guidotto, Carolo à Baſilicapetri, Bartholomæo Scala, Alciato, & Io. Capis* authorem noſtrum compellante pag 99. Neque extimeſcas, ſi quis in arenam producat alpinos

pinos illos, qui in agro aut Vincentino, aut Veronenſi hactenus colunt linguam theutonicam (ut fertur) magis ſeptemtrionalem. Quoniam etſi velimus annuere, ipſos ortos ex illis, quos in eo conflictu captos Romana prudentia dicenda eſt ſparſim, ac diſgregatim locaſſe, ne facile coeuntes rebellarent, non ideò ſuggerunt certius pro Veronenſibus argumentum, cum etiam in alpibus Novarienſibus inſideant populi Theutonicæ linguæ, vt notabimus nu. 93., & quorum originem à Cimbrorum diſperſione & nos conijcimus. Addas, Camarianum vicum Novarienſem, quem author noſter vocat Arcem Marianam, ab accolis nuncupari Campus Marianus. Hoc nomen ab eodem Mario victore inditum, quis facile conijceret, cum Romani Duces conſueverint ante legem agrariam ſibi non Reipubl. aſciſcere campum, vnde hoſtem incubatorem abegerant, idemque Marius idemmet nomen indiderit etiam ei campo in Gallia ad Aquas Sextias per Teutones, ac Ambrones novas ſedes quærentes occupato, quem (ijs per ipſum vi. Conſulem ibidem deletis) ſibi addixerat, proprioque nomine inſigniverat, quemque indigenæ etiamnum hodie vocant Gallice *Camarjà*, latine autem Campus Marianus. Hac etiam (nimirum per Oſcelam Vallem) exploratum eſt, profectos Q. Servilium Cepionem, & Gn. Manlium, cum bellum Cimbris inferrent triennio antequam à Catulo, & Mario barbari funderentur: & hac profectum Servium Galbam, cum iuſſu Cæſaris in Italiam è Gallia reverteretur, vt infra nu. 103.: & demum hac tranſijſſe etiam Divum Franciſcum Aſſiſiatem in Gallias tendentem, & in Oppido Domo Oſcelę ſacellum erexiſſe, teſtatur *Capis* pag. 102. 103. 127.

Ab huius fluminis ſiniſtra Vergonta Vallis (81) linquitur, ubi craſſioris villi veſtes fiunt, quas non imprudenter bardocucullos appellaverimus. 81

Vergonta Vallis, nunc Plebs Vergonti, cuius caput Voconia, Italis Vogogna. *Ioannes Andreas Burrus* in opuſculo ſuo penes *Bibilioth. Ambroſ.* Miſcell. Novarienſ. 1. aſſeruato delineavit hãc regiunculam patriam ſuam, de qua prius ſcripſerant *Carolus à Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag. 203. *Flamma* in Chronic. c. 699. *Aegidius Theſcudus* in Rhætia Alpina p. 89 & *Ferrarius* in Lexico. Pagum regionis præcipuum Voconiã non recentem pronunciabo, ſed ex modico auctum; nam olim caput fuit Vergontum, à quo regioni nomen inditum. Sed eo ante annum 1300. deleto, Voconia aucta eſt, niſi facta. Hinc verſiculi in foro Oppidi:

Filia Vergonti fertur Voconia ſtrati,
Quæ patre defuncto flens manſit, & orphana mundo.

Tunc metrocomiæ dignitas in Burgum Petram Sanctam tranſlata, qui fluminis Antiæ (ad cuius ripas ſtabat) impetu funditus evulſus eſt anno 1328. 16. Martij. Qua de re ex Breviarijs cuiuſdam tabellionis Voconienſis hæc decerpta carmina ſane rudia, ſed referenda:

Mille tercentum annis vicenis & octo,
Veſpere nono die menſis à Martio ſeptem
Hic Petræ Sanctæ locus tam pulcher, opimus
Cum fletu magno effluxit torrentibus vndis.
Heu (præcondilecte civis) miſerabile fatum!

Quare Petraſanctini conceſſere Voconiam, quo Magiſtratus translatus vltra viginti quatuor pagos diſtringens. Anno 1610. 17 Octobris Oppidum ab irruptione torrentum, ac Athoſonis in excidij diſcrimen ductum notavit *Antonius Maria Blondinus* in ſuis tabulis diei 11. Iunij 1611. De illius nundinis habentur monimenta in Archio Statutorum Mediolani Cod. MS. F. pag. 178. Hic Seruitis conditum aſceterium anno 1483. 9. Maij, ſcribit *Burrus*, ſed de eo nulla mentio penes *Giannium*. Romanam inſcriptionem teſtan tem de itinere hic per Iulium Cæſarem patefacto recitant, eamque ſuperioribus annis abraſam dolent idem *Burrus*, & *Capis.* Hanc regiunculam ab Agonibus cultá fuiſſe, nonnulli tradunt penes *Io. Henricum à Pflaumern* in Mercurio Italico Italiæ deſcript. Agones putarem eos ſemialpinos dici, quos Aquonia, ſive Agonia alluit, nempe Riparienſes S. Iulij Diſtat ab Aroni milliaribus 20. paret Eccleſiæ Novarienſi, ac Magnatibus Bonromeis, quibus Feudale imperium collatum ab anno vſque 1446. tradit *Serenius* in Ethico Stylobate pag. 493., ſed per Ducem Ludouicum Mariam Sphortiam ereptum ante annum 1499. quo eiſdem reſtitutum, ait *Baſilicapetri* pag 536. ac innuit *Saraccus* in Trivultiade lib. 3. pag. 44.

Illabitur præterea fluvius quidam S. Iulij dictus,
82 quòd ex lacu eiuſdem nominis [82] oritur, apud quem eſt templum Divo Iulio dicatum, hodie quoque miraculis ſcatens, quem Hortæ lacum iuniores nominant.

S. Iulij lacus, templum, fluvius, (de quo rurſus infrà lib. 2. c. 1. n. 119.) vna cum regiuncula breviſſima circa eundem exiguum lacum à D. Iulio recte, & proprie nuncupata (Riviera di S. Giulio) referente ſqualidum, horridum, & infelicem lapidum acervum, & utrique imperio Novarienſis Eccleſiæ obtemperante, cuiuſque Metrocomia eſt Inſula S. Iulij, deſcribuntur à *Cotta* in Chorographia lib. 1 & 4. à *Carolo Franciſco Bertochino* I.C. ſympolite meo in ſuo Idillio, cui titulus *Armindo*, & à *Lazaro Antonio Socio*, quibus ad rem addo *Nicolaum Paccedianum* pag. 7. nec non *Martinum Brugnettum*, ad cuius imitationem quidam alius cecinit demonſtrando, hunc lacum à priſcis dictum fuiſse Cuſium.

curſuque citato
E Cuſio referens humeris ſpumantibus amnem
Tu quoque Strona ruis:

Hunc autem à S. Iulio dictum, recte pronunciat author noſter (ſic enim ipſum nominant Impp *Otho I. Henricus I. Conradus II.*, & *Henricus III.* in eorum Diplomatibus relatis è *Baſilicapetri*) ſcite notans, taciteque improbans iuniorum, & neotericorum ignorantiam, ac idiotiſmum devium à propria denominatione.

83 Hic impetuoſus fluvius, vulgò Strona [83] vocitatus, primo ſolus, exin Athoſoni commixtus iuxta Feriolum Oppidum Verbanum influit.

Hic fluvius, qui a *Galvaneo* Flamma in Chronico Extravag. MS. tit. de aquis & à *Carolo à Baſilicapetri* in Novar. Sac. pag. 171. & 191. adnotatur, præceps è

Valle

Valle Strona, ubi ſcaturit, non è lacu S. Iulij, eijcitur, Neguliam ex eo lacu effectum recipit, mox fragore maximo ruit in planitiem circa Feriolum (de quo etiam ſupra nu. 24.) vbi tacite, & recte in Verbanum labitur, antiquo ſinuoſo alveo ſponte derelicto, cum antea uſq; ad initium huius ſeculi deſineret in Athoſonem. Stronæ nomen pluribus fluvijs apud hoſce montanos commune ob ſonitum, qui huiuſmodi nomine patria lingua ſignificatur, quique ob aquarum præcipitium, & illiſionem efficitur.

Fere ad oſtium huius fluminis, nempe ad Gravallonam (84) vicum vix interiorem papyrus conficitur reliquis Verbanicis (nimirum Madinenſi, & Tapilianenſi) electior. 84

Augent præterea illum plurimi torrentes, multique limpidiſſimi fontes Martiæ, Virginique Romanæ præterlabentibus haud inferiores, quos vt nullius famæ prætereo. [85] 85

Quoſdam tamen minùs ignobiles duximus recenſendos, nimirum.

Canobianum (acolis Canobijna) (86) ruentem prope Transfluvium, de quo ſuperius nu. 8. ex Vallibus Canobiana, & Vegetiana. 86

Alium poſt Canarum nu. 13.

Alium ad Salaſcam nu. 17.

Alium ad Somarinum, ſive Solcium nu. 32.

Alium ad Madinam nu. 33.

Gionam (87) labentem inter vtrumq; Macaneum, ex Valle Vedaſca, de qua infra nu. 107. 87

Alium intra Luvinum, & Culmeniam ex Valle Conſilij Maioris inferius recenſenda nu. 76.

Margorabiam (88) ſe inſinvantem in Treſam prope Germignacam nu. 51. 76. 88

Boveſam intra Lavenum, & Portum nu. 53. 55.

Botiam (89) è lacu Gaviratenſi, de quo infra n. 124. ſe ad Moallum exonerantè. 89

Alium è Valle Cuvio emiſſum fluentem intra Lavenum, et Acerrum, ſiue Ceresolum nu. 55. 56. 57.

Moallinam ad Moallum nu. 62.

Aquamnigram ad Hiſprium num. 66. Cætera, quæ plurima ſunt, cum non viderimus, præterimus.

Hoc loco non ſilentio involuendus eſt error *Blondi* Foroliuienſis [viri alioquin doctiſsimi, & ſolertiſsimi] qui parum diligens in tractu Verbanico (legentes boni conſulant queſo) falſo autumat, Ticinum in Sebuinum lacum ingredi, antequam Verbanum attingat, cum etiam quibuſcunque de media plebe conſtet, nullum ibi exiſtere lacum præterquam à nobis delectum ad ſcribendum cum propinquis: Sebuinum vero lacum

Brixianæ regionis nunc Iſęi dictum, vnde Ollius effluit, nemo fere eſt, qui non intelligat, licet quidam apud *Plinium* ſcripſerint Sevinum eodem in ſinu. Multa puerilia ab eo tradita prætermitto, ut ubi inquit, curvatum ſupra bifariam Verbanum Lugani in ea parte appellatum. Hæc enim commemoro tantummodo, ne ſtudijs dediti iuvenes perverſa fallantur lectione. Dij mihi ſunt teſtes, me adagium illud in Phædro ſummopere vitare: *Dulcis anchon eſt*. Ad lacum igitur revertemur eundem.

Liber I. Caput IV.

Quæ circa Verbanum.

LVſtrabis montes aſperos, ſaxoſos, dumoſos, etiamnum ſilvis, nemoribuſque plenos, quæ non minus contignationi quam foco vtiles arbores ferunt. Subinde plurimos colles cum Baccho, Cereque certamen habentes reviſes: nec minora litora leges, quę viſu iucunda, pratis vernantia ſunt ita, ut ex fundis campeſtribus, collinis montanis nec quidem ſcrupulus terræ ſterilis deprehendatur. Terra ipſa etſi aliquando ſpecie differt, in univerſum tamen aut frugibus, aut ſilvis, vel ſaltubus veſtita; humidior qua Gallias, ventoſior qua Inſubres aſpicit; ubique pecorum copiam ſpectare libet, pinguia boum paſcua, ingentes ovium greges, nec minores caprarum, & porcos, & maialles, hædos Ambracienſibus petulciores, quorum ſummus grex carnarias tabernas facientibus per ternos menſes in urbem noſtram allatus ad urbis noſtræ obſonia augenda plurimùm confert.

Ex feris autem lupos maximos, urſos præpingues conſpicimus, ſummam copiam vivacium, cervorum, capreolorum, caprearum, vulpium, leporum frondoſa loca continent. Denique tres liquores humanis corporibus gratiſſimi circa Verbanum præcipue enaſcuntur: Vina Campanis ſimillima, (de Verbanicorum vinorum præſtantia *Andreas Bacius* ſapidiſſime ſcribit in Hiſtoria vinorum lib. *6* Vina in inſubribus) oleum haud Venafrano inferius, mella Hymetijs, Hyblæis, Calidnęis neunquam cedentia, quæ ſingula regionem illuſtrare valerent: Hinc maſſæ caſei bubuli, oviliſque afferuntur, quibus ipſi plurimùm nutriuntur: Hinc butyrum, candelæq; ſepi puriſſimi cæteras ex alijs regionibus aſportatas facile candore ſuperantes: Hinc piſces ad quadrageſimæ ieiunium præparati, quos agones dicimus: Hinc afferuntur olivę conditię, ſive mavis pauſias à paviendo dictas, ideſt tondendo, ſive teſticulares ſuaviſſimi ſaporis: Hinc tergora expolita ad caligas, calceos, crepidas, folles, domeſticaque cætera: Hinc vaſa eſculenta, & poculenta, lignea ſuppellex: Hinc tunicę librorum: Hinc inſtrumenta viminea: Hinc denique ea, quæ iuſtam voluminis magnitudinem adimplere poſſent.

Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor:

Et iam tempus æquum receptui canere, recreatoque paulisper animo ſecundum librum aggredi: *Maior enim* [vt *Papinianus* inquit] *poſt otia virtus*. [90] 90

Annonam, merces, ligna tum ad contignationem tum à foco tum ad varia fabrilia opera, carbones, lapides, calcem, papyrum &c. quæ ubberrime ad Mediolanenſes, ac aliò emittuntur, recenſet, enumerat q; *Morigius*, qui & ædificia impulſu aquarum arbores in aſſeres ſcindentia in pagis Macaneis, Culmenia, Intro, ac alijs notavit.

PRO.

PROOEMIVM.

SEquuntur dehinc memorandæ opes naturæ intra almæ parentis noſtræ viſcera reconditæ, quas avaritia, luxuriaque noſtra irritamenta malorum rimatur. Non ſatis nobis fuit illam benignam, indulgentemque ancillam creditum fœnus bona fide, amplioreque cumulo ad victum noſtrum reddere: quin etiam miſerrimi parricidæ ferro eam petimus, ipſiuſque arcana celanda in exitium noſtrum proſtituimus. Inde illud adagium Gręcanicum: Τὰ χρήματα πάνθ' ὑποτάσσει inde Latinum: Omnia auro, & argento venalia. Omnia divitiæ ſubigunt.

quid non mortalia cogis
Auri ſacra fames?

Inde fratricidæ Iugurthæ vox in Romanos conviciantis: *O urbem venalem, ſi modo inveniret emptores*: Inde Catonianum oraculum Ptolomęo conſulenti exhibitum: Si tota Egyptus in pecuniam verteretur, nunquam explere poſſes aviditatē, & ingluviem Cęſaris, & Pompeij: utinamq; inſulſus ille terreſtri Deo paruiſſet. Inde, inquam, gemmæ, armillæque, & murenulæ pudicitiæ lenæ: inde calices Mentorei, chryſendeta, ſmaragdes, tecta abaci ornamenta, phialæque, & laminæ thoris vermiculatim impexę: inde arma, bellorum incitamenta: inde moroſa pingendi ſubtilitas: inde obrizum, puſtulatumque perfectiſſimum: inde præcipua morum inſania cędendi

montes

montes ad marmora ſcrupuloſius invenienda, & quidem ea ex locis cognominata, ut apud priſcos Sinadica, Cariſtia, Laconica, Numidica, Hymetia, Lunenſia, in quibus M. Scaurus, L. Craſſus orator, Lucullus, qui Lucullïano marmori nomen dedit, ſe oblectavere: Addidere cęnationes, geſtationeſque etiamnum phengite diſtinctas: hinc denique ſuperbia, & ſcelera noſtra cuncta emanavere. Sed amor univerſi generis humani nos longius à propoſito evexit: nimirum nimium nobis aſſumpſimus univerſum genus humanum caſtigare velle, cum maiores noſtri de his iam pridem conqueſti ſint, conquerantur & poſteri. Itaq; farraginem noſtram ad calcem ducere maturemus.

Liber II. Caput I.

De effoſſionibus circa Verbanum.

QVęcunque hoc in capite enarrabuntur, tum ipſi vidimus, tum ex *Bramantis* ſententia ſcribimus Geometræ, & Architecti, Poetæque vernaculi ſeculi noſtri conſultiſſimi, qui regionem hanc ut ſcientiæ cupidiſſimus luſtravit, rerumque naturas ſubtilius indagavit. Et primo inchoãdum videtur à carbunculis. India tantum hos antea mittebat: tẽporibus autem D. Galeatij Ducis V., neſcio utrum felici auſpicio, an luxus creſcentis infauſto, inventi fuere, ut matronarum moroſiſſima deſideria non ſatiarentur, ſed augeſcerent. Hos argentarij Rubinos Rochæ novæ appellant: clariores ſunt Orientalibus, excuduntur ſumma cum difficultate cęli e ſaxo fragili, vnde maior interdum eſt impenſa, quam lucrum: excuſſos de-

inde magno prętinant: Mons autem, vbi deprehenduntur, eſt ſupra Bellinzonam prope Abiaſcum pagum, ubi Lipontina Vallis Bregnanæ iungitur. Poſt
91 gemmas ordine procedunt marmora (91) pretioſa, ex quibus omnis Lombardia domos conſtruit, & ornat.

Pretioſa nuperrime reperta etiam in Valle Strona: Ignobilia vero, ſed conſtantiſſima, ingentiſq; molis, ac pumicari patientia profert Bavenum: Subduriuſcula ſubfulva colles Angleriensis, & Aronensis.

92 Hæc binis in locis prope Tonſam Gandiæ, (92)

Accolis Gandoia. *Gaudentius Merula* de Gallor. Ciſalpinor. antiquit. lib. 3. c. 8. & *Carolus à Baſilicapetri* pag. 203. commendant candida marmora, quæ ex hoc monte Gandoia eruuntur in extructionem Templi maioris Mediolanenſium. Quidam putarunt, perexiguum Mergotij laculum (de quo ſuperius num. 23.) huic monti proximum nuncupatum fuiſſe Candidæ, & illum eſſe, de quo mentionem facit *Baſilicapetri* pag 350. Verum lacus ille (rectius Candiæ dictus) extat in agro Vercellenſi, ſeu Comitatu Canapiciano ad pagum Candiam, à quo *Petrus Filargus* de Cruſinallo Novarienſis (poſtea Alex. V. de quo ſuperius n. 19. & inferiùs 121.) cognominari delectatus eſt; & de eo lacu agit *Dominicus Marius Niger* pag. 133. et *Petrus Azarius* in Bello Canapiciano aſſeverans, in eo pago Candia ortum eſſe Summum illum Pontificem ipſius coęvum.

93 & Ornavaſci (93) effodiuntur:

Incolis Ornavaſco, & Arnavaſco, & de eo *Merula* lib. 3. c. 8 Pago imperant Barones Vicecomites Caſtellettani, & Eccleſia Novarienſis; diſtat ab Arona milliaribus 15. propriumque habet Magiſtratum, celebratque mercatum indultum, rogante illo Bonifacio Vicecomite, de quo ſupra num. 41. De lingua Theutonica etiamnum ab indigenis ſervata ſcribit *Carolus à Baſilicapetri* pag. 148 204. 492. Eodem artificio hìc ſicuti in Oppido Canobio albificatur ſal in uſum Oſcelanorum, ac Oppidanorum.

De Miſendono vico proximo, ac de quibuſdam alijs pagis inter Lepontios citeriores in Vallibus nimirum Antiaſca, & Seſite Theutonice (ſed rude, ac corrupte) loquentibus notat idem *Baſilicapetri* pag. 140. 142 148. 205. De Agario, & Salegio, Fopiano, & Formatia pagis in Valle Antigorij (de qua inferius ſub numer. 104.) eadem lingua utentibus idem *Baſilicapetri* pag. 226. 229. Adde & incolas vici Boſchi (in Valle Madia Verbano, & Locarno proxima) Theutonici idiomatis, teſte *Caraffino* Epiſcopo Comenſi in Ordinibus habendi Congregationes pag. 47. Verum unde hi Theutones profecti, quando huc, quave occaſione advenerint ſedes locaturi, prorſus incertum. Ornavaſcates tamen è Sedunis proceſſiſſe conſtat: Etenim cuidam pago in Sedunis veluti ſuorum avorum cunabulo, ſeu cuidam eiuſdem regionis Paræciæ, unde avulſi, quotannis vel cenſum, vel piam largitionem rependunt. Addo, pagum anno 1379 à quodam Rodulpho divenditum Io: Galeatio Vicecomiti, & anno 1495. imperante Ludouico Maria Sphortia, à quibuſdam Sedunorum quæſtionibus vin-

vindicatum, teſte *Ioanne Capis* pag. 35 Quare nec aſſentior *Aegidio Theſcudo*, qui in Rhętia Alpina pag. 125. excogitavit quædam levia de horum accolarum origine: neq; adhæreo opinantibus, quoſdam milites mancos, qui ſub Othone Imper. ann. 962. promeruerant in expugnatione Inſulæ S. Iulij adverſus incubatricem Vvillam Italorum Reginam, hìc ſibi quietem à munifico Principe impetraſſe. Verum nec temere quis crediderit, cęteros memoratos populos Theutonicę linguę eſſe ex reliquijs Cimbrorũ, qui per Romanos in agro (ut vidimus) Novarienſi capti ſedes etiam in Inſubribus, ſed diſgregatim, firmare iuſſi fuerint.

nigra autem prope lacum S. Iulij. (94) 94

De hiſce marmoribus in vico Oyra ad hunc lacum S. Iulij agit *Cotta* in Chorographia lib. 1. pag. 42. ex authore noſtro hic, & *Gaudentio Merula* de Gallor Ciſalpinor. antiquit. lib 2. c. 3. Sed notet lector, hunc lacum recte a S. Iulio nominari, non ab Horta, qualem inſcij, perperam putant appellari.

Ex his Aedem (95) Sacroſanctæ Marię dedicatam 95
hac in urbe faberrime cõſtruunt, quę facile ſeptem orbis miraculis addetur, tanta eſt operis moles, & architectura, tanta marmorum luxuria, Iconia ſtatuarum cælatura, totum denique ex amuſſim ſimetriæ corpus compactum, ut templum Dianę Epheſię à tota Aſia per ducentum viginti annos conſtructum magnificentia ſublimi exuperet. Nec illa iactet columnas, & epiſtylia ſummę molis, nec peritiſſimos niminrum extollat artifices Scopam, & Ceſiphontem, reliquaque miranda, ut impendium maximum in fundandis, & extruendis muris; nam pręter cęterarum rerum pretioſiorem magnificentiam in hoc Pythio (magis tripode) verum eſt, plebeculam Mediolanenſem omnem fere diaria cibaria, veſtimentaque pro labore in hoc templum maximum impartito lucrari. Incredibilis denique erigitur magnificentię, altitudinis, latitudinis, longitudinis, prima futura huiuſce urbis gloria, ita ut de illo melius ſit conticere, quam laudes brevi oratione lancinare.

Templum hoc Mediolanenſium maius, cuius primus lapis iniectus fuit die 15. Martij 1386. deſcribitur Latine à *Stephano Dulcinio* in Nuptijs Io: Galeatij Sphortię Ducis Vl. c. 2. *Gaſpare Ens* in Delicijs Italię pag 35. & *Vghel* in Ital. Sac. to. 4. pag 28. Italice autem à *Paulo Morigio*, *Io. Baptiſta Villa* in Septem Baſilicis

ſtationalibus, *Ioanne Iacobo Beſutio*, *Gaſpare Bugatto* lib. 6. pag. 703. & *Ioſeph Maria Balioto* Novarienſe Capucino inter opera Architectonica *Caroli Fontanæ* quamprimum evulganda: Laudaturque à *Tobia Corona* in Sacris templis cap. 26. *Io. Henrico Pflaumern* in Mercurio Italico, *Ioſeph Ripamontio* Dec. 3. lib. 3. Hiſt. Mediolani, *Sociaco* in lib. 1. Epigrammatum, aliiſque Scriptoribus. De Lapidicinis Verbanicis ad huiuſce templi uſum agit diligentiſſimus *Ioſeph Hieronymus Sementius* Somaſchenſis Cremonenſis in ſua Mediolanenſi urbe Parthenia MS. Plurima alia ſcitu digna vide apud *Camillum Sitonum* in Silva rerum Mediolanen. tit. Eccleſia S. Mariæ Maioris.

Igitur ad ſilices veniendum eſt, domuum noſtrarũ firmamenta, ex quibus Iovis arcem omnium Italiæ munitiſſimam à Franciſco exędificatam conſpicimus,

(De huius arcis conditu, ac inſtauratione vide *Ripamontium* Dec. 3. lib. 2. & 6. Hiſt. patrię, ac de eadem cœlo tacta *Conſtantium Landum* in Carminib. pag. 21.)

& lithoſtratas vias pertranſimus, qui antea cęnoſiſſimas regiones, mundiſſimas reddidere. Hi ultra Buziratum vicum, (vocem abſurdam corrige cum *Arlunno* ut ſupra n. 28.) & vltra Angleriam Oppidum frequentiſſimi reperiuntur ex quibuſdam ſaxis, quod mihi mirum viſum eſt intuenti: Eraditur pulvis in modum arenæ ſcalpellis ferreis ex compoſito ad id conſtructis, qua panni inficiuntur. Sed iam valles cum montibus, ex quibus ingentia ſaxa decidentia vi aquæ paulatim in lapillos litorales rediguntur, viridanti convexitate, atque amœnitate ad ſe characterem noſtrum poſcunt.

Liber II. cap. II.

De Vallibus.

EAs enumerare infiniti eſſet operis: more itaque prudentis Ducis delectum faciemus, Vallem
96 Lipontinam, (96) per quam Ticinus fluit, principem ponendo.

Ita-

Italis Valle Levantina, & de ea author hoc lib. 2. c. 1. *Aegidius Theſcudus* in Rhætia Alpina cap. 32. & *Galvaneus Flamma* in Chron. c. 699. Situ aſperrima eſt, attamen populoſa, ac armentoſa, chryſtallumque gignit færaciſsime: incipit à ponte, quo prope Biaſcam ſuperatur Ticinus, diſtante à Magaijno milliaribus 20. à Bilitione 12: extenditur intra Helveticas, ſeu Rhætias Alpes vſque ad ſummitatem montis S. Gotardi (ubi Capucinorum tuguriolum diſsitum ab Altorvo Helvetico leucis 10) longa milliaribus 24. lata plerumque 2. ac Italice loquitur. Eius metrocomia Faijttum (Faijtto) in umbilico ſitū. A Republica Altorvi diſtringitur per Legatū agentem etiam res capitales, coniudicibus tamen accolis ad huiuſmodi Magiſtratum pro lege patriæ promotis à ſuis conterraneis. In plurimas Paræcias diſtribuitur: ſitas ad interfluentis Ticini latus orientale Eccleſia Mediolanenſis regit, inſidentibus autem occidentali Comenſis imperat. Vallem hanc, nec non Bregnanam (de qua infra) Intraſcam, & Biaſcam anno 945. ab Athone Vicecomite Mediolanenſi, Vercellarum Antiſtite dono datas Canonicis Eccleſiæ Maioris Mediolani, tradunt *Ticinellus* in Atheneo pag. 60. *Puricellus* in Monimentis Baſil. Ambroſ. ſub eo anno, *Marcus Aurelius Cuſanus*. De hac largitione ulterius non diſquirimus, ſed *Muratorium* compellamus in to. 1. pag. 243. Anecdotorum, *Boſcam* in Martyrolog. pag. 140. 141. *P. Euſtachium à S. Vbaldo* de Metropoli Mediolanenſi nu. 260. *Blanchinum* in Diſſertatione Pallantina, ac *Gluſſianum* in Vita S. Caroli li. 4. c. 13. Compellamuſque tabulas *Beltramini de Carcano*, ac *Dionyſij Legrantiæ* Notariorum Mediolanenſium confectas diebus 30. Ianuarij 1441. & 20. Ianuarij 1520. in quibus propterea videmus, Canonicos illos Metropoliticos (uti univerſos) vſque ab anno 1322. vocatos fuiſſe Comites, & Dominos Vallium Belegnij, & Leventinæ, Abiaſchæ, Clari, & partium circumſtantium.

Dehinc Bregnanam, (97) 97

Alijs Breuniam, Belleniam, Italis Valle di Bregno. De ea vide *Galvaneum Flammam* in Chronic. MS. cap. 699. *Ioſiam Simlerum* in Valleſia pag. 302. & *Aegidium Theſcudum* in Rhætia Alpina cap. 34. ex Pliniana inſcriptione. Hanc Vallem *Petrus Azarius* fertilem, & amœnam dicit prodens, in ea dominari conſueviſſe quoſdam Avogarios de Belegno: ipſius dominium nactum fuiſſe Ioannem Vicecomitem Archiep. Mediolani, & ab eo Ioannem Vicecomitem Olegianum precario iure ditionem miniſtrandam accepiſſe: Galeatium, cui ex patrui Principis hæreditate obvenerat Comum cum montanis adiacentibus, ſibi in hanc Vallem imperium vindicaſſe paulo poſt annum 1355. Apud indigenas maxima erga S. Iulium Presbyterum religio. Vallis Sedes Prætoria, & Metrocomia Lotnia vicos ſubditos enumerat ultra 40. obtemperatque Helvetijs, & Eccl. Mediolanenſi.

Meſolcinæ iunctam, ubi Meſochius [98] Caſtellum. 98

Alijs Meſaucum, accolis Meſocco, huius Vallis Metrocomia diſtans à Magaijno milliaribus 37. & de eo *Aegidius Theſcudus* in Rhætia Alpina cap. 34. *Cluverus* utſupra ex *Polybio* lib. 2. *Saraccus* in Trivultiade pag. 13. *Io. Boterus* in Relationibus lib. 1. par. 1. tit. Rhæti, & *Gluſſianus* in Vita S. Caroli lib. 7. cap. 4

Hæc

Hæc Vallis ſane anguſta, populoſa, aſperrima, ac in trinas Præfecturas, ſeu (ut vocant) Vicariatus diviſa, & olim à Magnatibus Trivultijs Mediolanenſibus tenta incipit à pago S. Victore, & intra Helveticas, ſeu Rhætias alpes Miſaucum uſque metitur milliaria 21. In ipſam poſt Magaijnum, & Bilitionem aditus per S. Victorem, mox petuntur Rogoredum (ubi Trivultiorum ędes ſolo æquatæ ab accolis) Agrona, Loſtallum (prope quod eorundem Trivultiorum arx funditus everſa) Soatia, denique Miſaucum, in cuius Senatoria aula proſtant adhuc bina tormenta bellica, quibus hæc epigrapha Gothicis characteribus: *Io. Iacobus Trivultius*. Obtemperat Eccleſiæ Curienſi, & ſuam Ariſtocraticam libertatem Rhætico tuetur more: nullius ditioni in rebus privatis ſubiacet, in publicis autem ei Rheticæ fœderationi, ſeu ſocietati iungitur, quam vocant Ligam Griſam, linguaque utitur Italica. Hæc habui à Clariſs. Viro Ioanne Franciſco Piſano, qui regionem luſtrare iuſſus eſt anno 1681. cum Auditoris munere fungeretur penes Nuncium Apoſtolicum ad Lucernates.

Hæ ternæ ad Bellinzonam tridentis more deſi-
99 nunt. Sequitur Vervaſca (99) ubi ſylveſtres homines ſparſim ferarum ritu degentes vagantur.

Accolis Verzaſca ſub Dominio Helvetiorum, & regimine Eccleſiæ Comenſis, ut collegimus ex *Caraffino* in Ordinibus habendi Congregationes pag. 48.

Ad fauces Locarni quatuor reſpiciunt, ex quibus
100 Vegetiana (100) ſuperioribus annis furore Gallico, igni, ferroque populata domus funditus everſas amiſit, nunc vix pauperum incolarum ope, qui territi natales reliquerant ſedes, recuperare conatur.

Italis Valle di Vigezzo, & de ea *Carolus à Baſilicapetri* pag. 230 *Aegidius Theſcudus* in Rhætia Alpina cap. 35. *Maginus* in Geograph. *Paulus Merula* in Coſmographia. Populationem, de qua author noſter innuit, videat lector apud *Iannem Capis* pag. 32. De Novarienſium bello adverſus Vegetianos habentur nonnulla ſuperius num. 21. De memorando prodigio in pago Regio (accolis Rè) ſcilicet de icone B. M. V. anno 1494 ſaxo in fronte petitæ, & cruorem fusè emittentis circumfertur hiſtoria *Angeli Romani* typis multoties recuſa, quam referunt idem *Capis* pag. 119. *Baſilicapetri* ut ſupra, *Hippolytus Maraccius, Ioannes Rhaudius, Guglielmus Gumpenbergh* in Atlante Mariano, *P. Ioſeph Hieronymus Sementius* in ſua Novaria Parthenia MS. ac alij. Vallis Præfectura S. Maria: Duodecim præcipuos ipſius vicos collige ex *Baſilicapetri*, inter quos notamus Comũ uti patriam illius Ioannis Baptiſtæ Caballini inter Mediolanenſes tabelliones notiſſimi ob Directoria per ipſum edita, notamuſque Tragũtanum (accolis Trontano extra Vallis oſtium) ubi ortus Heterodoxus ille Dulcinus, de cuius impijs geſtis, praviſque dogmatibus nonnulla collecta vidimus ex authographis MS. penes *Biblioth. Ambroſ.* V. Novaria Miſcell. Novarien. 8. 9. Hic Novarienſis Eccleſia imperat, ac dominantur Magnates Bonromei ex feudali poteſtate collata anno 1447. teſte *Serenio* in Ethico Stylobate pag. 493.

Huic contigua eſt Canobienſis [101] frugibus ferax, & armentoſa. 101

Hanc Vallem fuſe *Morigius* deſcribit in ſuo Verbano, & pag. 86. nominat vicos 31. quos ipſa complectitur; Eius metrocomia Canobium, ditio ad Optimates Bonromeos, & Eccleſiam Mediolanenſem pertinet, prout ſuperius num. 9.

Nullæ dehinc inſignes exiſtunt Mergotianam [102) uſque, in quam Tonſa notiſſimus decurrit: 102

De hac Valle tetigimus ſuperius nu. 23. & de fl. Tonſa nu. 77.

Huic plures annexæ, ignobilitatis cauſa, præteribuntur, Domudoſilliana (103] excepta multis conventibus frequentata. 103

Huius Vallis Caput, ac Prefectura eſt Domum Oſcelę, Italis Domo d'Oſcela, ſicut & Valle di Oſcela. Ipſius rami, ſeu brachia ſunt Valles etiam Diveria, Bugnanca, Antrona, & Antiaſca. Videndi *Philippus Cluverus* Italia Antiqua lib. 1. cap. 14 *Paulus Merula*, ac alij, quos num. 77 recitavimus, quibus adduntur *Gaſpar Ens* in Delicijs Italiæ pag. 38. & *Philippus Ferrarius* in Lexico; Pleniori huius Vallis hiſtoriæ, ut diximus, euulgatæ à *Ioanne Capis* I.C. Domoſcelano addendum Monaſterium Capucinorum erectum anno 1666. in collis clivo, cum à flumine Bugna obrutum fuiſſet aliud, quod eiſdem extructum fuerat anno 1614. 17. Octobris, & de quo nulla apud eundem *Capis* mentio. Inter Codices MS *Biblioth. Ambroſ.* lit. D. ſeu R. num 231. in fol. pag. 38. habetur Diploma anni 918. in quo enunciatur, ad Eccleſiam S. Petri in Cœlo Aureo Papiæ pertinuiſſe nonnulla prædiola in quibuſdam huius Vallis pagis, nempe Vergonto, Miſendone, Villa, Montecreſteſo, Murade, Varenzaſca, Baci, Devere, Finole, Antigorio, Seſſello cum Eccleſia S. Mariæ, Campia, Novalio, Carſas, & Serago. Hac iter in Sedunos, Veragros, Galliam &c. a C. Iulio Cæſare iterum patefactum: Qua de re idem *Cæſar* in Comment. De bello Gallico lib. 1. & Inſcriptio penes *Ioannem Andream Burrum* pag. 14. & vt ſupra num. 80. Ante annum 1222. Oſcelanos, & Vegetianos in ditionem Comitum Blandratenſium migraſſe, eoque anno rebellaſſe, fœduſque cum Vercellenſibus percuſſiſſe, tradit *Bernardinus Bellinus* in Hiſtor. Serravallis pag. 16. Sed *Benvenutus San Georgius* in Chronico Montisferrati pag. 66. ſcribit, Federicum II. Imper. anno 1238. menſe Maio confirmaſſe Guidoni Comiti Blandratenſi dominium in utrumque Invorium, Arcem Vallis Seſitanæ, & in Comitatum huius Vallis. Pagos Paræciales ſupra 40 enumerat, ſoli Regali imperio, & Eccleſiæ Novarienſi obtemperat, diſtatque ab Arona milliaribus 28. Huic de Vallibus capiti nectimus

Stronam (104) accolis Valle Strona, Verbano proximam, obtemperantem Eccleſiæ Novarienſi, ac Primatibus Bonromeis, & Vicecomitibus ſub Præfectura Eumenienſi, diſtantem ab Arona milliaribus 19. deſcriptam à *Baſilicapetri* pag. 191. Ex ea prodijt Michael Angelus Morellus Monachus Auguſtinianus, ac de ipſamet nonnulla retulimus num. 21. & 91. 104

Nec

Nec non Antiaſcam (Italis Valle Anzaſca) quam *Baſilicapetri* deſcribit pag. 208. Bonromeorum Feudum ſub Præfectura Vergontæ Vallis (Voconiæ) de qua ſuperius num. 81. In pago Pedemuleria adhuc floret illa gens *Ferreria*, quam inter principes Guelpharum partium etiam in Valle Oſcela olim ſub dimidium ſeculi XIII. debacchantium enumerat *Petrus Azarius*, dum agit de vrbis Novariæ conditu, & contentionibus civium inter ſeſe pro ſumma imperij digladiantium. Vallis pagos Paræciales 9. continet.

Nec non etiam Vallem Antigorij (Valle di Antigorio) veluti Oſcelanæ apicem, ſive extremitatem alpinam, licet à Verbano valde diſſitam. Eam deſcripſit *Carolus à Baſilicapetri* pag. 224. & *Franciſcus Villegas* in Commentarijs ad leges municipales eiuſdem Vallis, addito inſuper icone topographico triginta vicos, & ultra indicante. Regia eſt Præfectura, & à Novarienſi Eccleſia regitur. Prætorem ſuperioribus annis illic egerunt I. C. Franciſcus Antonius de Ambroſijs Riparienſis meus, qui hoc anno 1699. ius penes Spectabilem Prætorem Papienſem dicit, reſque capitales agit, & I. C. Ioſeph Olina, ambo amici mei. Huiuſce Vallis (ſed præſertim Craveniæ vici) ſummum ornamentum Summus Pontifex Innoc. IX. de quo ſuperius num. 19. & fuſe in Muſeo Novarienſe: vici Crovei Ioanninus Minoia virtute celebris apud Franciſcanos: vici Viceni Io. Antonius Davia (natu Bononienſis) Legatus Pontificius ad Belgas, Colonienſes, Polonos, nuper vero eodem munere apud Auguſtiſſimum Cæſarem fungens, & Epiſcopus Ariminenſis, de quo in eodem Muſeo. Labem igitur, quam huic Oſcelæ Valli ſub initium ſeculi XIV. inuſſerat novitas Dulcini, emaculavit anno 1591. Summus Pontificatus Innocentij IX.

Altera vero ex parte lacus prima eſt Marobiana,
105 **(105)**

De Valle Morobiæ mentionem facit *Caraffinus* in Ordinibus habendi Congregationes pag. 49. Regitur ab Helvetijs, & Eccleſia Comenſi.

106 **& iuxta Cineris montem Lugani, (106) quæ pluribus catenata valliculis eſt.**

Illius Vallis caput Luganum, de quo inferius num. 110. 118. continet vicos ſupra centum (inter quos notamus Bedanum patriam Nicolai Ruſchæ, de quo inferius num. 118.) ac deſcribitur à ſuo *Angelo Serena* è pago Ronio, Mathematices militaris profeſſore apud Mediolanenſes, obtemperatque Helvetijs, maioremque partem Eccleſia Comenſis regit.

107 **Interiores ripas ingredientibus occurrunt binæ valles Conſilij Maioris, [107] ita vocant,**

Harum altera Vedaſca, Præfecturæ Luvinenſis membrum, plures continens pagos partim interiores, partim nimirum Garabiolum, Vetum, Campagnanum, Tronſianum in lacum ſpectantes. Eam efficit fluvius Giona inter utrumque Macaneum ruens in lacum. Quoddam ipſius priuilegium aſſervatur in Archio Statutorum Mediolani in Cod. Q. pag. 297. 300. Paret Dynaſtis Marlianis, & Eccleſiæ Mediolanenſi, eiuſq; initium diſtat ab Arona milliaribus 22.

Altera proprie Conſilium Maius, cuius vicus primas Dumentia, pagos ſupra 22. continens, obtemperans iiſdem Eccleſiæ, ac Dynaſtis, diſtanſque ab Arona milliaribus 20. De ea *Galvaneus Flamma* in Chronic. Extravag. M. S. tit. de aquis.

Pro-

Proximā Marchiroli addimus ſub Præfectura Luvinenſi, ditione Marliano-rum, & Eccleſiæ partim Mediolanenſis, partim Comenſis, pagos duodecim Paræciales enumerantem: illic ad Cunardum vicum vidimus antrum caver-noſum intra montis viſcera ſatis amplum, profundumque, ab accolis Infernum vocitatum, per quod torrens alte immurmurando ruit (veluti Poetarum Cocytus) montis radices transfodiens. Facilem ad illud acceſſum, facilem intra ipſum deſcenſum, ſed receſſum ſatis difficilem nec ſine aliquali horrore experti ſumus. De hac Valle habetur mentio apud *Boſcam* in Martyrolog. die 4. Febr. pag. 32. & *Caraffinum* in Ordinibus pag. 31.

poſt quas Vallis Cuvij, [108] 108

Italis Val Cuvio. De ea *Ballarinus* in Hiſt. pag. 273. *Flamma* in Chronico Extravag. MS. tit. de aquis, *Bonaventura Caſtillioneus*, & *Ioannes Stephanus Cotta* metrice, ſed breviſſime, ut mox infra. Vallis caput Cuvium: ſub eo plures vici, inter quos placet notare Cabiellium veluti patriam Frãciſci Ronchelli I.C. qui hac Aera Chriſtiana 1699. in Riparia S.Iulij (quam ſuperius notavimus) tenet ſubſellium olim nobilitatum Prætura *Boſſij, Taegij*, atque *Clari*, qui egregie de rebus capitalibus ſcripſerunt. Huius Vallis metricam deſcriptiunculam authore prædicto *Io. Stephano Cotta* eiuſdem Vallis Tetrarcha, (quem *Plantinus Platus* in poeſi, *Merula*, & *Picinellus* in Atheneo laudant) deſumpſimus è ſchedis Blanchinianis in hæc verba.

Exigis, ut noſtram referam tibi carmine Vallem,	
Obſequar, at nimium barbara verba leges.	
Eſt Cuvium, *dicta eſt de cuius nomine Vallis:*	Cuvio.
Hìc ſua ius dicens atria Prætor habet.	
In clivo apparent hinc oppida diruta vici:	
Comagium *hinc, poſt hæc* Cuvia parva *latet.*	Comagio.
Proxima Caonia *eſt, piſcoſi & flumina* Ranci,	Cuveglio.
Cui voluit ſemper Cantaer *eſſe comes.*	Cavona.
Matiacum, *& parvo non diſtat tramite* Bedra,	Ranzo.
Et Chalybes *tinctis corpora nuda genis.*	Cantauria.
Arvaque ſublimis Caſſani, *& candida ſaxa,*	Maciago.
Martini excellens prominet inde iugum.	Bedero.
In medio montis nemoroſum eſt cernere Dunum,	Ferrera.
Caſeolos quod dat, fragaque, & aſparagos.	Caſſano.
Montis ad ingreſſum Cuviæ ſtant tecta minoris,	Duno.
Qui tibi, Laurenti, *proxima rura colit.*	S.Laurentij Me-
Non procul aſſurgit cum turri nobile templum,	diolani Latifun-
Turba Sacerdotum quod veneranda colit.	dia ad Cuveliũ.
Hoſpitium hic, flante, eſt, nomen, quod ſumpſit ab aura,	Buffalora.
Quod mihi mille iocos, gaudia mille dedit.	
Vergubium *ſequitur, tuque* Arcumedia, *vini*	Vergobio.
Cui modicum, at fidei dicitur eſſe minus.	Arcomegia.
Eſt quoque Zuvinium *pauper, ſociumque* Caſale,	Zuigno.
Pauperior ſummo eſt attamen Ago *iugo.*	Caſale.
Hæc rura oſtendunt ad nudi culmina montis,	
Quæ cervos, & apros, accipitreſque ferunt.	

Adiacet huic Cuviæ Valli non ultima Brenta *,* Brenta.
Quæ domui viſa eſt ſemper amica meæ.
Cittilium *referam, nec te* Varadee *tacebo ,* Cittilio.
Atque Caravates, Gemonioſque *viros.* Varè.
Præteriturus eram Clementis pene ſacellum, Caravate.
Et rupem ingentem, præcipiteſque vias. Gemonio.
Si Cuvium redeas, occurrunt Actia rura, Aggio.
Quæ veteres Accam conſtituiße ferunt.
Attulit hæc eadem tardantes ruſtica vites
Fœmina, tam grato nomine digna coli. Orino.
Vicinum Orinum *eſt, nomen quod præbuit arci,* Cabiellio.
Cabbielumque *arci proxima dives* erit.
Eſt Brinzum *cum iure lacus pars ultima vallis:* Brinzo.
Sic etiam finis carminis huius erit.

Vallis hæc obtemperat Dynaſtis Cottis Mediolanenſibus, nec non Eccleſiæ Comenſi, eiuſque initium diſtat ab Arona miilliaribus 10. In vico Caravato, de quo hic ſupra, floruiſſe Grammatiſtarum Gymnaſium, demonſtrat oratio *Berzolini de Vavaſſoribus* ibidem habita XIV. Cal. April. MCDXIX. in Bibl. Ambroſ. MS.

109 Denique campus Gavirati, (109) qui Angleriam uſque patet.

Accolis Gavirato, Oppidum interius à Laveno (de quo ſupra num. 55.) ad milliaria 10. Dynaſtę Comitis Pyrrhi Vicecomitis Bonromei Mediolanenſis Præfectura pluribus imperans vicis, ac obtemperans Eccleſiæ Mediolanenſi. Superioribus annis illic Prætorem egit I. C. Ioannes Baptiſta Bonola Riparienſis meus. Oppidum exornat Antonius Albucius Ambroſianæ Bibliothecæ Præfectus, pijſſimæque Oblatorum Congregationis alumnus, cuius eloquentiam, atque eruditionem debito proſequerer panegyrico, niſi concors Mediolanenſium plauſus & illius merito, & meo erga illum obſequio ſatisfaceret, & imò niſi ipſe haberet maximæ ſuę ęſtimationis teſtem Academiam Faticoſorum, & *P. Hieronymum Meazzam* in Extemporan. Miſcellan. to. 3. pag. 297. 298.

Ex montibus Charaxes Bellinzonam contingit, ſuper quem Divus Ludovicus ſeculi noſtri frugaliſſimus Auguſtus, qui urbem hanc ex latericia marmoream inter Italicas ſplendeſcere, & ſurgere fecit, ſiliceum murum longitudine ſtadiorum XVI., denſitate ſeptem cubitorum arci Bellinzonianæ cum inexpugnabilibus turribus iunxit, quibus ſingulis prępeſt Prępfectus cum expeditiſſimis militibus vigilias agens. Hoc ſumma prudentia architecturæ opus ad Gallorum impetus arcendos, contundendoſque affabre

con-

conſtructum eſt. Mœnibus ſubterlabitur Ticinus, adeo fornicatus pons ſuperiactus. Mœnia illa quidem non minùs natura loci, quam arte munitiſſima ſunt, cuilibet Italiæ arci facillimè conferenda. De Bellinzona egimus num. 71.

Liber II. Caput III.

De Lacubus adiacentibus Verbano.

TRes Laculi influentes hunc nobilitant, quorum Lugano (110) adiacent inclyta Oppida pro 110
regionis ſitu memoranda;

Italis Lago di Lugano, quem *Gregorius Turonenſis* lib. 10. c. 3. *Cereſium* nuncupat. Fuſe deſcribitur à *Paulo Merula* in Geographia par. 2. pag. 1303. (ubi nominantur ſingula Oppida, quibus litora conveſtiuntur) recenſetur à *Ferrario* in Lexico, & quàm diligentèr à *Iacobo Solario*, & *Angelo Serena* delineatur in Inſubrum tabulis Geographicis. Ab authore noſtro inter tot ea loca præter Luganum, de quo inferius num. 118. recitantur

Broſinum, (111) 111

Rectius Ambroſinum, incolis Broſino, quod teſte *Caraſſino* in Ordinibus habendi Congreg. pag. 43. paret Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi. Ex eo infelix, ac miſerandus quidã Vrias Beſius, quidamq; glorioſus mirmillo Stephanus Coroneus prodiere, quorum lacrymandas, ac ineptiſſimas quiſquilias (licet alienarum curarum recreatrices) una cum ipſorum cineribus ſilentio ſepelio, ne mearum notarum candor geſtis ludionum, & re hiſtrionica maculetur.

Portus, (112) 112

Accolis Porto, paret Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi, ex *Ballarino* in Hiſtor. Comenſi.

Campionum, (113) 113

Rectius Campillionum, accolis Campione, Tetrarchia Abbatis S. Ambroſij Mediolani, de qua *Puricellus* in Monimentis Baſilicæ Ambroſ. num. 107. *Robertus Ruſca* in ſuæ gentis Hiſtoria, *Tattus* in Sacris Annalib. Comi. Nullius eſt Diœceſis, cum Abbas Tetrarcha iura Epiſcopalia illic habeat.

114 **Oſtenum, (114)**

Accolis Oſteno, Marlianorum Dynaſtarum Præfectura, ſub qua plures vici. Pagum illuſtrat *Iacobus Solarius* Mathematices profeſſor, de quo ſuperius mentionem fecimus, cuiuſque virtus per varios militię gradus adhuc enitet apud Allobrogum Regulum, & Venetos in Peloponeſo (ubi Tribunatum bis, ac Modoni moderatorem geſſit) in Dalmatia, & Albania: nec non apud Cæſarem in Vngaria, & Hiſpanum Monarcham in Inſubribus. Oppidum paret Eccleſiæ Mediolanenſi.

115 **Porlectia, [115]**

Accolis Porlezza, Metrocomia regionis, quam Plebem Porletiæ nuncupant, Præfectura Dynaſtarum Eſtenſium, duodecim, & ultra continens pagos, paret Eccleſiæ Mediolanenſi, & recenſetur per *Paulum Merulam.* Capucinis anno 1581. 8. Febr. Monaſterium excitavit prope vicum Tavordum, cuius Eccleſiam Gaſpar Vicecomes Archiep. Mediolani conſecravit die 9. Iulij 1596. De Oppido agunt *Tattus* ut ſupra, *Codex* MS. penes Capucinos Mediolani inſcriptus: *Fundationes Conventuum Capucinorum &c. Vghell.* to 4. pag. 45.

116 **Seſſa, [116]**

Eodem nomine apud accolas: paret Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi.

117 **Morcum, [117]**

Rectius Murcotum, accolis Morcò: De eo *Franciſcus Ballarinus* in Hiſtor. Comenſi pag. 301. Ab Helvetijs Præfecturam recipit, & ab Eccleſia Comenſi regitur, ut ex *Caraffino* pag. 44.

118 **Luganum, (118) unde nomen ſumpſit.**

Italis Lugano. Fuſe deſcribitur à *Ioſia Simlero* in Rep. Helvet. pag. 255. *Iacobo Hoſmanno* in Lexico, & à *Gaudentio Merula*. De ipſo agunt *Ballarinus* pag. 300. *Caſtillionæus*, *Gaſpar Ens* in Delicijs Italiæ pag. 41. Boſca in Martyrolog. pag. 23, & de Origine, & ſtatu Biblioth. Ambroſ. pag 20. laudans municipem Antonium Olgiatum illius Bibliothecæ olim Præſidem, cuius mentio apud *Picinellum* in Atheneo pag 252., & apud *Rugerum* in Meletis pag. 226. *Tattus* in Hiſt. Comenſi, *Robertus Ruſca* in Hiſt. familiæ Ruſchæ pag. 135. *Philippus Ferrarius* in Lexico, *Cluverus* lib. 1. c. 14. 36. *Nicolaus Tacedianus* (MS. in Bibl. Ambroſ. lit. A. num 105.) lib. 14 multa prodens de Comitibus Ruſchis olim hìc dominantibus, *Chronicon Humiliatorum* MS. mentionem faciens de Sodalitio Humiliatarum ſub anno 1350. virtute, ac opibus florente in hoc Oppido, & in quadam æde, quam de Verla nuncupabant. *Domitius Calciatus* Novarienſis:

Lucanæque domus, & multa vallis oliva.

Saraccus pariter Novarienſis in Trivultiade lib. 6. pag. 81.

Lucanæque domus multa exornantur oliva,
Aemoniæ nemus hæc Teſſala Tempe feras.

Oppi-

Oppidum ſane nobiliſſimum ob nundinas, Monaſteria bina Sanctimonialium, alia Franciſcanorum Reformatorum, Conventualium, Capucinorum, & Collegium Somaſchenſium, nec non ob ſplendorem urbanum. Paret Helvetijs, & Eccleſiæ Comenſi, ampliſſima eſt Præfectura, diſtatq; ab Arona milliaribus 32. Ex vico Bedano prodijt ille *Nicolaus Ruſca*, qui virtute, ac doctrina clarus ab Heterodoxis dire tortus occubuit Sundrij an. 1618. 3. Septembris, & de eo ſcribit *Ioannes Baptiſta Baiacca*.

Ad hunc lacum intra Luganum, & Porletiam ſita eſt Vallis Solidi, accolis Val Soldo, quam *Dominicus Marius Niger*, & *Galvaneus Flamma* in Chronic. cap. 699. recenſent, & noviſſime *Ioannes Iacobus Beſutius* concinnavit in Deſcriptione Templi Maioris Mediolani pag. 213. Hac in regiuncula, quæ pictorum, ſculptorum, ſtatuariorum, architectorum, ac literatorum fodina eſt, utramque poteſtatem gerit Archipræſul Mediolanenſis. Inter indigenas commendatur Peregrinus de Peregrinis è vico Puria, qui ſeculo ſuperiori fuit Inſubrum Archimedes, & Io. Lezenus omnium bonarum diſciplinarum, & religionis cultor, ac Primos Baſilicæ Modoetienſis. Præterea eundem lacum coronant etiam vici Oira, Biſſonum, Caputlacus, Ripa, Pons Treſæ, de quo *Cluverius* Ital. Antiq. c. de Lepontijs, omnes ſub Helvetiorum Dominio, & regimine Eccleſiæ Comenſis, Lacima, qui Prefectura eſt, ae regitur ab Eccleſia Mediolanenſi, nec non Lavena ſub Dynaſtia Marlianorum in Comenſi Diæceſi.

Vaſtæ circum circa ſolitudines, ferarum luſtra. Hic emittit flumen, de quo ſcripſimus. Alter eſt Hortæ, ſive mavis Divi Iulij, (119) 119

Lacum S. Iulij (Lago di S. Giulio, priſcis Cuſius) nec non viculos ſalebroſis, ac ſqualentibus ipſius lateribus inſidentes recenſet *Cotta* in ſua Chorographia, qua ſuperius num. 82. ac alibi uſi ſumus. Notet rurſus lector, hunc lacum à S. Iulio rectiſſime nuncupari.

à quo non longe abſunt Omagnum, [120] 120

Rectius Eumenia, ſeu Vemenia, Italis Omegna, inſignis Præfectura (duodecim diſtringens pagos) ad oſtium lacus Sancti Iulij, cuius euripus, quem accolæ Neguliam vocant, Oppidum interſecat. Oppidum ſub Io. Marchione Mõtisferrati incubatore Novariæ quidam miles Iacobinus municeps nobilitavit circiter annum 1356: ſed ineunte ſeculo XV. illuſtrarunt Peregrinus, & Gaudentius pietate inſignes ex Franciſcano Sodalitio, & hac tempeſtate decorant Hector Albergantus, ac trini fratres Bazettæ, Franciſcus nimirum in Ticinenſi Gymnaſio primarius profeſſor Iuriſprudentiæ, ac præceptor meus: Carolus olim ibidem Iuſtinianæas Inſtitutiones relegens, nunc Cameræ Apoſtolicę, & Annonæ Auditor penes Legatum Bononienſem: & Horatius multarum palmarum Patronus in foro Mediolanenſi, & ex Vicarijs, ut vocant, Generalibus in Mediolanenſi Dominio. Oppidum recenſetur à *Carolo à Baſilicapetri* in Novaria Sac. pag. 190. ſervat arcis, ac valli veſtigia deletorum (ut conijcio) anno 1311. una cum propinquo caſtro Cruſinalliano, paret Eccleſiæ Novarienſi, ac Magnatibus Bonromeis, & Vicecomitibus, diſtatque ab Arona milliaribus 18.

Cru-

121 Cruſinallū (121) Croſinallo, pagum non procul à Verbano in Curia Ceri intra fauces Eumeniæ ſitum recenſere cogor veluti patriam illius *Petri Philargi*, ſive de *Candia* (qui & Summ. Pont. *Alex V.* de quo ſuper. n. 1992.) ex ſuæ patriæ olim Tetrarchis Nobiliſſimis. Hanc Novarienſium gloriam, obtruncatis Græcorum (Cretenſium nimirum) Bononienſium, ac Papienſium contentionibus vidi ineluctabiliter firmatam in Muſeo Novarienſi. Vicus paret Primatibus Bonromeis, & Vicecomitibus, & Novarienſi Eccleſiæ, diſtatque ab Arona milliaribus 17. Cum alia loca non ſuperſint notāda, in quibus de fiduciaria Dynaſtarum Bonromeorum poteſtate ſit facienda mentio, Lectorem monitum volumus, tantum imperium, quo ijdem olim in plures Tetrarchias ſciſſo fruebantur, ſuperioribus annis coaluiſſe in Exc. Co Carolum, & coalitum conceſſurum in Exc. Co. Ioannem, unicum illius inclytæ familiæ germen, veram magnanimitatis ideam, & Sanctiſs. D. N. Innoc. XI. ex nepte, e Carolo fratre pronepotem.

122 ## Acrabium, [122]

Accolis Crabia, vicus litoralis ad lacum S. Iulij, & de eo ſcribit *Cotta* in Chorographia lib. 1., & 4. Paret utrique imperio Eccleſiæ Novarienſis.

123 ## Bogninum. (123)

Nullus ad lacum S. Iulij vicus eſt, cui nomen Bogninum aptetur, ni forte reponendum vel Bozium mapale litorale, vel Bugnatum quamvis à lacu diſſitum. Cætera huius lacus mapalia habes ex *Cotta* ut ſupra.

124 ## Tertius Gaviratus (124) dictus à loco eiuſdem nominis, paludis cænoſæ inſtar, & tamen piſcoſæ.

Accolis Lago di Gavirate, & de eo *Bonaventura Caſtillionæus*, *Philippus Cluverus* in Italia Antiq. lib. 1. pag. 410. & nonnulla tetigimus num. 109. Ipſius longitudo à pago Capitelacus (indigenis Cè de lago) uſque Bardellum ad milliaria 6. maior amplitudo fere ad 2. pertingit, dimiſsiſq; colliculis continetur. Efficitur aquis pluvijs, fontalibus, ac fluentibus è proximo laculo Ternati (alijs Comabij) oblongo ultra duo milliaria, lato ultra unicum, circumornato pagis Corcenio, Mercallo, Comabio, Ternato, Verano; recipit contiguam paludem Monati ambitus ultra bina milliaria decoratam vicis Monato, Travedona, Vſmato, & Cadreliato; Proximumque, & exiguum habet ſtagnum Biandroni. Ab ortu coronatur pagis Schirana, Capitelacus; à meridie Azato, Galliato, Bodio, Catiaco: ab occaſu Blandrono, Bardello, ubi euripus in Verbanum ruens: à Septemtrione Gavirato, Oltorio, Oltrona, Gropello, Calcinato inferiori, Molinatio. Hi laculi (piſculenti admodum) ita ſolida glacie concreſcunt, ut plerumque etiam plauſtris onuſtis tutum iter exhibeant. In Ternatenſi quotannis, ineunte vere, ſuccreſcunt arbuſculæ, quarum glans imitatur caſtaneæ formam (ſed eſt triangularis) corticem, ac ſaporem: eam indigenæ appellant caſtaneam tum aquatilem, tum lacualem; nequaquam eſu ingrata eſt, ſi fatuitatem corrigas, & ſub diebus canicularibus matureſcit, ac

legitur

legitur. De hac caſtanearum ſpecie mentio nulla apud *Vlyſſem Aldrovandum* in Dendrologia.

Hinc in interiora ingredienti occurrit Valleſium (125) celeberrimum Oppidum, 125

Vſitatius Variſium (etenim vernaculi Mediolanenſes ſæpiſſime immutant L. in R.) Italis Vareſe, de quo *Merula* lib. 5. c. 6. *Alciatus* in Antiquario, *Bonaventura Caſtillionæus, Ferrarius* in Lexic. Geograph. V. Vareſium, *Flavius Blondus* in Lombardia, *Andreas Aſſaracus Saraccus* in Trivultiade lib. 5. pag. 75 *Picinellus* in Atheneo pag. 120. *Boſca* in Martyrolog. pag 28. 48. 112. 153. 179. 235. 240. 264. 284. 295 379 421. Vrbis non modicæ præſeferre videtur ſpecimen. Ibi Regius Præfectus quamplures ex propinquis vicis diſtringens: cultiſſimus urbanus ſplendor, ornatus, pompa: viæ, vicique plerumque porticibus decorati. Oppidani fere ad quinque millia: nullus ibi rem ruſticam agens: Virorum aſceteria quatuor, à Sodalibus Franciſcanis Severioris (ut vocant) Obſervantiæ, Conventualibus, Capucinis, & Carmelitis Excalceatis culta: fœminarum vero tria: templa XXV. undequaque elegantiam, ac nitorem ſpirantia, quorum primarium commendatum ab *Vghello* in Ital. Sac. to. 4. pag. 46 inſignitur cætu Canonicorum XVIII. multiſque adminiſtris, nec non turri campanaria ſane (pro loci qualitate) admirāda, cuius octo campanæ muſica concertatione gradualibus vocibus modulamen profecto iucundum, & ſynphonicum edunt: Paræciæ V: Mercatus hebdomadalis: commercium peramplum: annonæ affluentia: nobilium, ac divitum domicilium, ſedeſque frequentiſſima: præſtantium ingeniorum perenne ſeminarium, felix germinatio, teſtibus totijs viris, quos *Philippus Picinellus* Concivis collegit in Atheneo: Suburbanæ deliciæ, & ſeceſſus campeſtres. Ex Inſubria *Petri Antonij Criſpi* MS. *Camillus Sitonus* in Sylva rerum Mediolanenſium tit. Civitates extinctæ hæc exſcripſit: *Prope Variſium adhuc videre eſt grandis urbis veſtigia, quæ Neon fortis (melius Monfortis) Ruiazanave dicebatur. Eo loci extructa erat, ubi Sciannium, Morazzonum, vicuſque Gazzate ſitus eſt, à quo non longe abeſt locus, qui etſi in ſatis amplum agrum converſus eſt, Luci tamen appellationem, ac nomen retinet; ſiquidem ibi gentilitio more lucum fuiſſe credendum eſt, quò ad ſacra facienda eius urbis incolæ exibant. Eius urbis nomen retinet locus, qui ab Oppido Variſio paulo plus uno milliario diſtat, & vocabulo corrupto Neonfontanum appellatur.* De eadem urbe *Flamma* in Polit. Novell. cap. 50. MS. De colle ſupra Variſium ad quatuor millia paſſuum B. Virgini Mariæ nuncupato, & mox celebrādo ab authore noſtro, ubi circiter annū 1604. erecta ſacella ad repræſentanda ſimulacris principaliora Chriſti D. N. geſta, ſcripſere *Cæſar Tettamantius, Paulus Morigius, Bartholomæus Maninus* Riparienſis S. Iulij. *Sementius* in Agro Mediolanenſi Parthenio MS. *Tactus* Decad. 1. pag. 297. 298. *Franciſcus Rugerus* in Meletis pag. 199. *Boſca* in Martyrolog. pag. 359. *Morigius* etiam in Hiſt. Mediol. lib. 3. & in Hiſt. Verbani, *Puricellus* in Diſſertat. Nazariana cap. 54. num. 21 *Io. Rhaudius* in libro Sabbati del Gieſù exemplo 38. & noviſſime *Dominicus Bizozerus*.

ſupra quod mons incultus poſt quatuor mille paſſus Sacroſanctæ Mariæ Sacellum in cacumine attol-

lens

lens ſummis religioſum miraculis. Huc totius Italiæ perſolvendorũ votorum gratia frequentiſſimus coetus confugit: Egregium eſt ſpectare dona aurea, argentea, cerea tholo, tabulatiſq; pendentia, tabellas ęgrotorum ad ſalutem nuncupatis votis illico perventorum: quique nexibus carcereis ſtatim ſoluti: luxatorum cito concretorum abſque Catonianis cantionibus in ipſius re ruſtica edoctis, carcinomata, vomicas, gangrenas, alios denique, & conclamatos morbos precibus pellentium. Quæ omnia Virginis potentiſſimæ pietate, in quam ſalutis meæ ſpem collocavi, accidère, in dieſque creſcunt. Hæc autem à me obiter dicta ſunt illius Divæ memoria, cui tota mente addictus ſum. Cumque ad deliramenta quorundam deludenda, qui ut ingenioſi videantur, Chriſtianam fidem irrident, ipſi bovinatores, nebulones, anathematici magis irridendi, quiq; plus in oſtentatione, quam in conſcientia futilis eloquentiæ imo loquentię ſuæ reponunt: tum vero aduerſus idiotas, & clancularios ſuſurrones, qui inſani vitiligatores utpote circumforanei rabuli audent rumigerari, & potius fringuillare deditos hiſtorijs, fabuliſque priſcis (utque dilucidius loquar) ſtudijs humanitatis inhærentes, nunquam ſuſpicere cælum, æternæque divinitatis nunquam reminiſci, nec Deum rite adorare, cum ipſi magis Epicuri de grege porci quam rationalia animantia vanis quibuſdam ſuperſtitionibus imbuti, & [ut *Hieronymus* meus inquit] per trabem oculi ſui feſtucam alterius eruere nitentes, nec quid, nec quo probo more Deum colere debeant, ſatis noverint belluas imitantes, quæ una per devia, & confragoſa errantes

rantes viſa incautæ ſequuntur: nec hi quidem Theologos, & Chriſti tubicinibus, prudentibuſque ſacrificulis audientes, quos cum cervice ſua cornea miſſos faciamus.

Liber II. Caput IV.

De Arboribus.

NOn incongruum erit ſylveſtres arbores circa Verbanum enaſcentes breviter digerere: ſed prius à glandiferis exordiẽdum videtur, quod primæ mortales aluere, ut pleraque è curriculo vetuſtatis ad nos certiſſima argumenta pervenere. *Ovidius* quoque noſter id hoc teſtatur carmine:

Ante nec hirſuti torrebant farra coloni,
Nec notum terris area nomen erat.
Sed glandem quercus oracula prima ferebant:
Hæc cibus, et teneri ceſpitis herba thorus.

Inter quas quercus haud dubie palmam obtinet; nam hinc civicæ coronæ, quæ antiquitus dabantur civem ſervanti, hoſtem interimenti, & locum, ubi digladiabantur, retinenti. Proximę huic fagus, roburq; notiſſimæ, æſculus Iovi grata, cerrus horrida, ilex ad plurimas materias vtilis; quæ ſingulæ generatim ferunt aut glandes ad ſues pingueſcendos, vel gallam corijs perficiendis, tingendiſque aptiſſimam, aut agaricum antidotis efficaciſſimum: multę quoque peculiares ad materiam ligneam circa Verbanũ enaſcuntur cortice uſitatiſſimo ad tergora conficienda, ut piceæ, abies, theda, & reliquis longe præſtantior larix, ex qua rates, quæ in ſcandulas poſtmodum reſecan-

ſecantur, Mediolanum vſque ad laquearia fabricanda devehuntur. Hinc hercle libet exclamare: O immenſam tignorum, trabium, fiſtucarum, longunorum, ſublicarum, aſſerum, perticarum copiam, ex quibus urbs noſtra munitur, & decoratur, tecta ipſa eriguntur, clattratę ſpeculæ fiunt, pulpita, ſuggeſtus, cophini, capſæ, ſcrinia teſſellata, & emblemata à lignarijs fabris dolantur, & poliuntur! quidquid denique ſpecioſi ex materia illa conſpicitur, inde quęritur: necnon in aquoſis montibus ſurgunt cornus, & carpinus obduræ, pinus altiſſimæ, lauri opaciſſimę, tilliæ leves, fraxini proceræ, cuius naturam, quam *Plinius* indicat, non omittendam eſſe duxi, quod iſtius arboris odore ita ſerpentes terrentur, vt ſi quis eorum aditum cum igne tum fraxinea fronde circumſepiat, prius in ignem fugiant. Innumeræ præterea arbores, partim ſteriles, partim fructiferæ iſtic reperiuntur, ſed neque numero comprehendere refert. Dicenda etiam betula Gallica, quàm Bielam nuncupant, miro corticis candore, & tenuitate ad quæcumque aptiſſima, & ad circulos vaſales, item corbium ſportas: fructiferas nullas, vel paucas eſt propius conſpicere præter caſtaneam nemoroſam, & redivivam, ex cuius fructu ibi panis conficitur, avellanaſque nuces craſſiſſimo nucleo, in quorum ſtipitibus glires pingueſcunt.

Liber

Hominum mores. (126) 126

NAtura ipſa hominum agreſtis, & quamquam parum politica, attamen referenda. Induſtrij, & agiles procul dubio homines, vt ſi quid in eis culpandum ſit, magis locorum ſylveſtri naturę quam ſummo ipſorum, & acutiſſimo ingenio adſcribi debeat. Quidam ut acutiſſimo ingenio, ad varios labores literarum pręſertim per orbem terrarum peregrinantur: alij rates conficiunt, alij coriaceis, alij piſcatorijs mercibus victitant: alij architecti, aut cuiuſcunque rei ad vitam humanam utenſilis peritiſſimi fabri præſertim ligneorum vaſorum eſculentorum, & poculentorum: ſunt qui more Nomadum mapalia inhabitant lacte, caſeo, caſtaneis veſcentes: ſunt quibus panis uſus eſt incognitus, glandes pro eo rodentes: hi ſunt, qui extremas montium partes magis peragrant, quam incolunt: cæteri agricultura felices probandi, teſte Mantuano vate, ubi ait:

O fortunatos nimium ſua ſi bona norint,
Agricolas:

quos *Horatius* in Epodis beatos prædicat:

Beatus ille, qui procul negotijs
Vt priſca gens mortalium
Paterna rura bobus exercet ſuis
Solutus omni fœnore.

Fęminę ibi eadem fere, quæ viri, ut apud Xamatas Meoticos fit, officia exercent: omnes in univerſum patientiſſimi ſitim, æſtumque tolerare, frigora, atquę inediam coelo, ſolove aſſueti: robuſtiſſimi terram re-

paſtinant, quæ doctis, liberiſque manibus revoluta uberiores fructus præ noſtra terra affert; ſi enim aliquando cauſas ſcrutarere, cur interdum frumenti, vinique caritate laboremus, non alias cauſas in mediũ afferrem, niſi quod ipſi prædia noſtra colere dedignamur, quoſdamque agricolas ad rura mittimus debiles, vel mancos, & ſi non hiſce vitijs laborant, ſyderum, temporumque penitus ignaros, quæ duo priſci illi plurimum in ruſticis deligendis quæſivere. Numne triumphales illi peritiſſimorum Romanorum virorum agriculturæ intentiſſimi erant, & vir bonus, cum laudabatur, ſatis erat dici bonus colonus?

Verbanicolarum mores expenduntur etiam per *Merulam* de Gallor. Ciſalp. antiquit. lib 3. c.6. & *Aegidium Theſcudum* in Rhætia Alpina cap.35.

Liber II. Caput VI.

De Ticino ex Verbano effluente.

NE interim nimia ruſticitate evagemur, non prętereundum eſt, Ticinum ex Verbano decurrere arenis aureis, & argenteis copioſum, quem ex priore Ticino in lacum influente, ut diximus, aſſumpſiſſe nomen arbitramur, in quo *Strabonis* Geographi impreſſorum animadvertendus eſt error, qui ſingula verba peritiſſimi Scriptoris pervertère; Verum enimvero ſi quis tam veſanæ mentis tantum auctorem huiuſce errati taxare vellet, ad agnatos, gentileſque deducendus eſſet, præſertim cum idem in quarti principio ad verbum hæc dicat. *Huic finitimus loco Larius lacus eſt, quem Addua fluvius auget, inde amnem Padum ingrediens.* Illi vero imperiti ſcripſere ſuperius, Tici-

Ticinum ex Lario, Adduam ex Verbano fluere, quod etiam falſum eſſe, quiſque de media plebe non ignorat, etſi *Strabonem* id ex *Polibij* auctoritate ſcripſiſſe, non ex ſenſu ſuo autumaſſe, ex ipſius contextus lectione clarum ſit. Rationabilius quis falſum illud eiuſdem taxaret auctoris circa amnem Eridanum, qui nullibi terrarum exiſtit, cum vicinus Pado dicatur. Sed hæc tanquam frivola cum menſura Verbani ab eodem parum vera tradita miſſa faciamus; Satis nobis fuerit aſſidue ſtudijs incumbentes monuiſſe, ut locum depravatũ caſtigent: Nunc maiora petamus. Flumen iſtud (inſigne clade Scipionis) apud Sextium labi incipit naves onerarias Papiam deferens, cui etiam Ticinum ab ipſo antiqui nomen impoſuere. Sed antequam illuc vſque perveniat, in diverſa ſcinditur brachia, inter quæ Gravallonum facit, de quo idem *Blondus* nimium ridicule in Lombardia ſua deſcribit. Pudet refellere quæ de illo dicat, cum pateat omnibus, eum Ticini brevem ramulum mox in eundem reverti: tanta quibuſdam in locis claritate labitur, ut nummi, & lapilli in profundum alveum iniecti appareant. Nos huiuſce rei periculum fecimus, mirabamurque, denarium in aqua viſum ſolita quantitate maiorem oculis noſtris ſubinde efferri; memoria deinde repetentes, humores corpus diaphanum ob radios lucis ab oculis noſtris emanantes variare, ita ut oppoſita minora maiora apparere faciant, quemadmodum de loginquis accidit ſtellis, ab ea deſtitimus admiratione. Diverſis in locis prope ripas Ticini memorantur Caſtellettum, Abbiagraſſum, Viglivinum, Mortaria, Laumellum Longobardorum hiſtorijs nobile, à quo circumflua inſula Laumellina

lini

lini ferax nomen traxit, nec non ignobilia alia Oppida.

Liber II. Caput VII.

De Navigio.

POſt centum ſexaginta ſtadiorum decurſum Ticini ex Verbano Principes noſtri ut ad Reip. munia vigilantiſſimi, in mediumque conſulentes ex eo labentem aquam Mediolanum uſque manuaria foſſa intra quoque mœnia deduxere circa pomerium, cui navigium à re ipſa melius nos emiſſariū appellaremus. Proh Deus immortalis, quantam copiam rerum ad victum, exercitiumque humanum Inſubribus noſtris euripus iſte toti populo ſaluberrimus, nec non ſuburbanis prædijs frugaliſſimus defert! Quid de quocunque genere piſcium in ipſo luxuriantium, ex quibus Civitas plurimum nutritur, loquar? Quid de vivarijs copioſis, quæ ſtabulatores ad hoſpites reficiendos ſemper præſto habent? Quid de immenſa aquæ utilitate ad prata irriganda, molareſque rotas vorticoſo impetu vertendas, tum ad grana terenda, tum ad pannos opera fullonum molliendos? Rivi inſuper ex eo deſcendentes cunctas ſordes emundant: quin etiam piſcinas ex ipſius aquæ emolumento in domibus noſtris habemus, & ante lares, unde recentes piſces opportune decoctos varijs condimus liquoribus. Hoc loquor de his, qui Portam à Ticino dictam [ex ſeptem uberiorem, & amœniorem] accolunt. Denique ſingulorum Mediolanenſium pace hoc dicere auſim, fame laboraturos eos, ni

iſtius

iſtius aquæ commodo iuvarentur. Reſpondebis forſitan: Dicax temerari uſque mihi videris; Numne antequam prædictus euripus fieret, abundantiſſime. Mediolanenſes noſtri degebant? profecto, ſed non tantus civium, plebiſque conventus, non is gentium concurſus tunc præclariſſima in urbe noſtra erat; Videmus namque diverſas nationes, maioreſque in dies ad hanc totius Italiæ pulcherrimam metropolim confluere, quæ (vt eam parciſſime laudem Plinianum illud aſſumendo) rectrix, parenſque mundi altera, ſcatet viris, fœminis, Ducibus, militibus, artium præſtantia, ingeniorum claritatibus, ſitu, atque ſalubritate coeli, acceſſu cunctorum populorum facili, uberrima denique operoſis delicijs, quibus etiam Tarentum, Corynthumque ipſam ſupergreſſa eſt, ut vere illud *Auſonij* Burdigalenſis propagari debeat:

Et Mediolani mira omnia, copia rerum.

Patet ergo, manuariam hanc foſſam nullatenus a Gallis aut factam, aut ampliatam, cum hi ante noſtrum Chorographum nunquam in Inſubribus pedem fixiſſent. Quare uulgus (ut ſæpiſſime aſſolet) ſummopere hallucinatur, dum eos tanti operis autumat authores. Primus evripus è Ticino per Mediolanenſes excogitatus, tentatus, fluxurus per latiſsimum, ac patentiſsimum campum incultum, quem accolæ vocant *Brughera di Soma*, (ubi anno 1636 24. Iunij inter Hiſpanos, & Gallos dimicatum) improfuturus iacuit infectus poſt irritum conatum, oblongoque, ac profundo cavo (ob oleum & operam perdita) inditum alluſivum, & iocoſum nomen *Pan perduto*. Ille autem, quo præcipue Mediolanum fruitur, inventores (ita opinor) habuit Papienſes. Multo ante annum 1179. inceptus eſt, teſte *Puricello* in Monimentis Baſil. Ambroſ. num. 576. licet *Boſſius* in Chronic. & *Galvaneus Flamma* in Manip. Flor. MS. pag. 108. tradant incohatum ſolummodo anno 1188., & idemmet *Flamma* (parum ſibi conſtans) in Chronic. cap 913. operis initium referat ad eum annum 1179. Vſque ad Abbiagraſſum Oppidum fuit primùm deductus agri Papienſis irrigandi gratia, & eo in agro deſinebat nullatenus, vel leviſsime Mediolano proficuus. Spem Papienſium diu fefelliſſe fertur; nam primis ſub annis alveus prope Robecchum ob ſoli poroſitatem aquas adeo epotabat, ut intra illorum limites vix aliquantula penetraret. Mox (ob repentinam concretionem, & conſtipationem) abundantiorem copiam ſono campanarum dicuntur excepiſſe. Sed anno 1179. 5. Auguſti Mediolanenſes inediæ averruncandæ ſolliciti, nedum ipſummet ampliare, ſed etiam ab eo Oppido ad urbem uſque

novam effoſionem producere aggreſsi ſunt, quam brevi perfecere, & *Ticinellum* nuncuparunt. Ita ex MS. Antiphonario S. Georgij in Palatio penes *Biblioth. Ambroſ.* & ex *Triſtano Chalco* in Hiſt. patr. pag. 248. Anno tandem 1257. Turrianis imperantibus, Prætore Benno Gazano Bononienſe, univerſus alveus rurſus, ac adeo inſtauratus à Mediolanenſibus, ut etiam naves onerarias pateretur, teſtibus *Chalco* pag. 323. *Corio*, & *Aegidio Boſſio* in Praxi Crimin. tit. de aquis num. 6. Ab huiuſmodi ampliatione, eiuſque authore, ſive à vico Gazano, quem alluit, aliud nomen *Naviglio di Gazano* exortum, quod denique nomen à Mediolanenſibus poſt alium euripum per Franciſcum Sphortiam I. an. 1468. in urbem ex Addua derivatum, rurſus immutatum eſt in *Naviglio grande*. Igitur cum anno 1279 (ait *Corius*) aquæ per agrum ſuperfluerent, Mediolanenſes conati ſunt illas in Lambrum fl. ad Melenianum devolvere. *Paganus de Brozano, Grezius de Muzano, Antonius de Retonate, Maifredus de Lera* tabelliones Mediolanenſes mentionem de hiſce aquis reliquere in eorum publicis monimentis dierum 4. Martij 1223: 15. Maij 1280: 25 Octobris 1285: & 16 Auguſti 1296. quæ per March. *Vercellinum Mariam Vicecomitem* conquiſita hactenus per ipſius hæredes cuſtodiuntur. Igitur commentum apage ne Gallis honor circa hoc opus indebitus exhibeatur etiam ab eruditis viris. Quidquid Verbanus emittit Mediolanum navi devehendum, olim Ticinus portabat ſolummodo ad loca proxima Lunato Puteo alto (accolis Lonato Pozzolo) quo in pago ſtatio, unde Mediolanum terreſtri itinere trahebatur. Hæc hauſi è Clariſsimo antiquitatum Mediolanenſium effoſſore, ac amico meo *Camillo Sitono I. C.* in Sylva tit. de urbis Mediolanenſis ædificijs publicis &c. MS.

Liber II. Caput VIII.

De Viglivinenſi Agro.

VErerer, ne ingrati, ac ſegnis animi exiſtimari poſſem, ſi deſcripto Ticino ipſius lacus emiſſario huic opulentiſſimæ urbi utiliſſimo planitiem pulcherrimam inter duo flumina iacentem [prædictum, & *Aquoniam* [127] ex agro Novarienſi derivantem] ſilentio involverem:

127 Alijs Aquonia, Italis Agogna, priſcis Novaria, ut ex Cluvero. Scaturit è latere meridionali iugi Mergotioli, in Riparia Sancti Iulij Verbano proxima, deſcribitur fuſius à *Cotta* in Chorographia lib. 1. pag. 28. e *Cluvero*, *Bertio*, *Nigro*, *Brietio*, *Tabulis Peutingerianis*, *Velſero*, *Hoſmanno*, *Sacco*, *Merula*, *Blondo*, *Baſilicapetri*, *Ferrario*, *Gualdo*, *Ploto*, *Menochio*, *Dondeo*, *Rhaudenſe*, *Tuſco*, *Facio de Vbertis* in Dittamundo lib. 3. c 5. Flumen profecto quam maxime utile agris Novarienſi, & Papienſi ad irrigationem derivatum. Ab eo Novariam dictam quis colliget ex *Cluero* in Italia Antiq. to. 1. pag. 409. *Ioannes Cerutus* in ſuo

Ticino: *Et vagus octipedes gignens Agonia cancros*.
& *Fr. Ludovicus de Ameno* de quo ſupra num. 70. in recitato Epithalamio hunc fluvium, ac Seſitem, Ticinumque ad epulas convocatos fingens. Eoſdem una cum cæteris Inſubricis fluminibus, ac lacubus tum hoc Verbano, tum illo Sancti Iulij, alijſque colligit *Ioſeph Heronymus Sementius* in ſua Hydrographia Hiſtorica, & Myſtica MS.

Scelus, inquam, nefaſque putarem ſedem hanc numine Principum electam illotis, ut aiunt, pedibus præterire. Quippe qui cum ſuperioribus annis viderim Pana, Sylvanum, Faunum, Dianam ipſam cum Dryadibus, Amadryadibus, Napæis hos inhabitaſſe locos, nunc vero hiſce in arcto gurguſtiolo compulſis, fauſtis optimi Ludovici Reip. noſtræ typhis auſpicijs Cererem, Liberum, Pomonam dominari. Vbi rubigo ante erat, nunc Flora: ubi dumoſa, hirta, ſquallida, inculta, ſordida, verita tellus, nunc bonus eventus, & lympha. Denique Dij Conſentes duodecim adſunt: ubi leporaria, & ornitones quondam, nunc ager cultus. Quo exemplo patuit, Principes noſtros illud amplexari Platonicum, non præſtare quod ſibi ſolis eſſet utile, ſed veram, ac inſtabilem Civium benevolentiam optimam cuſtodiam in medium conſulendo potius ducere, quæ munitiſſima caſtella, fortiſſimas phalanges, machinas quaſcunque vincit, enſemque Dionyſij Siculi aſpernari cogit. Bono, inquam, publico faventes, ſoliti more avorum ſuorum aſſiduas hoc in latiſſimo campo exercere venationes, nec minora aucupia, quę ſunt Principum oblectamenta, valetudineq; robore ſalubri confirmant, voluptates ſuas partiario cũ populo Viglivinenſi diviſere, vt ille maiorem partẽ agri coleret, ipſi poſt tantas curarum moles, quibus Italicarum Rerumpubl. conſilia, civiumq; ſuorum negotia maxima cognoſcunt, & librant, amœnum aliquem ſeceſſum tantiſper, dum implicitum re-

mitterent animum laboribus, adirent. Ipſe Ludovicus prudentiſſimus vates tantam iſtius terreni futuram nobilitatem, & copiam iam inde ab initio animo præſagiens, olimque Viglivinum ditiſſimam futurum Civitatem, cum arua ipſa ſiccitate, & aquarum inopia ſterileſcerent, nec fructus non modo in annum, ſed nec quidem per ternos menſes huic populo alendo colligerentur, curavit ſumma impenſa alveis effoſſis binos rivos deducendos tum ad annonam actuarijs cymbis in urbẽ devehendam, tum ad hęc undique irriganda: Vnum ex Ticino, alterum ex Aquonia, (ſed dicas e Seſſite) effluentem, ex quibus rivuli perennes ad prata adaquanda, coeteraque neceſſaria derivantur, adeo ut maxima huius ſoli foecunditas ſperari debeat tum ex hoc emolumento, cum terra ipſa multorum annorum frondibus, & herbis (peculiaribus ſuis fætibus) ſaginata largioribus pabulis facilius edendis, educandiſque frugibus ſufficiet. Immenſa mehercule ſubit admiratio tam frugaliſſimarum rerum ab eodem Principe hic inſtitutarum, ita ut verear, ne prius deficiam, quàm merita oratione hæc ipſa adamuſſim exornare valeam. Hic enim, optime Lector, non ſemibarbaris, nudiſque verbis agendum ut in Verbanico ſitu, ſed congruæ materiæ inſignia ſcripta accomodare neceſſum eſt. Pręterea ea non ſic ampla e me narrari quibunt, quin ut maiora ſuperſint. *Erit ergo*, ut *Tibullus* inquit, *nobis voluiſse ſatis*.

Annus MDCXCVI. celebrius reddidit Vicevanũ ob pacem ibidem ineunte autumno percuſſam inter Cæſarem, Reges Hiſpanum, Galliumque, ac Allobrogum Ducem, per quam Galli (ſolo æquatis arcibus Caſalis S. Evaſij, Pinerolij, ac Seguſij, quibus incubabant) ceſſere Italiâ, Cæſareæ vero copiæ, quæ pro Allobrogibus, Pedemontanis, ac Inſubribus tutandis Italos immenſo vexabant cenſu, Germaniam repetiere.

Liber II. Caput IX.

De Viglivinenſi fertilitate.

INchoandum primo videtur à Sfortiaca villa opportuna ſitus poſitione, aeris ſalubritate, partium urbanarum, ruſticarum fructuarium plena, oraculo priſco exædificata, ut neque fundus villam, neque villa fundum quærat. Quæ ſi recte librentur, apparet, harumce auctorem Q. Cincinnatum, C. Fabritium, Curium Dentatum, Attilium Regulum in hac divina rei ruſticę doctrina imitatum, ut non minus ruſticam iſtam ſcientiam naturæ coeli, terrarumque operoſiſſimam ſcrutatricem, ac ſtratagemmata ipſa calleat. Alter denique Saturnus in his excolendis agris merito nuncupari poteſt. Quibuſdam fortaſſe indignum, indecenſque videatur, me Virum totius Italiæ fræna moderantem in his commemorare: qui ſciant, apud antiquos noſtros fuiſſe gloriæ curam ruſticationis, ut antea diximus, nec minorem laudem adeptos in extollendis patrijs finibus quam defendendis, regendiſque. Hæc itaque villa quatuor ſpheriſterijs ambita ſpeciem oppidi præbet: intus ſunt ruſticorum habitacula, & fænilia, palearia, horrea, oporothecæ, pinacothecæ, areæ, curtes, bubilia, cellæ condititiæ, & promptuariæ ornitones. Adiacent viridaria pomiferarum, nuciferarumque arborum copioſiſſima, quin etiam labyrinthum (pomario nomen eſt) multis fructuoſis plantarijs, malis præſertim Punicis conſeruere. Id ex ſinuoſitate ſic dixere. Additus eſt Minotaurus ad ſpecimen Cretenſis: Auſim id affirmare, non minoris admirationis, laudiſque

hortos penſiles, quam hoc fuiſſe: his Alcinous, Heſ-
perideſque haud immeritò inviderent: cunctis enim,
quos priſca antiquitas admirata eſt, antiſtant: Haud
inferioris laudis ſunt mororum uberrimæ plantæ ab
eodem frugaliſſimo Principe bombicum alendorum
ergo hoc in ſolo innovatæ. Hæ arbores Pyrami, &
Thisbes amantium cruenta memoria ſapientiſſimæ
cæterarum iudicatæ, quod ſerotino germinatu flo-
rent, nec niſi exacto frigore eædem tardiſſimæ ſene-
ſcunt, colores ternos aſſumentes fructus edunt, al-
bum, rubrum, ſupremo atrum: ex frondibus tota
æſtimatur vtilitas, quibus bombices ſerici procreatri-
ces nutriuntur, qui primo papiliones fiunt, mox tu-
nicis villoſis inhorreſcunt, ſericamque luxuriam
noſtram gignunt. Occurrunt enim mores ſeculi no-
ſtri taxandi, ex hac præſertim vana luxuria dam-
nandi, quæ ſerico exquiſito, & invento, non minora
nobis vitia invexit, ac Romanis imbelles Græcanici
ritus, Aſia debellata, intulere: Sed de his queri de-
ſinamus: Nam Viglivinum Principum noſtrorum
dulce Antium, & præſtantiſſimis ingenijs præcipue
128 *Candidi* Hiſtorici haud ignobilis inclytum, (128) nec
non lanificijs copioſiſſimum ad ſe muſam noſtram
haud iniuria vocitat.

Ad hæc capita VIII. & IX. legendus *Carolus Stephanus Brambilla* in Eccleſia Vicevanenſi par 3. cap. 16. Villa Sphortiaca à prædicto Ludouico Maria Mediolanenſium Duce VII. dono data eſt Sodalibus Prædicatoribus Sanctæ Mariæ Gratiarum Mediolani anno 1498. 3. Decembris. Petri Candidi, & Angeli Decembriorum, nec non Vberti ipſorum patris geſta, ac monimenta literaria habentur in Muſeo Novarienſe. Plures Vicevanenſes, qui literis floruere ante annum 1529. collegit author eiuſdem Muſei, in quo etiam eximium, ac Excellentiſs. leguleium Io. Franciſcum Piſanum enumeratum veneramur vtpote Civem Novarienſem effectum.

VIGLIVINI ORATIO.

Cinge thytoreico populus tua tempora lauru,
Lux nova Phœbais oritur radiantior aſtris,
Sydera iamque novo gaudent Hyperionis ortu,
Miraturque vices rerum natura beatas:
Aurea nunc fulgent Ludovico Principe ſecla,
Iam licet Auguſti redeuntia cernere ſecla,
Templaque belligeri Latio concludere Iani.
Ipſe pater Divum ſumma Franciſcus ab arce
Lactea, qua candet, zona ſuppoſta calenti
Lumina contorſit Ligurum miratus habenas.
Italiam longa ſecuram pace requirens
Vnam, luſtravit concordia regna profatus,
Qua ſe labarant, Superùm ſcandente rogatu,
Qua locus Erigones chalarum proxima ſigno,
Hic, ait, hic aliquis noſtra num ſtirpis alumnus
Pacata Latium docuit frænare quiete?
Arſacida anne aliquis venit de gente peritus?
An Scythica Alpinos qui mollia iura doceret?
Non ea barbaricæ non eſt prudentia menti,
Heros nempe Italùm fuit (alto ab ſanguine) cauſa.
Hæc fatus ſceptris moderatas inſpicit urbes,
Quas decus ipſe hominum patrio complexus amore;
Et Mediolani felicia tecta probauit.
Poſt mea reſpexit miratus mœnia quondam
Sphortiaca concuſſa manu, et ſurgentia ſpectans,
Hæc ait. An Tyrio renovantur mœnia plectro?
An Getica crevere lyra? an qua Pergama Phœbi
Silviadum fuerant tales non (gloria) muri?
Hæc ea ſunt fatis urbem cinctura ſuperbam,

Hæc

Hæc arx imperio munimen grande paratur,
Gallorumque minas, nec Cimbrica bella timebit.
Inſubrij gaudete patres, mea tu quoque proles,
Et tu, Viglivinum, contingas ſydera plantis:
Iam iam civis eris, ſunt hæc conſulta Deorum;
Orbe Tonans medio nuper concilia iunxit.
Conſenſere omnes, quo civica ſerta darentur
Servati civis Caſtello dona merenti,
Irrita thura Ioui fuerant, et publica vota.
Bariacum iuſſere Epidauria numina Regem,
Seceſſus peteret uiridanti colle beatos
Laturos Pythiam tranquillo fine ſenectam.
Pone metum, curas, lethi obliviſcere, nate:
Stant tua fata diu, modo tu virtute perennes:
Sic tibi candenti ſedes ornatur Olympo.
Certe ego te puerum tanta ſpe, ac indole tanta
Complectens prædixi umbras, mea pignora quæque;
Teque virum ſolum, nec me mea cura fefellit.
Quin etiam Auſonijs inhians cum bellua terris
Bizanti circum ſæviret mœnia Turca,
Et ferus Euboicam ſperaret Chalcida victor,
Legimus in ſumma dignum te mole pericli
Vnum, noſtra cui parerent ſigna Camillo.
Eia age, cœleſtes properans cape, nate, coronas,
Ab Ioue quis iubet incingas tua tempora quernis,
Pręſcia venturi ſunt hęc prænuncia ſecli.
Ergo, mei cives, rutilans aurora reſurgit:
Ite citi, properate gradum. O quæ fæſta parantur,
O quæ ſacra novis pendent Diplomata ceris!
129 *Iam iam Pontificis celebrantur templa dicatu.* (129)

Hiſce binis poſtremis carminibus author noſter indicat deſignationem, quam Ludovicus Maria Sphortia ſumſerat de erigendo Vicevanum in Civitatem, ipſumque decorando Sede Epiſcopali, cum tunc contineretur in ſacra Dioe-

Diœceſi Novarienſe, à qua exinde (anno ſcil. 1529.) per Clementem VIII. Summ. Pontif. fuit divulſum, imperante Franciſco Sphortia II. Qua de re videndi *Sacchettus* in Vicevano Illuſtrato, & *Brambilla* in Eccleſia Vicevanenſe.

Hæc ſunt, Muratori ſuaviſſime, quæ Macaneo addenda cenſui, prætermiſſis innumeris viris Verbanicis & toga, & ſago illuſtribus, ne merus exſcriptor viderer, ac prætermiſſis notis ad Philoſophica, Philologica, Moralia &c. cum non ſutor ultra crepidam. Tu igitur nobiliora conſuas velim, & admirandam Sphyngem noſtram (Belloium ſcis per hanc antonomaſiam indicari) verbis meis ſaluta hoc ænigmate, quod ipſe excogitauit.

Commiſſam bis tolle crucem, binuſque character,
Qui Deus eſt, ornet, non tetragramma, cruces.
Ordine converſo veneranda hæc grammata figes,
Inter utramque notam colloca utramque crucem.
Omnibus his unum Chriſti caput, Oedipe, præſtet,
Vt, tibi quod voveo, perficiatur opus.

Solutio ænigmatica.

Chriſte, caput donas: donas, Deus optime, plantam:
Duplicem uterque crucem, principiumque tui.

Ipſi aliam ipſius ſphyngem dicas:

Inter ver, & anum poſſes ſi ponere Beta,
Naiadum, & Heſperidum perfruerere choro.

Solutio.

Et Latij, & Graij donant elementa ſecunda,
Quæ inter ver, & anum te recreare ſolent.

Vale Muſarum delicium, & hęc ramalia, hæc montana ſegmenta collecta, & confarcta inter vacationum deliria accipe hilariter ex Ameno in Riparia S. Iulij Diœceſis Novarienſis, e meo ſylvoſo tuguriolo Fontana d'Oro (anno MDCIC. Cal. Maij) à

Tui Obſequentiſſimo

STAZIO TRVGO CATALAVNO.

IN

IN AMENI STEMMA CANEM.
CVI LEMMA:
SOLOQVE, SALOQVE, POLOQVE.

Latrat humo, pelagoque natat, ferveſcit in axe:
Imo Tartareos excubat ante forès.

Ad Canem.

Elinguis laceras, lambiſque edentule Momos:
Tam mirum officium quis docuit? pietas.

INDEX, ET APPENDIX.

S. Abundius Zephirinus num. 19.
Acerrum. 56.
Acrabia. 122.
Aegidius Boſſius. 108.
Aeneas Silvius Picolomineus. 19.
Aenigmata ad harum notarum authorem. 130.
Agari lacus. 77.
Agra. 47.
B. Albertus Beſutius. 59.
Alexander V. 19. 92. 121.
Alpes 69. Altini. 21.
Ambroſius de Roccacontrata. 19.
Anchiſes Vicecomes. 35. 38.
Andreas Textorius. 51.
Angelus Decembrius. 128.
Angelus Porinellus. 41.
Angleria. 67. De ſtatu Eccleſiaſtico huius Oppidi vide *Vghellum* to. 4. pag. 45. De prælio apud idem commiſſo, in quo Picininus Bracienſium ductor à Sphortianis fractus, ſcribit *Sigiſmundus Pandulphus de Malateſtis* in Epiſt. ad Franciſcum Sphortiam ſocerum MS. in Bibl. Ambroſ lit. X. num 352. Adde plurima collecta per *Camillum Sitonum* in Silva rerum Mediolanenſium MS. tit. Comites, & Reges Angleriæ, ac tit. Civitates extinctæ ex *Flamma* in Manip. Flor. & in Polit. Novell. cap. 50. 95. MS. Sed ſolertiſſimus *Blanchinus* cum doctiſſimo *Alciato* in Formulis Romani Imperij cenſuit, hoſce Regulos creatos fuiſſe in gratiam Principum Mediolani, ſubdens: *Quia in tot, tantiſque publicis documentis a me inſpectis, imo penes me extantibus nullam de his Comitibus Angleriæ factam mentionem aſſero; quod fere impoſſibile videtur, ſi extitiſſent.*
Annona ex Verbano. 90.
Antiaſca Vallis. 77. 104.
Antigorij Vallis. 77.
Antonius Albucius. 109.
Antonius Bendonus. 35.
Antonius Cerrutus. 40.
Antonius Olgiatus. 118.
Antrona Vallis. 77.
Antrum in territorio Gunardi. 107.
Apinum. 43.
Aqua nigra fl. 89.
Aquonia fl. 127.
S. Arialdus. 52.
Arnavaſcum. 93.
Arolum. 60.
Arona. 35. De Baſilica *Vghell.* to. 4. pag. 52. De Cœnobio olim Benedictinorum, nunc Collegio PP. Societ. Ieſu, *Camillus Sitonus* in Sylva tit. Civitates extinctæ MS. ex *Benvenuto* in Chronic. MS. Penes hoſce PP. quidam alter Codex membranaceus perantiquus MS. proſtat, quo uſi ſunt Monachi Benedictini in controverſia hiſce annis acriori ſtudio ventilata, nimirum, Quis ſit author ſacri Opuſculi, quod inſcribitur De Imitatione Chriſti, & ex illo ſenſum decretorium firmarunt pro ipſorum ſodali Ioanne Gerſene Abbate S. Stephani Vercellarum, repudiatis Ioanne Gerſono, & Thoma de Kempis. Hunc Cod. commemorant *Poſſevinus, Bellarminus, Bernardinus Roſignolius,* & *Iulius Franciſcus Ramponus* tabellio Aronenſis ſub die 26. Martij 1668. quorum omnium teſtimonia produxere, qui pro Gerſene poſtularunt. De binis fœminarum Monaſterijs, altero nimirum erecto anno 1590. promotore Ioanne Mellino Societatis Ieſu, altero à pijſſimo Gratiano Ponzono anno 1645. conſulas *Marcum Antonium Roſſam* in Vita eiuſdem Ponzoni cap. 9. De arce circiter annum 1105. ſpectante ad Archi Antiſtitem Mediolanenſem *Landulphus de S. Paulo* MS. in Bibl. Ambroſ. lit. F.

num. 526. De quodam cenſu ab Aronēſibus præſtito Petro de Candia Archiepiſcopo (è vico Cruſinallo) *Beltraminus de Carcano* in ſuis tabulis diei 10. Novembris 1405.
Ars albificandi ſalem. 9.
Arx Mediolani. 95.
Aſcona. 5.
Atinia ulmus. 21.
Athoſo fl. 77.
Auguſtinus Ramellus. 50.
Aurelius Luvinus. 49.
Authores, qui de Verbano ſcripſerunt, vide in præfat.
Balinaria familia. 52.
Bartholomeus Papi. 5.
Baſilius Bertucius (29. & infra V. Carolus Maria Maddius) Socratis, ac Platonis mirificus ſectator, cui, Luca Tozzius nunc Pontificius Archiater nuncupavit opera ſua medica.
Bavenum. 25.
Bavoni Vallis. 74.
Bedanum. 118.
Bederum. 52 *Vghell.* to. 4. pag. 48.
Belgiratum. 28.
Belinzona. 71. 109 *Caraffinus* in Ordinib. habendi Congr. pag. 48.
Berengarius III. Italiæ Rex. 45.
S. Bernardini Monaſterium. 20.
Bernardinus Luvinus. 49.
Bellaſium deliciæ Sfondratorum. 26.
Beſutium. 63. *Vghell.* to. 4. pag. 49.
Biaſca Vallis. 96.
Biaſchina fl. 72. interceptus à montium ruinis. *Bugattus* lib. 6. pag. 733.
Bocioleti Vallis. 78.
Bogninum. 123.
Bonifacius Vicecomes. 41.
Boſchi Vallis 74.
Boſcum. 93.
Botia fl. 89.
Boveſa fl. 89.
Brebia 65.
Bregnana Vallis. 97.
Briſagum 7. 71.
Broſinum. 111.
Bugnanea Vallis 77.
Burgus Cerri. 56.
Burgus Seſites. 79. ubi Albertus Caſtellanus Sodalitij Prædicatorij, Vir omnimodæ eruditionis.
Burgus Ticinus. 40. Hic fuiſſe religioſam Humiliatorum domum, eiq; nec non Eccleſię S. Marię anno 1552. pręſediſſe Simphorianum del Bene, narrat *Io Bartholomeus à S. Claudia* in Chron. pag. 527.
Calanca Vallis. 72.
Calcinus Torniellus de Vergano. 35.
Caldæum. 52. 54.
Campi Vallis 74. Campionum. 113.
Canarum. 13. Candiæ lacus. 92.
Canobiana Vallis. 101.
Canobianus fluvius. 86.
Canobium. 9. *Vghell* to. 4 pag. 45. De Petro Geſſato ex Ordine Humiliatorum Præpoſito domui S. Laurentij huius Oppidi anno 1436. & de Matheo Peſtaloza ibidē Prępoſito anno 1552. mentionem facit *Io Bartholomeus à S. Claudia* in Chronic. pag. 527. 528.
Capuana delicium Sfondratorum ad lacum Larium. 26.
Caput lacus. 77.
S. Carolus Bonromeus Card. 11. 35. 44.
Carolus II. Rex Hiſpaniarum. 29.
Carolus Dux Lotharingus. 29.
Carolus Bazetta. 120.
Carolus Emanuel Romerius. 67.
Carolus Fontana. 95.
Carolus Maria Maddius. 26. Nonnulla quamvis ab inſtituto meo aliena volui (bona cuiuſque venia) adnectere, ut aliqua illius obſequij ſuperſit memoria, quo tantum Virum proſequutus ſum. Eius tumulus triplici exornatur corona ab *Antonio Gatto* I. C. Derthonenſe, Abbate *Franciſco Puricello* Mediolanenſe alumno ſuo, & à *Ludovico Antonio Muratorio*, Viris adeo præſtantibus, ut laudationem exegerint à doctiſsimo P. *Hieronymo Meazza* in to. 3. Extempor. Mi-

Miſcell. pag. 301.232.236.238. Eiuſdem peculiares dotes à Domno *Baſilio Bertucio* in Dytirambo (de quo num. 29) commendantur in hunc modum, Bacchi ſubebrij propinantis verbis.

O viniferi colli, i cui liquori
Hanno in ſe d'ogni rara, e pellegrina
Vindemmia accolti in un tutti i ſapori:
Di voſtre ambre, e rubini il color ſchietto
Ne men potria tacciare il Fiorentino:
Il Fiorentino Aſtrologo sì aſtuto,
Che ritrovò coll'alto ingegno, e acuto
D'occhio aquilin la portentoſa canna,
Che ſpiando del Ciel tutti i ſegreti
Ti fà vedere in Maeſtà tiranna
Girar co i bravi al fianco anche i pianeti,
E le macchie ti ſcuopre ſin nel Sole.
E s'auvien, che ad alcun guaſto palato
(Come che generoſi
Perchè non ſon fumoſi)
Non ſembri il lor ſapor cotanto grato,
Ciò accade, perchè ſuole
A chi guſto non hà più che perfetto,
Ciò ch'è virtù, parer tal or difetto.
Mà à che più ciarle, ed à che più parole?
Perchè una volta ſazia
Io men faccia la voglia,
Coppier, toſto di grazia
Fà, che da quì ſi toglia
Quello di vetro omai vano apparecchio,
(Che la ſete ei non queta, e non pacifica,
Mà più l'irrita, ſtuzzica, ed amplifica)
E in ſua vece t'appiglia à quel vil ſecchio:
Quel ſecchio vile, che ſin' ora fù
Miſero aſtretto in dura ſervitù
A fare de bicchieri il lavandaio:
Or che con eſſo à fare mi preparo
Vn gran brindeſi, e inſigne
Con il Lieo preclaro
Dell'Arcipoeteſſa delle vigne,
Prendil, Coppier, ponil d'avanti à me:
Ed al Sovran poichè
Per ſervigio talor lice men degno
Creare Cavaliere vn' huom di legno,
Cavalier de' bicchieri io lo dichiaro.
Preſto, di verdi pampani 'l corona,
E del manico fà, che la vitale
Fronda formi, e compona
Vn'arco verdeggiante trionfale.
Or che sì ornato, e coronato egli è,
Dite, non ſembra de' bicchieri il Rè?
O ſecchio non più vil, mà Cavaliere,
Quanto l'aſpetto tuo mi dà piacere!
De' Cavalier Malteſi
Tu mi fai rammentar la valentia,
Quando i Corſari à ſeguitare inteſi
Fin sù le coſte della Barberia,
E del lido African vanno à far acqua,
Intrepidi portando
Nell'una mano il ſecchio, e l'altra il brando.
Prendil, Coppier, lui ſciacqua
Pria del buon vin di Leſmo,
Poi l'empi del medeſmo.
Egli è il buon vin, da cui traſſe il ſuo vario
Sapere, e la galante
Vena dolce, e piccante
Del gran Senato Inſubre
In Elicona il noto Segretario,
Cui piacque in queſto dono
Mandarci il contraſegno più giulivo
Del piacer, ch' ei ſentì del noſtro arrivo.
Arianne gentil, di queſto vino
S'io ti poſſo una volta inebriare,
In tre linguaggi t'udirò parlare,
Greco, Toſco, e Latino,
E dell'ingegno tuo col bello acume
Ferir corteſemente
Il vizio, e'l mal coſtume:
E di lodar ſe ti cadeſſe in mente
Del tuo Bacco fedel la giovinezza;
E quella prima, che pietade acceſe,
Memorabil favilla,
Che poſcia in guiſa nel mio cuor s'appreſe,
Che olocauſto ſi fè di tua bellezza,
Del tuo Bacco giocoſo
Il nome glorioſo
Al par n'andrà dell'immortale Eurilla:
Eurilla, che in Parnaſo
Poſciache fece il ſuo ſuperbo ingreſſo,
Con volto aſſai dimeſſo
Sen và Madonna Laura,
Che teme, che l'egregio
Cantor d'Eurilla al ſuo non ſcemi 'l pregio.

Mà il labro havrà pria aſciutto,
Che di queſta bevanda
Bacco habbia detto il tutto.
Mà ſe il tutto dirà, di troppo affetto
Egli entrerà in ſoſpetto,
Ed alcun crederà,
Che quello, ch'è candore,
Non ſia parzialità.
Qual è, che tu qualor l'egro penſiero,
Che il cuor t'ange, & opprime,
Brami placar, e render men ſevero
Col dolce ſuon dell'amoroſe rime,
Ella d'vn tal ardore il petto, e l'alma
T'empie, che à lei la calma
Portando, con ſtupore
Ti fà teneri i verſi, e caſto il cuore.
Mà per queſta tacere, & altre mille
A tutta Italia note
Di queſto buon liquor mirabil dote,
Invidia non mi vieta,
Ch'vna ſol io ne faccia ora paleſe,
Ed è, ch'egli in un meſe,
E' baſtante per farti un gran poeta.
Del Lambro in sù la riva. *Fr. Puricello
Il moderno cantor, * *(ch'or ſtando aſſiſo*
Canta sì dolcemente à ſuon di lira,
Che ti fà ſtar perpleſſo,
Se il Lambro ſia il Ceſiſo,
O ſe cangiata ſtanza habbia'l Permeſſo)
Per ſingolar vaghezza
Di queſto vino ei giunſe à tanta altezza.
Pure perchè lui piace
Molto la temperanza
Bevuta col bicchier, e con creanza,
Penſa, quale diverrò,
Queſto ſecchio ſe m'inventro,
Tutto Pindo haurò di dentro,
De Campioni Europei io canterò
Le famoſe vittorie,
E dirò l'alte glorie &c.

Carolus Turcottus. 79.
Caſtaneæ aquatiles. 124.
Caſtellettum ad Ticinum. 41.
S. Catharina. 59.
Cavallaſca delicium Io. Andreæ Imbonati Mediolanenſis. 26.
Centum vallium Vallis. 74. *Caraſſinus* pag. 46.
Cereſolum. 57.
Chriſtophorus Conturbius. 35.
Cimbrorum profectio. 55. 80.
Civaroli Vallis. 78.
Cola Montanus in proœm.
Coloſſus S. Caroli. 35.
Conradus Imper. II. 82.
Conſilij Maioris, Vallis. 107.
Crebella in proœm. et. 77.
Cruſinallum. 121.
Culmenia. 48. Cunardum. 107.
Curia Ceri. 56.
Cuvij Vallis. 108. *Lazarus Auguſtinus Cotta* Concivis meus hanc regiunculam ſub Melpomenis ſeneſcentis, ac peragrantis verbis ſic deſcribit in Epico Carm. MS ad Franciſcum Ronchellum I. C. ValCuvianum.

Pervaga Cuviaci rapuerunt lumina colles,
Quos Ceres, & Bacchus, Pomona, ac Naias opimis
Muneribus ditat; gravidis nam campus ariſtis
Exundat, vitiſque gemit generoſa racemis
Obruta, ſaltillant fontes, glans fœta ſuperbit,
Fronde recurvata, Heſperidũ referẽte theatrũ.

Dagnentum. 33.
Diveria Vallis. 77.
Divitiarum effectus in proœm. lib. 2.
Dominicus Buellus. 35.
Dominici Macanei vita in Proœm. Eius quæſtiunculæ nimirum: Quo pacto buſti cinis à reliquo ſecerneretur. Quid ſint Pagani. Principium Valerij Maximi à barbarie vindicatum. Mediolani 1490.
Dominicus Zucchinettus. 24.
Domum Oſcelæ. 103.
Dromellum 37.
Dromellettum. 36.
Dulcinus. 100. 104.
Equilia Bonromeorum. 24.
Eumenia. 120.
S. Euſebius. 10.
Fabritius Conturbius. 35.
Federicus Caccia Card. 35.
Federicus II. Imp. 103.

Ferdinandus Cuſanus. 2.
Ferdinandus Taberna Card. 78.
Ferreolum. 24.
Ferrera familia. 104.
Flumina. 72 86.
Formatia Vallis. 77.
Fraiſnum 16. Etiam Squadræ Ogebianę caput. Eius Dynaſtæ Io. Angelus, Io. Baptiſta, & Franciſcus Morigij: Ibi Caſtri ſuperſunt veſtigia, in quo plurima acta publica ante annum 1400 à tabellionibus confecta vidimus.
S. Franciſcus. 35. 80.
Franciſcus Ant. de Ambroſijs I.C. 104.
Franciſcus Ariſta. 41.
Franciſcus Bazetta. 120.
Franciſcus Caldaronus. 51.
Franciſcus de Canobio. 9.
Franciſcus Maria Beretta I. C. qui Vectigalium cenſura diutius functus eſt in Dominio Mediolanenſi ad num. 28.
Franciſcus Ronchellius I. C. 108. & ſupra V. Cuvij Vallis, ubi *Cottæ* Epicum Carmen, in quo legitur:
At magis exulto, mores, ac ora volutans
Rōchelli *impubis, tenero qui vinctus amore*
Impavidus didicit veros tolerare labores,
Virtutem ut diſcat vincturus corda Thaliæ:
Me puer hoſpitio excepit, celer obtulit hauſtum,
Ac Themidi comiti ſedem, lanceſq; paravit.
Fraſsinoni Vallis. 77.
Fulmen arcem Aronenſem tangit. 35.
S. Galdinus. 52
Galeatius Vicecomes de Aragonia. 38
Gambaronium. 42.
Gandoia. 92.
Gardola. 3.
Gaſpar Vandonus. 19
Gaſpar Vicecomes in præfat.
Gaudentius Ferrarius. 49.
Gaviratum. 109. Gavirati lacus 124.
Genna. 42
Giona fl. 87.
Germignaca. 51.
Ghiſſa. 15.
Gibertus Bonromeus in præfat.
Gratianus Ponzonus. 35.
Gravallona. 84.
B. Gregorius X. 19. 34.
Guido de Blandrate. 103.
Guido Vicecomes de Maſsino. 34.
Hector Albergantus. 19 120.
Henricus I. III. Impp. 82.
Hercules Ruſca. 4.
Hieronymus Rubeus. 49. Quemdam ex ſuis maioribus habuit tum Archiatrū tum intimum Secretarium Vladislai IV. Pannonum Regis circiter annum 1320. Ex nepotibus autem Comitem Antonium pro Duce Parmenſe Inter-Nuncium apud Mediolanenſium Pro-Regem, eiq; in eodem munere ſuffectū Co. Bartholomeum filium, nunc Parmenſis arcis Præfectum. Hanc familiam ad uſq; annum MXC. affinitates cum Beſutijs, ac Tuſcanis Mediolanenſibus Patritijs, & cum illuſtri gente Bolonia Locarnenſe contraxiſſe conſtat. Eiuſdem ædes tenet materno iure Theodorus Confanonerius Oppidanus I. C. ac Advocatus (e Mediolanenſis Eccleſiæ patronis nouum ArchiAntiſtitem excipientibus, & in poſſeſſionem inducentibus) & pro Sedunis AbLegatus apud Mediolanēſes.
Hiſprium. 66.
Horatius Bazetta. 120.
Iacobus Antonius Morigius Card. 15. 16.
Iacobus Camillus Maninus. 34.
Iacobus de Caſtelletto ad Ticinum. 41.
Iacobus Lunatus. 12.
Iacobus Puſca. 21.
Iacobus Solarius. 110 114.
Idioma Theutonicum. 93.
Innoc. IX. 19. 104.
Innoc. XI. 19.
Inſulæ Bonromeæ. 26. *P. Ioſeph Hieronymus Sementius* (de quo num. 3. 26. 95. 100. 125. 127) cum verum amicum aſsimilaret horto concluſo, ad Verbanum, ad harum Inſularum pulcherrimam rapitur hac poeſi.

Il bel genio de gli Orti or m'alza à volo
Su'l Verbano à mirar ſoggiorno eletto,
E là dove à fiorir l'arte ha coſtretto
Del mar d'Atlante il fortunato ſuolo ;
Ferma, à dirmi ſent'io . Sotto altro polo
Non hò più vago, e più ſuperbo oggetto
Di quel, che quì per uſo, e per diletto
Godo in un lago, e in uno ſcoglio ſolo .
L'Iſola è queſta, in cui da' verai alpini
Penſo à guardar sì ſtrane alte pendici,
Per far comuni altrui gli ozj divini .
Sanno ben l'alme provide felici,
Ch' opra è da Grande il conſervar giardini,
Ch'opra è da Grande il conſervar amici .

Inſulæ cuniculares . 6.
Intraſca Vallis . 21. 96.
Intrum . 19.
Invorium inferius . 103. 304.
Io. Angelus Arcimboldus . 19.
Io. Antonius Daverius . 52.
Io. Antonius Davia . 104.
Io. Baptiſta Caballinus . 100.
Cerranus . 35.
Boncla . 109.
Francius . 21.
Guizzettus (non Bicettus) n. 9.
Obicinus . 19.
Pogianus . 24.
Scaramutia . 19.
Io. Bonromeus in præfat. et 67.
Io. Borellus Baraijnus I. C. 15. 27.
Io. Franciſcus Guizzettus. 45.
I o Franciſcus Obicinus 2.
Io. Franc. Piſanus 98. 128.
Io. Iacobus Sclafenatus Card. 9.
Io. Lezzenus . 49.
Io. Luvinus . 49.
Io. Maria Cattaneus in prooem.
Io. Moronus Card. 35.
Io. Petrus Carrarius . 35.
Io. Petrus de Notarijs I. C. 19.
Io. Rex Pannoniæ. 19.
Io. Ruſca . 4.
Io. Vicecomes de Caſtelletto . 41.
Io. Vicecomes Olegianus . 38. 97.
Ioſeph Maria Meravilia . 19.
Ioſeph Olina I. C. 104.
Ioſeph Valianus . 52.
S. Iulij Riparia, templum lacus . 82. 94. 108 119. S. Iulius 8. 45. 52. 65. 71. 97.
Iulius Clarus . 108.
Iulius Pogianus . 24.
Lavenum . 55.
S. Laurentius Presbit. Novarien. 15.
Lebetiaria Vallis . 74. *Caraffinus* pag 47.
Legiodunum . 61 *Vghell.* to 4 pag. 50.
Leopoldus Cæſar A. Turcicus . 29.
Lepontina Vallis . 96.
Leſia . 29. Liſantia . 68.
Locarnum . 4. 71. *Caraffinus* pag 45. Domui, ſeu Eccleſię S. Catharinę olim Ordinis Humiliatorũ in Oppido præſidebat anno 1552 Petrus Rattus. *Io Bartholomeus à S. Claudia* in Chron. pag. 508.
Ludovicus Bonromeus . 11 12.
Luganum, eiuſque lacus , & Vallis . 71. 106 110. 118. De Angelo Maria Cattaneo Ordinis Humiliatorum Præpoſito Eccleſiæ S. Antonij huius Oppidi anno 1552. ſcribit *Io. Bartholomeus à S. Claudia* in Chronic. pag. 528.
Luſernoni Vallis . 74. *Caraffinus* pag. 46.
Luvinum 49.
Leinatum delicium Co. Pyrrhi Vicecomitis decimo à Mediolano lapide . 44.
Macaneum ſuperius . 44.
Macaneum inferius . 45.
Madia Vallis, & fl. 74. *Caraffinus* pag 47.
Madina . 33.
Magaij ium . 1. 42.
Malpaga . 11.
Marchiroli Vallis . 107.
Margorabia fl. 88.
Marmora . 91.
Marobiana Vallis . 105.
Maſtalloni Vallis . 78.
Matheus Baraijnus . 15.
Maſſentiana . 50.
Maſſinum . 34.
Mazarditi . 12. Mel lib. 1. c. 4.
Mercuriacum . 39. Mergotium . 23.
Mergotiana Vallis . 102.
Meſolcina Vallis . 73. 98.

Michael

Michael Angelus Caccia. 35.
Michael Angelus Morellus. 104.
Milendonum. 93.
Morcum. 117.
Mores Verbanicolarum. 126.
Moallum. 62. Moallina fl. 89.
Monati lacus. 124.
Mons Orphanus. 24.
Navigium Mediolanenſium nullatenus à Gallis factum, aut ampliatū lib. 2 c 7.
Nicolaus Porta. 2.
Nicolaus Ruſca. 118.
Ogebium. 14.
Olegium Caſtellum. 38.
Oleum lib. 1. c. 4.
Omagnum. 120.
Ornavaſcum. 93.
Orphanus mons. 24.
Oſcela Vallis. 103.
Otho Imp. I. 82.
Otho Vicecomes de Maſſino 34.
Prælium ad Crebulam in proem.
Petrus Candidus Decembrius. 128.
Pallantia. 21. De Humiliatis in Municipio olim vigentibus mentionem inijcit *Io. Bartholomeus à S. Claudia* in Chronic. pag. 528.
Paſse es Solitarij. 24.
Peregrinus de Peregrinis. 118.
Petrus Camporeus Card 19.
Petrus Franciſcus Terrinus. 19.
Petrus Martyr Angleria. 67.
Petrus Paulus Caſatus. 15.
Petrus de Candia. V. Alex V.
Petrus Hercules Belloius. 130.
Porletta. 115.
Portum. 53.
Portus. 112.
Pius II. 19.
Pricivallus Cararius. 35.
Premia Vallis. 77.
Piſces lib. 1. c. 1. & 4.
Rangum. 66.
Renatus Bonromeus in proem. et 26.
Renum. 58.
Robaldonus Torniellus. 35.
Roncum Canobianum. 12.
Roncum Morigiorum. 15.
Robacontus Mandellus. 45.
Rovana Vallis. 74.
Regium, Rè. 100.
Riparia S. Iulij. 82. 79.
Sebaſtianus Mantellus. 9.
Selaſca. 17.
Seſſa. 116.
Seſitana Vallis. 79. 103.
Seſites f. 78.
Sextium. 2. 35.
Solcium. 31.
Solidus Vallis. 118.
Somarinum. 32.
Spelunca Cunardi. 107.
Stephanus Antonius Cantianus. 35.
Stephanus Coroneus. 111.
Stephanus Vicecomes. 35.
Strona fl. 83.
Strona Vallis. 91. 104.
Suna. 22.
Syrus Zanella. 35.
Taijaum. 67.
Templum Maius Mediol. 95.
Ternati lacus. 124.
Ticinus fl. 70. & lib. 2. cap. 6. ubi arenis aureis, & argenteis copioſus prædicatur. Ius ad aurum ex eo in territorio Viglevanenſi legendum attinet ad gentem Biſſignandam Viglevanenſem ex Federici Aenobardi indultu: In territorio Galliati Novarienſis pertinet ad eiuſdem Oppidi Vniverſitatem. Notatu dignum eſt, quod hic fluvius primo in Verbanum haud ignobili unda ſe exoneret, inde vero ditiſſimus erumpat, in defluxu tandem ita exte- nuetur, ut (cum etiam nullum alium recipiat) in Padum pene exhauſtus proſiliat, minime reliquis fluminibus compar, quæ quo longius proficiſcuntur, eo uberiorem aquarum molem lucrantur.
Torbaſium. 18.
Transfluvius. 8.
Tremedium deliciæ Maynonorum ad lacum Larium. 26.

Tra-

Travalij Arx, Vallis. 52.
Treſa fl. 76.
Tronſianum. 43.
Turum. 64.
Tatius Mandellus. 45.
Vaira Vallis. 77.
Vallis. 96.
Valliſium. 125.
Varallum. 79. ubi Collegia Canonicorum, & Virginum Vrſulinarum, & Seminarium Clericorum nuper inſtituta.
Vbertus Decembrius. 19. 128.
Vedaſca Vallis. 46. 107.
Vegetiana Vallis. 100.
Venetus Senatus. 19.
Varena, ubi rus delicioſum Serpontorum ad lacum Larium. 26.
Vergantum. 29.
Vergontum. 81.
Verzaſca fl. 3. 75.
Verzaſca Vallis. 99. *Caraſſinus* pag. 48.
Vgia Vallis. 49. 78.
Villa Leſiæ. 30.
Viglevanum lib. 2. c. 8. eruditioribus Vicevenum, Oppidi æthymologiam à Vico Veneris educentibus cum *Carino*, quam firmare videtur hæc Tiberij Claudij inſcriptio effoſsa ante ianuam Aſceterij S. Ambroſij Mediolani anno 1683 menſe Maio, cum novum veſtibulum excitaretur.

TI. CLAVDIO
DRVSI F. CÆSARI AVG.
PONT. MAX.
TRIB. POT. VIII. IMPER. XVI.
COS. III. COS. DESIGN.
P. P.
VICVS VENERIVS.

Hæc Epigrapha ex ſupputatione eruditiſſimi Co. *Franciſci Mediobarbi* cadit in Aeram Chriſti 49 quamquam fortaſſe mendum ſubeſſe poſſit in Conſulari nota.
Vitaliana Arx. 11.
Vitalianus Bonromeus. 26. 35. 67.
Vinum lib. 1. c. 4, & num 49.
Voconia. 81.
Vrias Beſius. 111.
Vvilla Regina Italiæ. 45.

Franciſci Honuphrij Cottæ de Ameno I. C.

Epigramma.

OBſequioſa ſuo oblaturus munera Regi,
Verbani ornatas floribus amnis aquas,
Vndiſonā Eridani nuper Catalaunus *in aulā*
Immittit tacitos, fronte latente, pedes.
Ianitor aſſurgens clamat: deponito larvam,
Et patefacta oculis ora repande meis.
Siccine ſunt Domini tibi contemnenda potētis
Iuſſa, tibi larvas quæ veneranda vetant?
Tunc Catalaunus: *Amice precor, permitte, quod intrem,*
Vectigalis ego ſum, mihi cana fides.
En vultus, en noſtra patent munuſcula: aperto
Protinus hæc hilaris Ianitor ore refert:
O' decus Oræi fontis, potator amœni
Roris Aquoniaci, rurſus amatus ades:
Rurſus ades Cusij præco, qui Pallade Laia
Numine, priſca, togas, arma, iubente canis.
Te Rex undipotens iterum dignabitur aula,
Iunge mihi palmam, limina liber adi.
Regis ad aſpectum Vates conſiſtit, adorat
Maieſtatem, offert vota, tributa ſacrat.
Annuit Eridanus, lauro pro floribus illum,
Nectare pro gratis condecoravit aquis.

FINIS.

84806

PP(8, l'ottava è una
Tavola con uno stemma
con un levriero coronato
al centro), 96 –

No Lozzi né Plotner un/ ~~ut~~ u.o.ee.

Colati p. 91 (sotto CATALAUNUS, ST. Troyes)
Bocca p. 136 (sotto CATALAUNUS, ST.) "Raro"
Prelorni p. 591 (sotto MACCANEUS)

l'ed. del 1490 in STC 401 (sotto MACHANEUS)
– in 16 ff. BMC, VI, 764

PR